بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمدہ و نصلی علیٰ رسولہ الکریم

دیوان میر اسماعیل خاں ابجدی

(۱)

غزل ۱

شعر ۱۱

اے شاہ تو مفتاحِ درِ نطقِ بیانہا   حمد تو بود آب ترِ خشک دہانہا

یک پرتوِ نور تو چہ شمس و چہ قمر *   یک جلوۂ حسن تو چہ اینہا و چہ آنہا

یک عکس ز تو آئینۂ صورتِ اشیا   یک تاب ز مہر تو بود جوہر جانہا

در علم تو ہرگز نرسد فہم و تفکر   در ذاتِ تو ہرگز نہ کند دخل گمانہا

در پردۂ ہر ذرہ نہاں انچہ تو داری   خورشید دلاں را خبرے نیست ازانہا

اسرار نہفتہ ہمہ در پیش تو ظاہر   پوشیدہ کجا ماند ز تو راز نہانہا

بیروں ز خرد ہست بما آنچہ نمائی   اندیشہ نتاند کہ برد راہ درانہا

آنہا کہ رسیدند ازاں خلوتِ وحدت   در کثرتِ ایں خانہ ندیدند امانہا

آناں کہ برفتند ازیں وادی ابدان   زاں رفتہ نداد است کسے باز نشانہا

ہر فرد در اندیشۂ انجام گرفتار   کس نیست سبکدوش ازیں بار گرانہا

---

* اصل میں قمر پر مصرعہ پورا ہوگیا ہے، لیکن وزن میں کمی ہے — ایک دو حرفی لفظ اور چاہیے -

بردار ازیں خرخشها ابجدی دل را
برسنگ بزن شیشهٔ ایں سود وزیانها

غزل ۲

شعر

اے از جمالِ روے تو دلها بتابها — از فتنهٔ خیال تو عالم خرابها

یک گردش نگاهِ تو صد فتنهٔ جہاں — یک شعلهٔ عتابِ تو صد دل کبابها

بشکست توبه عہدِ خود از دلبرانِ هند — بر دوشِ زاهد است کدوے شرابها

دانا به مکر و حیلهٔ دشمن نداد دل — گردد فریبِ تشنه لباں ایں سرابها

از ترک تازِ لشکر پیری نمی شود — کردیم انچه کار بعہد شبابها

دل از پئے چه کار بباید به کس سپرد — آخرچه شد نصیب ازیں شیخ و شابها

گم گشت از بتانِ ستمکار ابجدی
سر رشتهٔ امیدِ سوال و جوابها

غزل ۳

شعر

اے شهِ تاجِ نبوّت باعثِ ارض و سما
حکمِ تو بر عالمِ افلاک چوں حکم خدا

وسعتِ ذاتِ ترا میدانِ لاهوت است تنگ
چرخِ اطلس تکمهٔ بندِ گریبان قبا

عصمت تو توتیاے چشم ما زاغ البصر
هیبتِ تو در دلِ کسریٰ و قیصر کردجا

هر کجا احسانِ تو رسمِ طبابت می‌نهد
عیسی مریم شود داروغهٔ دارالشفا

من غبار کوے یاران توأم اے خوش سیر
زانکہ هر یک شد بعهد خود شہۂ هر دوسرا

از ثری تا آسمان وابستۂ فیضِ تواند
خوشه چینِ مزرعِ اِنعامِ تو شاہ و گدا

کمترینِ اُمتانت هست عاصی ابجدی
نیست جز ذاتِ تو او را شافعِ روز جزا

غزل ۳
شعر ۷

اے مہ خورشید فر، خورشید شد برتو فدا
ماہ از ایمائے انگشتِ توشد نیمی جدا

از فروغ شمع حسنِ روے تو گردیدہ است
گل رخاں را از خجالت سر فرو زیر ردا

آمدند از سعی تو شوریدہ گانِ تیرہ دل
از بیابانِ ضلالت بر سرِ راهِ هدا

از پسِ آدم ظهورت گر شود نبود عجب
میوہ آخرمی رسد گر نخل شد در ابتدا

گردِ نعلینِ تو در چشمِ ملائک توتیا
عقلِ کل هم در مریدی کرد با تو اقتدا

در شبِ معراج جولانگاہِ تو از حد گزشت
صد تماشا دیدۂ آنجا بدیدار خدا

ابجدی از خود تراشی برنمی سنجد سخن
از زبانِ او برآید انچه از حق شد ندا

غزل ۵

شعر ۶

در کشورِ عشق است همیشه وطنِ ما
از روضهٔ قدس است بهار چمن ما

ما بلبلِ عشقیم دریں گلشنِ رنگیں
زاں یافته اند از رگ گل پیرهنِ ما

دستک بدرِ سینه زند دل ز طپیدن
شاید که در آید بتِ سیمیں بدنِ ما

چوں لاله گره بسته کند گل ز مزارم
خونے که بجوش است نهاں در کفنِ ما

آں آتشِ عشقش که تبِ دل اثرِ اوست
چوں شمع زند شعله بفانوسِ تنِ ما

زیں گونه اگر ابجدی باشد چه خوش است ایں
روشن ز رخِ یار شود انجمنِ ما

غزل ۶

شعر ۶

از رشتهٔ جاں است قماش سخن ما
از خونِ بهشت است معاشِ سخنِ ما

شهرت به فلک بُرد سبک روحی طبعم
بر عرش زند خیمه فراشِ سخنِ ما

سرمایهٔ عمرِ ابدی هست کلامم
خود آب حیات است در آش سخنِ ما

آسودہ دلاں را چہ بود حظ دریں کار
خونی بہ جگر خورد تلاش سخن ما

در بزم محبت منشاں نغمۂ دردے
در سینۂ خصم است خراش سخن ما

از لاف بمن ابجدی ایجاد چنیں گفت
,, الماس تراش است تراش سخن ما ،،

غزل ۷

شعر ۵

چوں زند شرادِ ہمت نرد را   زن تواند برد رنگ مرد را

سرخروئی گرچہ باشد خوش نما   عشق دارد دوست روے زرد را

می رباید گریہ از خاطر غبار   آب روشن می نشاند گرد را

بہ تامل می تواں کردن خرید   گر فروشد کس دلِ پر درد را

ابجدی سرپنجہ سہراب عشق
زال سازد رستمِ ناورد را

غزل ۸

شعر ۹

بعد مدت مہرباں شد یار ما   از خدا کرسی نشیں شد کارما

شد میسر آنچہ در دل داشتم   از نواز شہاے ہشت و چار * ما

رفت ایام کسادِ آرزو   باز آمد گرمیِ بازارِ ما

* بارہ امام -

هست دولت بر مثالِ بندگاں دست بستہ چاکرِ سرکارِ ما

نیست* غیر از خضر دیگر هیچ کس باغبانِ گلشنِ اسرارِ ما

راست می گوئیم با هر یک سخن کس نہ شد سنگ رہِ گفتارِ ما

در تمنّا سوخت خورشید فلک تا شود زر طُرّہ دستارِ ما

شکر ایزد می تواں کردن ادا شد مطیع حکم ما مختارِ ما

ابجدی در زمرۂ صاحب دلاں
دل فریبی می کند اشعارِ ما

غزل ۹

شعر ۷

اے خوشا جائیکہ شهرت یافت از نام سخا
وہ خوشا عمرے کہ شد صرف سر انجام سخا

کیست تا او را نباشد بار منّت بر سرش
گر ملک باشد بود بر گردنش وام سخا

رفت چوں رنگِ حنا از دستِ بخلِ روزگار
میرسد از هر طرف در گوش پیغامِ سخا

می شدے امروز حاصل دولتِ بوس و کنار
کاش بودے شب بہ بزمش ذکر انعامِ سخا

چشمِ ماهم بر در اُو در فشانی می کند
همچو دستِ عمدۃالامرا * بہنگامِ سخا

---

* صحیح عمدۃالامراء بفتح میم ضرورت شعری کی وجہ سے امرا بسکون میم نظم کیا ہے ۔ نواب عمدۃالامرا ، نواب والاجاہ ثانی ، غلام حسین خاں تھا محرم سنہ ۱۱۶۱ ھجری میں پیدا ہوے ۔ اور شایستہ تعلیم و تربیت پائی ، باپ کے انتقال کے بعد سنہ ۱۲۱۰ ھجری میں جانشین ہوے اور سنہ ۱۲۱۶ ھجری میں انتقال کیا

می زند اهلِ کرم بر عرش کوسِ مکرمت
پادشاهِ دو جہاں شد ہر کہ شد رامِ سخا

ابجدی تو در کدامی عرصہ شیراں اوفتند
ہر کجا افگند صیّادِ کرم دامِ سخا

غزل ۱۰

شعر ؎

کی در آید از درِ سینہ بُروں اسرارِ ما
آتشِ دل سوختہ برلب گوہرِ گفتارِ ما

گر بود میلِ خریداری تُرا باید خرید
جُز متاعِ درد ارزاں نیست در بازارِ ما

حیرتے دارم کہ در فرزانگی شورِ جنوں
ہوش و مستی ہر دو از محمل کشانِ بارِ ما

سر ز جیبِ اختفا آخر بہ شُہرت در کشید
صورتِ نازک خیالِ خاطرِ افکارِ ما

محفلِ مارا خموشی بست تزئینِ دگر
سرمہ آواز است یا رب بُلبلِ گُلزارِ ما

از سُبک روحی چو بوے گُل جہانی سر کنم
با قدم ہرگز نہ گردد آشنا رفتارِ ما

ابجدی با با غباں گفتہ است عرفی در چمن
" منّتِ گُل بر نتابد گوشۂ دستارِ ما "

غزل ۱۱

شعر ٦

گُفت دلبر آفتابم من نیازارم ترا
همچو شبنم از بساطِ خاک بردارم ترا

بگذر از دل کاں زآں تُست از ایجادِ دهر
جاں اگر خواهی دریغم نیست بسپارم ترا

هر کجا از ناز اے سرو خراماں بگذری
سر بُدنبالت دهم چوں سایه نگذارم ترا

کو نگاه لطف از راهِ توجّه می‌کنی
مهرباں و مشفق و فیّاض پندارم ترا

تا بود جاں در بدن دستِ من و دامانِ تو
ماه کنعاں هم شوی از جاں خریدارم ترا

پیشِ صائب بےمحابا گُفت او را ابجدی
آرزو دارم که در آغوش تنگ آرم ترا

غزل ۱۲

شعر ٥

از شرابِ عشق سر شاریم ما — راست گر پُرسید در کاریم ما

نیست مارا هیچ از دنیا خبر — تا قیامت محوِ دیداریم ما

گر قوت و با بتاں وابستگی — در گرفتاری گرفتاریم ما

در گلستانِ طبیعت چوں بهار — یک چمن رنگیں سخن داریم ما

ابجدی مارا جنوں در کاربرد
از گراں جانی سبکباریم ما

غزل ۱۳

شعر ۷

دلی دارم چو زلف او بصد پیچ وشکن این‌جا
ندارم یکسرِ مو تابِ گفتن در سخن این‌جا

بهار داغهاے دل گُلستاں دربغل دارد
بیا در سینهٔ ما تا کُنی سیرِ چمن این‌جا

ز غفلت برهمن واقف نمی گردد ازیں معنے
که بُت خانه دراں جاوبُت نازک بدن این‌جا

بیا اے شیخ از بهرِ خدا بنگر کرامت را
ز آب آتش برانگیزم چو شمعِ انجمن این‌جا

شدم دیوانهٔ شیریں لبِ ماه پریزادے
تراشد از جگر لختے رسد چو کوه کن این‌جا

بریں دور مبارک عهد والا جاه * می نازم
که می یابند دولت مردمِ هندو دکن این‌جا

چراغِ طالعِ ما ابجدی روشن شود امشب
که آید گلرخے، گلگون قباے سیمتن این‌جا

---

* نواب محمد علی والاجاه اوّل، والی ارکاٹ، دهلی میں ۱۲ شوال سنه ۱۱۳۵ هجری کو منگل کے دن پیدا هوے - غلام انبیاء تاریخی نام هے - ان کی والده شهیده تهیں، انهوں نے محمد علی نام رکها - ۵ برس کی عمر میں اپنی والده کے همراه گوپامئو گئے، جو ان کا آبائی وطن هے - وهیں بسم الله خوانی هوئی - ۶ سال کی عمر میں اپنے چچا منیرالدین کے همراه براه بنگاله سیکاکول پهنچے - جهاں ان کے والد نواب انورالدین خان بهادر ناظم تهے - ۱۴ سال کی عمر میں دهوم دهام سے شادی هوئی - بیوی خدیجه بیگم احسن‌الدین خاں کی بیٹی تهیں - ان کے بطن سے ۱۰ اولادیں هوئیں ۵ بیٹے ۵ بیٹیاں بڑے بیٹے غلام حسین عمدةالامرا ممتاز - باقی اور بیویوں سے - اپنے والد انورالدین خان کی شهادت سنه ۱۱۶۲ هجری کے بعد ان کے جانشین هوے - سنه ۱۲۱۰ هجری میں بعمر ۷۵ انتقال کیا - ان کی معرکه آرائیاں حریفوں سے جو هوئیں ان کی تفصیل تزک والاجاهی میں مذکور هے -

غزل ۱۴

شعر ۵

شیخ ما هنّوز * واقف ترنده شد از کیش ما
بت پرستی خوش بود از خود پرستی پیش ما

فرشِ پا اندازِ او از پردهٔ چشمم کنید
می رسد امروز این‌جا یارِ خیر اندیشِ ما

در سخن بگداختم لختِ جگر را زین سبب
بوی خون آید برون از نکته دل ریشِ ما

از رقیباں شد زیاده ترمه من در عتاب
نیست بر بیگانه حرفے بر غلط شد خویشِ ما

غیر استغنا نه باشد ابجدی برگ دلم
بادشاهی میکند بر جاے خود درویشِ ما

غزل ۱۰

شعر ٦

دگر بجوش در آمد سحابِ گریهٔ ما
گزشت از سرِ خورشید آبِ گریهٔ ما

چه شد به عهدِ سلف گرچه رفت شورشِ نوح
که هست خطبهٔ طوفاں کتابِ گریهٔ ما

ز بسکه هست نهاں جوهرِ نشاطِ دلی
بساںِ جاں بدن در نقابِ گریهٔ ما

---

* صحیح لفظ هنوز هے بفتحِ اول و ضمهٔ ثانی ، تشدید نهین هے لیکن ابجدی نے اس دیوان میں کئی جگه تشدید کے ساته کہا هے ،

محاسبانِ قضا خنده رو شمار کنند
اگر بعرض در آید حسابِ گریهٔ ما

نمی برند کسی رازِ عاصیان به جحیم
به اهلِ حشر چو بخشد ثوابِ گریهٔ ما

خیال پرده دری نیست ابجدی ورنه
چه کارها که نه شد در حجاب گریهٔ ما

غزل ۱٦

شعر ٦

خاکپایش توتیا شد چشم خون آغشته را
از نگاهش شد حیاتِ جاودانی کشته را

بس کن ای فرهاد دل در بیستون چندان مبند
تا بکی خواهی تراشیدن فراز پشته را

از رگِ گل کن رفو چاکِ گریبانِ مرا
ضعفِ من چاکم دهد درچشمِ سوزن رشته را

جامهٔ طول امل را پاره باید ساختن
قطع می سازند دامانِ فروتر هشته را

دانه پاشی کن اگر خواهی دریں کشتِ امید
چیست حاصل باغبانِ مزرعِ ناکشته را

مقصدِ دل را نمی دانم کجا شد ابجدی!
چوں توان در یافتن ایں جو هر گم گشته را

غزل ۱۷

شعر ٦

چو شب گذشت سحرگه رسید همدم ما
امید صبح سعادت ز شام عالم ما

بیا بز بزم شادی که وقت اقبال است
بدست باز در آمد ز دیو خاتم ما

بدون منت باد صبا درین گلشن
شگفت غنچه مقصد ز خیر مقدم ما

گذشت شام خزان و دمید صبح بهار
رسید باز چمن را نوید موسم ما

صدف به بحر اگر نازد از حماقت اوست
که بست آب گهر آب صاف شبنم ما

بگفت صائب دانا به ابجدی روزے
شدیم پر ونده شد تر دو چشم پرنم ما

غزل ۱۸

شعر ۷

اے حسن تو جلوۂ سحرها وے روے تو قبلۂ نظرها
مژگان تو چون سنان خون ریز بر قلب زنند نیشترها
تا دست تو در کمان در آید شد تیر ترا سپر جگرها
یک چشم تو صد هزار جادو یک دیدن تو برق صد نظرها
آشفتۂ زلف مشک سایت سر گشتۂ وادی خطرها

این زندگی دو روزه آخر حاصل گردید دردِ سرها

شد ابجدی از جفای ظالم
آوارهٔ غربتِ سفرها

غزل ۱۹
شعر ه

از خودی وارسته در قیدِ دلم نالیم ما
همچو عکسِ آئینه از غیرِی نالیم ما

حاصلِ طولِ امل شد صرف ایام و شهور
عمرها بگذشت پابندِ مه و سالیم ما

عالمے گردید از حالی بحالی منتقل
شکر لله تا به این مدت بیک حالیم ما

سر کنم صد داستانِ عشق را از یک نوا
همچو مرغِ بوستان قدس خوش قالیم ما

ابجدی شعرم پسندِ زیر کاں شد زاں سبب
از زبانِ تهنیت افزا خوشا فالیم ما

غزل ۲۰
شعر ے

از شرابِ بیخودی پیوسته مدهوشیم ما
چون خمِ سر بسته با یک رنگ در جوشیم ما

در دبستانِ جنون مانندِ طفل نو رسا
بارمید نهاے دل از خود فراموشیم ما

ساز و برگِ ظاهری زنجیر پاے همت است
همرهِ رنگ پریده خانه بر دوشیم ما

مشربِ قطعِ تعلق جوہر ما گل شدہ
ورنہ چوں غنچہ دریں یک پردہ خاموشیم ما

نالۂ پر خون ما رازِ نہانی فاش کرد
از گدازِ دل سرشکِ دیدہ را نوشیم ما

افسرِ جمشید و کیخسرو بزیر پاے ماست
مُصطفٰے و مُرتضٰے را حلقہ در گوشیم ما

ابجدی ! از استماع مصرع محفوظ خاں *
سر بزانوے تفکر برد و خاموشیم ما

غزل ۲۱

شعر ۵

(ب)

صلح سازم گر بزیر حکم ما گردد رقیب
میدہم صد گنجِ زر گر آشنا گردد رقیب

میتواں حاصل نمودن کام دل از گلبدن
از صفا گر در صداقت بے ریا گردد رقیب

مانع مقصود را دشمن تصور می کنم
گر کہ در سیرت اگرچہ † کیمیا گردد رقیب

بعدِ مدت کرد گل از یار بوی اختلاط
در چنیں دم ‡ کاش باما سرپیا گردد قریب

زیستن از خوش نمائی تابہ محشر خوش تراست
نیست بد در دہر بد گر خوشنما گردِد قریب

---

* نواب محمد محفوظ خاں بہادر فرزند دوہم نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر سنہ ۱۱۹۳ھجری میں انتقال کیا ۔

† گر کہ اور اگرچہ دونوں یک جا نہیں آتے ایک زائد و حشو ہے ۔

‡ فارسی میں اسطرح نہیں آتا ۔

در پرستش تابکی چوں برهمن بندد کمر
زاں بتِ عیار ما آخر جدا گردد رقیب

ابجدی من خود حقوقِ سالها دارم برو
زیں چه بهتر هست گر از حق ادا گردد رقیب

غزل ۲۲

شعر ۹

باز شد برمی پرستاں محتسب — چوں ستم برفرقِ مستاں * محتسب
چوں سگِ پا سوخته از هر طرف — می رود افتان و خیزاں محتسب
تخته بر چینید دوکانهاے خود — می رسد اے می فروشاں محتسب
قفلِ آهن بر درمے خانه زد — بادیارب خانه ویراں محتسب
نیست اورا کار از شرم شریف — پر ز رشوت کرداینان محتسب
گرنه شد واقف ز فیضِ بیخودی — بیخبر از راز ایماں محتسب
می گساری ما بخلوت می کنیم — ازچه رو در خاک غلطاں محتسب
کاش گشتے فتح باب مے کده — سر فرو رفتے بزنداں محتسب

ابجدی بر زر نمودم آشتی
بست بامن عهد و پیماں محتسب

غزل ۲۳

شعر ۷

چوں رسد در گوش من شور و فغانِ عندلیب
مے طپد دل درتنم سوگند جانِ عندلیب

---

* مے پرستاں اور مستاں کا قافیه اس غزل میں درست نهیں هے - اور شعروں میں قوافی دوسری قسم کے هیں -

نیست دقت آشنا طبع بت گل روے یار
ورنه می گفتم رموزِ داستانِ عندلیب

باوجودِ جاں فشانی برسرِ گل در چمن
نیست جز خار و خسے در آشیانِ عندلیب

گر مراد از عشق نالیدن و جاں دادن بود
بس دریں صورت مبارک آستانِ عندلیب

گل زدن پوشیده دارد را ز مرغ بوستاں
ایں نمی داند کهمی دانم زبانِ عندلیب

ساز و برگِ زندگی باداتِ ما وابسته است
بعد مردن نیست در گلشن نشانِ عندلیب

درد ما ظاهر نه گردد ابجدی از ناله
صد گره دارد به دل عقداللسانِ عندلیب

غزل ۲۴
شعر ۱۱

خبر آمد که دلدار من امشب — بیرونق می کشد کارِ من امشب

بس از جهد تمام وسعیِ بسیار — بتِ بیگانه شد یار من امشب

شد از نیروی بختم مرغِ اُمّید — بدام من گرفتار من امشب

بسانِ جاں در آمد در کنارم — ستمگارِ دل آزارِ من امشب

دل غم دیدۀ من گشت آخر — سبک دوش از گرانبارِ من امشب

بدونِ جنسِ عشرت نیست چیزے — اگر خواهی ببازار من امشب

رقیبِ روسیه را از زر سرخ — نمودم من پرستارِ * من امشب

* فارسی ترکیب اور قاعدے سے ، پرستار خود ، چاهئے

دل محفل نشیناں گشت بیتاب   چو مطرب خواند اشعارِ من امشب

دریں غم خانۂ الفت پرستاں   شود هر مست غمخوار من امشب

توقع نیست از گردونِ گرداں   غلط گردید پندار من امشب

کہ گردید از زبانش ابجدی ر
بہ بیں از دور دیدارِ من امشب

غزل ۲۵
شعر ٦

هنوز چشمِ پر آبم نہ شست دامنِ خواب
رسید آں مہِ زیبا بخواب چوں مہتاب

نمود چہرۂ گلگوں بزلفِ مشکینش
چو زیر سایۂ ریحانِ تر گل سیراب

بیا برائے خدا شیخ سوے خانۂ ما
کہ هست ساقیِ رنگیں قبا و بادۂ ناب

دلم بسانِ گہر در صدف بیک جاهست
اگرچہ خانہ بدوشم دریں جہاں چو حباب

خوش است سیرِ گلستاں خصوص در شب ماه
کہ سرو ساقیِ بزم است ولالہ جام شراب

بہ پند ابجدی بر خود درِ سرائے نشاط
گزشت موسمِ شادی و رفت عهد شباب

غزل ۲٦
شعر ۷

مرا در خانہ مہماں است امشب   مہِ نَو در شبستاں است امشب

خیالِ نازک او دل نشیں است   پری در چہرہ پنہاں است امشب

شراب خوش گوار راحت افروز　درونِ جام رخشان است امشب
بمیدان فصاحت از سرِ نو　سمند طبع جولان است امشب
پرائے جاں نثاریہاے یارے　بہم یک جا دل و جان است امشب
بہر سو گرم شد بازارِ مسلخ　بہارِ عیدِ قربان است امشب

بیا اے خضر بنگر ابجدی را
بنطقش آب حیوان است امشب

غزل ۲۷

شعر ۷

کی دغا یابد ز اربابِ دغل دانش نصاب
تشنہ لب را می فریبد دربیابانہا سراب

مرد ناداں می نماید چوں رود اقبالِ او
شیشہ عریاں می شود چوں بشکند رنگ گلاب

شان عالی حوصلہ مخفی نہ ماند زینہار
از تہِ صد پردہ سربر کرد بوے مشک ناب

زاہدا در صلح و تقوٰی دم مخور از نفسِ دوں
لاف چوبی می‌زند این زشت روزیر نقاب

صاحبِ یک گوشہ شوتا قدر افزاید ترا
در نیاز کوچہ گردی بے وقر * شد آفتاب

اے بسا جنگ است مخفی در ضمیرِ آشتی
جوشِ طوفاں دیدہ ام در دامنِ موج شراب

ابجدی علم ادبی کو ہمیں شعر است و بس
ایں غزل شاہد بود بر معنے ام الکتاب

---

* صحیح وقر بسکون قاف ـ

غزل ۲۸

شعر ۵

دل چرا غلطد بخون اینک رسد یار عجیب
چون مه دو هفته باصد جلوه دلدار عجیب

یار در بر خضر برسر من ز هستی بے خبر
حیرتے دارم چه خواهد بود این کار عجیب

ناز کردن جان گرفتن این نه رسم خوش ادا است
شاید این طرح دگر باشد بسرکار عجیب

سرو در گل در خجالت کبک سر گردانِ کوه
اے سرت گردم چه جادوئیست رفتار عجیب

بوسه برپایش زدن آسان نباشد ابجدی
از سر خلخال دانستیم دشوار عجیب

غزل ۲۹

شعر ۶

(ت)

هنگام صبح دیدۀ گریانم آرزو است
مانندِ شمع اشک بدامانم آرزو است

مجنون و شم به صحبتِ لیلاے پاک کیش
دستِ جنون بزلف پریشانم آرزو است

از دیدنِ لطافتِ رخسارِ دل فریب
هستم چو عکس آئینه حیرانم آرزو است

در انتظار مدت میعاد در گزشت
اکنون کشاد عقدۀ پیمانم آرزو است

از جاں خراشِ نالۂ و فریاد عندلیب
هردم چو گل بچاک گریبانم آرزو است

فال خوش است مصرعۂ ممتاز * ابجدی
با عمر خضر ملک سلیمانم آرزو است

غزل ۳۰

شعر ۵

خیالِ چشم تو مارا دوائے مردمک است
بیا بچشم که جایت بجائے مردمک است

ملاحتے که عیاں شد ز چهرۂ نمکیں
بخوانِ عمر گرامی غذائے مردمک است

بروں ز پردہ برآچوں سحر بجلوۂ نور
که عکس روے تو اے جاں جلاے مردمک است

سرشک نیست بچشمم که آب زهر آلود
شکست آبلۂ گرم پائے مردمک است

جمال آں مه زیبا برائے رفع رمد
بچشم ابجدی دائم شفائے مردمک است

غزل ۳۱

شعر ۸

آه را در شرر اگر دست است　　چشم راهم به آبِ تر دست است

توبه گرچه کفیل مغفرت است　　گریه را نیز در اثر دست است

---

* نواب عمدة الامراء غلام حسین ممتاز و الاجاه ثانی ، محرم سنه ۱۱٦۱ هجری کو پیدا هوے ایک سال پهلے ماں نے امام باڑے میں نذر اور دعا مانگی تهی - دادانے عبدالولی نام رکها بادشاه دهلی سے عمدةالامرا کا خطاب ملا - اپنے باپ کی اولاد میں سب سے بڑے تهے سنه ۱۲۱۰ ء میں باپ کے انتقال پر بمقام مدراس ان کے جانشین هوے - یه بڑے فصیح کلام اور اچهے شاعر تهے - ابجدی ان کے اتالیق رهے هیں - اس دیوان میں جهاں جهاں ممتاز آیا هے یهی مراد هیں -

ظالم از دستِ ظلم کوته کن | دست بر دستها زبردست است
در جہان ایں قدر بزرگی بس | ہر کہ آید بمن بسر دست است
اے خوشا آں کسیکہ در مستی | یار در بر و در کمر دست است
گرچہ ہستم اسیر شب لاکن | بند در دامنِ سحر دست است
شیرمرداں ز فاقہ جاں دادند | سگ دلاں را بسیم و زر دست است

عیب دیدن و چشم بر بستن
ابجدی را دریں ہنر دست است

غزل ۳۲

شعر ۸

توبہ امشب بہ بزمِ یار شکست | عہد در موسمِ بہار شکست
آب و تابِ عذار گلگونش | رنگ بروے لالہ زار شکست
از سرِ دست داد دولتِ وصل | خار در چشمِ انتظار شکست
آب یخ بستۂ مرادم را | تابشِ چہرۂ نگار شکست
نازِ خونریز گلبرانِ فرنگ | جلوہ در چشمِ اشکبار شکست
گوہرِ ورع سالہاے دراز | از بتانِ شراب خوار شکست
از نشیب و فراز چیں بہ جبیں | ماہِ من قدرِ شالہ مار شکست

ابجدی رونقِ دلِ ما را
طرۂ زلف تابدار شکست

غزل ۳۳
شعر ۸

یار را شوق گل خریدن نیست — در چمن نیت رسیدن نیست
چون سحر پردہ بر فگندہ زرو — جذبۂ جیبِ گل دریدن نیست
خانہ بر دوش چون نسیم بہار — یک زمان جائے آرمیدن نیست
ملتفت بر دگر کجا باشد — سوے ماہم خیال دیدن نیست
نکتۂ رنگِ حسن و قصۂ عشق — در خور گفتن و شنیدن نیست
دخترِ خورد سال را در بر — لذتِ لب بلب گزیدن نیست
غنچۂ ناشگفتہ در گلشن — قابلِ دیدن است و چیدن نیست

ابجدی! ما بیک دریم بہا
کار ما در بدر دویدن نیست

غزل ۳۴
شعر ۸

زلف اورا کمند باید گفت — دل دران جابہ بند باید گفت
سر کشد شعلہ از طپیدنِ دل — ایں سخن با سپند باید گفت
داستانِ شبِ جدائیہا — با بتِ ارجمند باید گفت
راستی را کجا زوال بود — حق ببانگِ بلند باید گفت
لبِ شیرینِ شوخ سیم تنے — در مکیدن چوقند باید گفت
ناصحا رخ متاب از در ما — کارِ تو ایں کہ پند باید گفت
پیشِ او از گذارشِ مطلب — لب بہ بستم کہ چند باید گفت

ابجدی پیشِ یار نکتہ طراز
سخن د پسند باید گفت

غزل ۳۵

شعر ۶

زاهد ترادلیست و لیکن دو پاره نیست
جز اشک خون سرشت درین کار چاره نیست

خاطر مده بدست تفکر و می بنوش
کین عمرِ مستعار بعالم دوباره نیست

دنیا فرو ربود جهانی ز نیک و بد
این بحر جانگداز را پیدا کناره نیست

بر خیز تا رویم بهمراه شب روان
هنوز میل صبح به چشم ستاره نیست

پر کن پیاله از مے شیراز ابجدی!
'' در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست '' (حافظ)

غزل ۳۶

شعر ۷

بارش چشم من و باران ابر تر یکیست
نالۂ درد دل و شور دم محشر یکیست

قدر سنگین کم شود یا رب بیک حرف سبک
آبروے ما و آب نازک گوهر یکیست

خاطر مضطر مزاج آتشین پیدا کند
پارۂ سیماب ما و پارۂ اخگر یکیست

سنگ و گوهر هر دو یکسان است در چشم کرم
پیش همت قدر مشت خاک و مشت زر یکیست

کشتی طوفانی ما را ز دریا سود نیست
در حق ما جور موج و منت لنگر یکیست

باعث افلاس من گردید اظهار هنر
در مذاقم آب زهر افعی و کوثر یکیست

ابجدی ! دیدم من اشعار شهامت جنگ را
نطق آن دریا نوال و نطق پیغمبر یکیست

غزل ۳۷

شعر

خضر را از آب حیوان جز بقاے بیش نیست
دستگاہ عہد ما غیر از وفاے بیش نیست

رض
از جناب شیخ جیلانی دواے دردما است
کوچۂ روشن دل از دارالشفاے بیش نیست

صاحب پر مایہ را باشد خموشی رہنما
کوس خالی را دریں میداں صداے بیش نیست

بستن دل در ہواے مال دور از همت است
کسوت ما زیں جہاں آخر رداے بیش نیست

می‌توان آموخت از شیر افگناں آداب جنگ
ذکر درویشاں ایں عالم دعاے بیش نیست

خسرو ملک قناعت را فلک در حکم اوست
گر سکندر خود بود این جا گداے بیش نیست

ابجدی در خدمت ممتاز * حال خود بگو
قصۂ فرہاد و مجنوں ماجراے بیش نیست

غزل ۳۸

شعر

دوش باما واعظے از ہر درے گفتار داشت
گفتنش خوش بود اما دردسر بسیار داشت

بیغرض کس نیست در عالم اگر مجنوں بود
در بیاباں با غزالاں گفتگوے یار داشت

---

* ممتاز عمدة الامرا بہادر کا تخلص تھا ۔

از ازل باهر یکے آسودگی تقسیم شد
زاں قبولیت دل دیوانۂ ما عار داشت

گل رخاں را باعث نام آوری باشد وفا
پس ازیں اقبال ماہ ما چرا انکار داشت

فیض خوش خوئی جہاں را زیر فرماں می‌کشد
ایں گرامی مرتبت را سید مختار داشت

شب برائے خوش خریدی کس نیاید پیشِ ما
باوجودی آنکہ دلِ از جنسِ غم بازار داشت

ہر یکے از نکتہ سنجاں پیشِ رویش شعر خواند
ابجدی ہم پیشِ او یک دفترِ اشعار داشت

غزل ۳۹

شعر ۲۰

نالۂ درد دلم در پردۂ شبہا خوش است
ایں جرس را بانگ سبحان‌الذی اسرا خوش است

سینہ چاکاں را نباشد قدرِ گل گشتِ چمن
ایں چنیں دیوانگاں را دامنِ صحرا خوش است

برنتابد اژدہام * خلق طبع نازکم
سر بہ زانوی بہ کنج عافیت تنہا خوش است

از سرِ شورِ جنونم در گراں جانی مشو
بر درِ اہلِ کرم از بے نوا غوغا خوش است

کثرتِ خندیدن ما اشک ریزاند ز چشم
شادی و غم ہردو باہم در شدن یک جا خوش است

---

* صحیح عربی لفظ ’’ازدحام‘‘ ہے۔

گوشِ هرکس هست محتاجِ صدائے مطلبے
مے پرستاں را صدائے قلقلِ مینا خوش است

در جوانی قوتِ طاعت دو بالا میشود
سالکاں را قطعِ منزل در شبِ یلدا خوش است

در طریقِ عشق سنگِ راہ جز ناموس نیست
نزدِ اربابِ ملامت عاشقِ رسوا خوش است

بے تکلف میتواں گفتن بروئے هر یکے
دوستِ نادان بداست و دشمنِ دانا خوش است

سر گذارم پیشِ سلطانِ خراساں * در سجود
نقشِ '' واعبد ربک '' بر لوحۂ سیما خوش است

خاکِ پاکِ آستانش سجدہ گاہِ قدسیاں
گردِ راهش گر بود در دیدۂ بینا خوش است

گر بسویم بنگری شاها کشم سر بر فلک
باتو بردن احتیاج خود ز استغنا خوش است

آرزوئے خود بتو اظهار کردن عیب نیست
عرضِ حالِ قطرۂ ناچیز با دریا خوش است

از زمیں بر خواست اسبابِ معاشم یک قلم
گر شود تنخواہِ من بر عالمِ بالا خوش است

قدرِ من افزوں نہ شد با وصفِ اظهارِ هنر
ترک کردن خواهش دنیا پئے عقبا خوش است

گر قناعت میکنم مشتِ گیاهم کافی است
برگِ خشکے در مذاق از نان و از حلوا خوش است

---

* حضرت موسی رضا رضی اللہ عنہ جن کا مزار خراسان میں ہے اور جو بارہ اماموں میں ایک (آٹھویں) امام ہیں ۔ شاہ خراساں سے یہی مراد ہیں ۔

از نمد پوشی چہ غم آئینۂ شفاف را
خرقۂ کرپاسیم از اطلس و دیبا خوش است

تابکے منت کش اہلِ درم باید شدن
گنج فقر از مخزن اسکندر و دارا خوش است

طاقِ کسری خرش نیاید گردرو باشد بلا
در تہِ غارے بشرطِ امنیت ماوا خوش است

ابجدی گر رائے صاحب اقتضا فرما شود
''بے تامل آستین افشاندن از دنیا خوش است''

غزل ۴۰

شعر ۷

یار ماچوں طریق جنگ گرفت　　کار را بر زمانہ تنگ گرفت
طالبِ صلح بود بر حرفے　　شیشۂ آشتی بسنگ گرفت
وعدۂ شب گزشت و آمد روز　　از چہ در آمدن درنگ گرفت
نیست خالی بعارضِ گلگوں　　شاہِ ملکِ حبش فرنگ گرفت
از سر آرزوی رخسارش　　لالہ درخوں طپید و رنگ گرفت
ماند در چشمِ تر خیالِ صنم　　برہمن زادہ آبِ گنگ گرفت

ابجدی عشقِ آں مہ گل رو
آب از روے نام و ننگ گرفت

غزل ۴۱

شعر ۷

مسلکِ عشق عید قرباں نیست　　مردن از اختیار آساں نیست
مرہم زخم دل نمک باید　　مرد آسودہ دل مسلماں نیست

بر سرش نیست تاجِ مخدومی　　تا سرش زیر بار فرمان نیست

بیخودی راه صاف معرفت است　　خود پرستی دلیلِ عرفان نیست

میر مسند ز صد یکی باشد　　هر کرا منصبِ سلیمان نیست

زنده باید گداختن چون شمع　　عشقِ پروانه کار چندان نیست

ابجدی کاربند خاموشی است
همچو مرغِ چمن غزل خوان نیست

غزل ۴۲

شعر ٦

نه سروِ جلوه ریز فتنه بار است　　بتے رشک گلستانِ بهار است

مقابل نیست کس در حسن او را　　که خورشید هر دو جاں نثار است

مگو حرفے گران ساقی دریں بزم　　که نازک همچو مینا طبعِ یار است

کجا در گوش آید بانگِ ناصح　　مرا با مهوشاں پیوسته کار است

مدارا می نمایم با رقیباں　　گرفتم گرچه در خاطر غبار است

بخلق از ابجدی بهتر اسیر * است
" باین بے گانگی الفت شعار است "

غزل ۴۳

شعر ٥

از و فاتها چه پرسی جانِ من قربانِ اوست
دل اگر باشد دریں جا بندهٔ فرمانِ اوست

---

* جلال اسیر ، شاعر مشهور فارسي

تا قیامت نسخهٔ جمعیتش ناید بکف
گر کسی آشفتهٔ زلفِ خط ریحانِ اوست

مست ذوقِ شربت خونِ جگر دیدیم وبس
هرکه بر خوانِ نعیم نازِ او مهمانِ اوست

نیست مارا رشتهٔ دیگر بدونِ بندگی
گر پزیرد در غلامی این هم از احسانِ اوست

ابجدی این مصرعِ دیوان نیشاپوری [۱] است
" دامن افلاک قربان گردشِ دامانِ اوست "

غزل ۴۴

شعر ۵

از سوادِ چشمِ او وصف کَحل [۲] باید نوشت
از لبِ شیرینِ او ذکرِ عَسَل باید نوشت

ناوک مژگانِ او را در جگر باید کشید
وز نگاهِ تند پیغامِ اجل باید نوشت

شد رقیبِ تیره دل از دردِ حسرت گنده مغز
نسخهٔ داروش بر ورقِ [۳] بَصَل [۴] باید نوشت

---

[۱] نظیری نیشاپوری -

[۲] بضم اول و سکون ثانی بمعنی "سرمه" اور "کحل" بفتحتین سیاه رنگ و سرمه گون شدن چشم — ۱۲ منتخب -

[۳] صحیح ورق : بفتحتین -

[۴] پیاز

از فروغ چهرۂ روشن ضمیراں چوں سحر
آیتے در دفتر حسنِ عمل باید نوشت

ابجدی هر مصرعِ ما هست لختے از جگر
در بیاضِ صبحِ محشر این غزل باید نوشت

غزل ۳۵

شعر

سینۂ صافاں را غبارِ آن واین درکار نیست
بر ضمیر آسماں گرد زمیں درکار نیست

آہ گرم ما برآرد هر سحر طوفانِ برق
خانۂ مارا تنور آتشیں درکار نیست

جاں گدازد در تنم بے او ز رسوائی چه غم
زجرِ ناصح در فراقِ این چنیں درکار نیست

یک نگاه تندِ تو کافی است در برهم زدن
این قدر درکار ماچینِ جبیں درکارنیست

دل اگر شد تنگ‌تر از جیبِ پوشیها چه سود
جامۂ مارا کشاد آستیں درکار نیست

در کمیں گاهِ محبت کشتۂ تیغِ ترا
هر نفس رویت بود خلد بریں درکار نیست

ابجدی خود بادشاهِ کشورِ درویشی است
بندگی خسروان واسپِ زیں درکار نیست

غزل ۳۶

شعر

در موسمِ بهارمئے جانفزا خوش است
آواز چنگ و ساقی زریں قبا خوش است

پیش از ورود پیکِ اجل عمر مستعار
گر صرف شد بخدمتِ اہلِ صفا خوش است

ہرکس بہ یک خیالِ گرفتارِ الفت است
مارا خیالِ آں مہ فرخ لقا خوش است

گاوِ زمیں اگرچہ نہد سربزیرِ بار
بارم بہ پشتِ نفخۂ چرخِ بریں خرش است

اے دل فریبِ قرعۂ رمال را مخور
نقشے کہ سر کشد بسرِ مدعا خوش است

ہرکس طریقِ دادو ستد از تو می نہند
مارا دریں معاملہ دستِ دعا خوش است

گوشے کہ نازک است چو گل ابجدیؔ با و
پیغام از زبانیِ بادِصبا خوش است

غزل ۴۷
شعر ۶

برق آتش بار غیرت حاصلِ مارا بسوخت
در برِ جاں آرزوہاے دلِ مارا بسوخت

کاروانِ شعلہ رخت عشقِ یوسف صورتے
دربیاباںہا سراغ منزلِ مارا بسوخت

ضبط کن خود را دمے اے مطرب بانگ بلند
نغمۂ آتش زبانی محفلِ مارا بسوخت

نا خدا کشتی چہ رانی رہ بدریا شد غلط
دود آہِ ما نشانِ ساحلِ مارا بسوخت

از تبِ دل میرود شانِ ریاے زہد خشک
ایں شرر آخر دکانِ باطلِ مارا بسوخت

مصرعِ مطلع مکرر می نویسد ابجدی
برقِ آتش بارِ غیرت حاصلِ مارا بسوخت

غزل ۳۸

شعر ۵

گرچہ دنیا ہست جامِ غم ز غم باید گذشت
ہمچو شبنم زیں چمن با چشمِ نم باید گذشت

تا بکے بارِ ستم بر دوش خود باید کشید
چوں سبک روحاں ازیں بارِ ستم باید گذشت

پائے ہمت را ز ہرسو ہست راہے در سلوک
گر قدم دارد گرانی از قدم باید گذشت

اہلِ خرمن خوشۂ باصد سلامے می‌دہند
غیرتِ ماکو کہ تا از پشتِ خم باید گذشت

بر غلط شد ابجدی سودائے بازارِ جہاں
سود گر خواہی ازیں بیع وسلم * باید گذشت

غزل ۳۹

شعر ۵

چرخ بریں حیات دو روزہ بہا گذاشت
عمرِ آبد بوارثِ آبِ بقا گذاشت

---

* غالباً صحیح بیع سلم ہے بیع بمعنی خرید و فروخت - لیکن زیادہ تر فروخت کے معنی میں آتا ہے سلم ایک خاص قسم کی شرعی یا قانونی بیع ہے جس میں خریدار چیز کو پانے اور تیار ہونے سے پہلے ذیل کی سات شرطوں کے ساتھ قیمت ادا کردیتا ہے - ۱ - قدر جنس - مثلاً گیہوں لیگا چاول یا چنا نہیں ۲ نوعیت یعنی سرخ یا سفید ، بڑے یا چھوٹے ۳۰ مقدار - ۴ ، وصف ، یعنی قسم اول یا دوم - یا پانی دیئے ہوئے یا نہ دیئے ہوئے - کوڑے کرکٹ سے پاک صاف یا نہیں ۵ - جگہ - ٦ - مدت - ۷ راس المال ، مثلاً دس یا بیس روپے کا مال ہونا چاہئے -

ظاهر نہ شد کہ راقم تقدیرِ کائنات
بر مشتِ خاک بندۂ مسکیں چها گذاشت

ہر چند ماند صاحبِ کنعاں بحبسِ مصر
کارش بجاے شد کہ جہاں سر بپا گذاشت

بار گران دردِ منِ خستہ دل فلک
بر داشت لیک روز بہ پشتِ دوتا گذاشت

گر رفت زیر خاکِ دکن ابجدی چہ غم
جاں را بزیر پاے شہ کربلا گذاشت

غزل ۵۰

شعر ٦

خیال روی تو کردن بروں ز دانائی است
سخن بزلف تو هم گفتگوے سودائیست

خوش است سوے زنخدانِ او نظر لاکن
بپاے خویش فتادن بچاہ رسوائیست

پسند خاطرِ مانیست عشقِ پروانہ
کہ سوختن بدمِ وصل ایں چہ شیدائیست

مدارِ چشمِ مروت ازاں سیہ چشمی
کہ چشمِ کافرِ او مردم تماشائیست

نگاہ گرم تواں کرد بر پریزاداں
کہ دیدنِ رخِ آنها بهارِ بینائی است

من و تو ہر دو بہم ابجدی! سخن گویم
سخن یکیست تفاوت بہ نکتہ آرائیست

غزل ۵۱

شعر ٦

(ث)

چوں شدی فارغ ز دنیا فکرِ خشک و تر عبث
آرزوے ایں و آں و بندِ سیم و زر عبث

حق تعالے ہست رزاق من و تو بیگماں
ایں قدر بہرِ حصولِ رزق دردِ سر عبث

اہلِ ہمت بے نیاز است از تمنائے حصول
در برِ گنج قناعت کیسۂ گوہر عبث

مردِ نا ہنجار را از علم افزاید غرور
زشت روئی دیوسیمارا چنیں زیور عبث

بستۂ دامِ ترا زنجیر درپا از چہ راہ
در قفص چوں مرغ افتد بستنِ شہپر عبث

مصرعِ مقطع چہ نشتر در جگر زد ابجدی
بسملِ تیغِ محبت را سر دیگر عبث

غزل ۵۲

شعر ۵

(ج)

زاں سبب دارم بہ اشکِ دیدۂ تر احتیاج
عاشقِ گوہر شدم دارم بگوہر احتیاج

نیست مستغنی دلم زاں بوسۂ جاں پرورش
زاں مہ گلفام باقی ہست دیگر احتیاج

رہ بمنزل گم کند سرگشتۂ صحرای حرص
وای بر آں کس کہ او را گشت رہبر احتیاج

خوب دانستم کہ ایں جانیست امید بھی
پس چہ حاصل داشتن ذچرخِ اخضر احتیاج

ابجدی ! بگذشت در رنج و تعب اوقات روز
شب در آمد با پری پیکر زند سر احتیاج

غزل ۵۳

شعر ۹

(چ)

رو برے روی پر نورش بود مہتاب ہیچ
می نماید در نظر خورشید عالم تاب ہیچ

از خط چینِ جبیں راز دلش فہمیدہ ام
اے فلاطوں انچہ تو بینی بہ اصطرلاب ہیچ

زاں لبِ لعل نگاریں تشنۂ یک بوسہ ام
پیشِ بیمارانِ چشمت شربتِ عناب ہیچ

بہر اخذ قابلیت ہست استعداد شرط
نیست جاے توتیا در دیدۂ گرداب ہیچ

کارگر بایۂ نخستین ' انگھے تدبیرِ کار
بے وجودِ کیمیا سازی بود سیماب ہیچ

بستگی دارم بہ تشخیصِ تعین چوں حباب
نیست در ذاتم بدونِ آبرویم آب ہیچ

پاک کردم خانۂ دل را ز خاشاکِ نیاز
نیست جز برگ توکل دیگر از اسباب ہیچ

بگذر از طولِ امل بردار دستِ آرزو
پیشِ ما ارزش ندارد بهمن و داراب * هیچ

در چمن با چهرۂ گل رنگ نازم ابجدی
چون مقابل گشت شد گلدستۂ شاداب هیچ

غزل ۵۴

شعر ۶

(ح)

اے خوشا آں کس کہ شد ممنونِ احسانِ صباح
گشت گلچین امیدی از گلستانِ صباح

می‌نهد داغِ غلامی بر جبینِ آفتاب
گر شود کس محرمِ اسرارِ پنهانِ صباح

تازه گردد دل دو پاره بر نیاید آرزو
دیده ام خورشید در چاکِ گریبانِ صباح

می‌کند دامانِ جان خود پر از گنجِ مراد
هرکه زد از صدقِ دل دستی بدامانِ صباح

نعمتِ هفتِ خدا خوانِ ظهورِ بامداد
مرهمِ زخمِ جگر شورِ نمکدانِ صباح

دیده وا کن ابجدی این خوابِ غفلت تابکے
میفروزد شمعِ جاں نورِ درخشانِ صباح

---

* بہمن و داراب ، بہمن ایران کا بہادر بادشاہ اور اسفندیار کا بیٹا تھا ۔ داراب اسکے بیٹے کا نام ہے ۔ یہ ایران کے نامور بادشاہ ہیں جن کا ذکر شاہنامے میں آیا ہے ، ایران کے اور نامور بہادر بادشاہوں کے نام بھی اس دیوان میں آئے ہیں جیسے منوچہر وغیرہ

غزل ۵۵

شعر ۷

باز شد بر خاطر من بارِ صبح گشت چون طوفانِ آتش بار صبح

رفت شبها در خمارِ بیخودی کرد از غفلت مرا بیدار صبح

دردمندِ معصیت آلوده را نیست باکے گر کند تیمار صبح

دیده ام امروز از قطراتِ * ابر همچو چشم مرد گوهر بار صبح

اے خنک آں کس که او را در کرم شد چو یار دلربا غمخوار صبح

شب اگر چه شد جهاں را کار ساز بهر کار ماشود درکار صبح

ابجدی در کاروان مدعا
هست باما قافله سالار صبح

غزل ۵٦

شعر ٦

(خ)

قول ما نشنید و شد در صحبت رندانه شیخ
گشت آخر رائگاں از عقل و دیں بیگانه شیخ

راست گر پرسد نیاید وضع او بت را پسند
باز از بے دانشی می‌شد سوے بتخانه شیخ

مے گساراں راقبا آلوده باشد در شراب
پاک دامن کے بر آید از در میخانه شیخ

باوجودی آنکه کشتی در ته گرداب رفت
آفریں بر همتش آید بروں مردانه شیخ

---

* صحیح لفظ قطرات بفتح ط هے۔

اے مصلی در چہ فکری اقتدا باقی نہ ماند
رفت از عذر حدث شرمندہ سوے خانہ شیخ

ابجدی از دستِ این شہری غزالاں گشتہ تنگ
ہم چو مجنوں کرد بود و باش در ویرانہ شیخ

غزل ۵۷

شعر ۸

طالعم بیں کہ گاہ گاہے شوخ — می‌کند سوے من نگاہے شوخ
طرۂ گل بدست و خندہ بلب — می‌رسد ہمچو صبح گاہے شوخ
در برش کردہ جامۂ زربفت — جلوہ دارد برنگ ماہے شوخ
می‌برد رشک افسر خورشید — چوں گذارد بسر کلاہے شوخ
بہر نخچیر آہوان حرم — می‌رود در شکار گاہے شوخ
از فلک گر بمن رسد مددے — می‌کشد باز سر براہے شوخ
یک نظر کردم از پسِ دیوار — می کشد بہر ایں گناہے شوخ

ابجدی نیست غیر ناز و ادا
شیوۂ شوخ و دستگاہے شوخ

غزل ۵۸

شعر ۵

دربدن جان من شود گستاخ — چوں بتِ گلبدن شود گستاخ
خانۂ صبر سخت تارج است — ماہ گل پیرہن شود گستاخ
شوخیش باصبا گر آویزد — گل درونِ چمن شود گستاخ
در پرستش نماند قدرِ ادب — پیشِ بت برہمن شود گستاخ

ابجدی تا تو مہربانِ من است
بر زبانم سخن شود گستاخ

غزل ۵۹

شعر ۵

(د)

خسروا اقلیم جاں در کشور دل خیمہ زد
خوب شد در وقتِ نیکو شہ بمنزل خیمہ زد

می تواں در جامہ بالیدن ز جوشِ خرمی
مانع مقصود ما ، در دارِ سافل خیمہ زد

بعد عمرے نقشِ مادر خاطرِ او جا گرفت
در زمین سخت سنگستان مشکل خیمہ زد

حال بے تابانِ دیدارش مپرس از ہیچ کس
در میاں خاک و خوں ہر یک چو بسمل خیمہ زد

غم نخواہد کرد گل در سینۂ افسردہ دل
شعلۂ ما ابجدی امروز در گل خیمہ کرد

غزل ۶۰

شعر ۵

ہر عقدۂ مشکل کہ بیک مرتبہ واشد
از ناخن تدبیر امیرالامرا * شد

اے ابر گہر بار توئی آیۂ رحمت
تو بادۂ مقصود ز تو نشو و نماشد

یک ذاتِ تو صد موجۂ دریائے کرامت
یکدستِ تو صد جنبش جاں بخش سخاشد

---

* نواب والاجاہ کے دوسرے فرزند محمد منور نام ، امیرالامرا ، مدارالملک رو شن الدولہ خطاب ابجدی ان کے استاد واتالیق تھے ۔

در گوش گل افسانۂ خلق تو بگفتم
شرمندہ ازاں گفتنِ من بادصبا شد

انعام تو عام است خصوصاً بگدایاں
گر ابجدی شد موردِ لطف تو بجاشد

غزل ۶۱

شعر ۶

مہ غارتِ گر ہوشم چو در میخانہ می آید
باستقبالِ او می از لب پیمانہ می آید

خداداند چہ خواہد رفت بر ارباب دیں امشب
بتِ زربفت پوش از گوشۂ بتخانہ می آید

وجود توبہ در آتش فتد از راہ بیتابی
چو در آغوش من آں دلبر مستانہ می آید

دلم گر بندۂ خالش شود جاے ملامت نیست
کہ مرغ زیرک است ایں بر امید دانہ مے آید

بکف جام و بلب خندہ ، بدلِ کبر و بدل شوخی
پری روبا چنیں ساماں برایں دیوانہ مے آید

بدل از مصر عہ ممتاز بستم ابجدی ! نقشے
" نگاہ آں مروت آشنا بیگانہ می آید"

غزل ۶۲

شعر ۷

عشق را حجت قوی شد عقل بے برہاں بماند
دل ازیں حیرت چو عکس آئینہ حیراں بماند
پردۂ ناموس مارا بادہ ہرگز بر نداشت
شیشہ ازدوں ہمتی خالی شدہ عریاں بماند

خشک شد کشتِ سحاب و زرد شد رنگ چمن
اشک در داماں هنوزم چوں گهر غلطاں بماند

باغباں گل در چمن در زیر فرمانم رسید
سروقد از سرکشی تا حال نافرماں بماند

چشمِ امید جهاں را نور حسنش پر فروخت
دیدۂ گوهر فشانم هم چناں گریاں بماند

داستانِ حال خود را شب بگفتم روبرو
او بلب گاهے تبسم کرد و گه خنداں بماند

ابجدی ایں مصرعِ موزوں نمی دانم زکیست
"شمع در فانوس شد ، پروانه سرگرداں بماند"

غزل ۶۳
شعر ۵

ظالم از خانه مست می آید سخت پا بند و بست می آید
دینِ مارا دلا خدا حافظ کافرِ بت پرست می‌آید
شیشه هر چند هست نازک تر سنگ را هم شکست می‌آید
چوں کماں گوشه گیر از پیری تیر عمرت به شست مے آید

ابجدی پیش آں بت بدخو
جاں گرفته بدست مے آید

غزل ۶۴
شعر ۵

اشتیاق خدمتت دیوانه وارم میکند
یاد لطفِ جانوازت بیقرارم می کند

سوختم از آهِ آتشبار دل مانند شمع
در بهار روشنائی داغدارم می‌کند

نالشے دارم ازیں صیاد کافر مشربے
باوجود دیم جانی‌ها شکارم می کند

ممتحن گشتم بخود از سیر اقلیم جنوں
خاک بر فرق خرد کامل عیارم می‌کند

آں میدن در عدم هم هست مشکل ابجدی
خاک گشتم خونِ دل جوش از مزارم می‌کند

غزل ٦٥
شعر ٦

هرکه کارے میکند ز اندیشه بهتر می‌کند
خاک را تدبیر دانش مشربار زر میکند

بهر خدا قابلیت هست استعداد شرط
سنگ چوں لائق بود خورشید گوهر میکند

از ریاضت نفسِ ما تبدیل وضع خود نمود
پارهٔ سیماب را زر کیمیاگر مے کند

نیست تنها بر دل بلبل بگلشن بارِ غم
خارهم در سینهٔ گل کارِ نشتر مےکند

احتراز از اُنستِ بدسیر تاں کردن خوش است
صحبتِ انگوزه ضائع مشکِ ازفر می‌کند

ابجدی این مصرع قدسی چه برجا شد رقم
" نیم بسمل انتظارِ زخم دیگر مےکند "

غزل ٦٦
شعر ٧

مرغ بر کنده پرے تیره روان خواهد بود
از سبک دوشی او کار گران خواهد بود

گر توامشب نه کنی گرم برم تادمِ صبح
چشم امید براهت نگران خواهد بود

از ستمگاری اخوان بدلم بارے نیست
انچه کردند بما در حق شان خواهد بود

آه بربند لب از شکوه که در پردهٔ دل
یار طناز نهان جلوه کنان خواهد بود

محو دیدار چنانم که دران روزِ جزا
رویتش گرچه شود ترکِ جنان خواهد بود

بعد مردن بسرِ گور بکش نقشِ قدم
تادمِ حشر مراسنگ نشان خواهد بود

ابجدی گرچه دلش پرده بر افگند ز راز
راز سر بستهٔ ماهم نه نهان خواهد بود

غزل ٦٧

شعر ٧

گوشهٔ ما دیار ما باشد دامنِ ما حصارِ ما باشد

از برائے فراهم اسباب چرخِ گردان بکار ما باشد

آں بتِ تنگ چشم سیمیں بر روز و شب در کنار ما باشد

سایهٔ زلف و نور عارض او نقشِ لیل و نهار ما باشد

نسرِ طائر که مرغ گردون است بے تامل شکار ما باشد

قیس و فرهاد با چنیں شهرت هر یکی در قطارِ ما باشد

ابجدی بخت گر مددگار است
خاکِ مشهد * مزار ما باشد

---

* ایران کی ایک مشهور شهر کا نام جهاں حضرت امام علی موسی رضا کا مزار شریف هے۔ اسکا قدیم نام طوس تها۔ مزار مذکور کی وجه سے مشهد هوگیا۔ اور اب یهی مشهور هے۔

غزل ۶۸

شعر ۶

نه رنگِ پان ز شوخی از لبِ گلفام می بارد
سراپا آبِ گوهر صاف از اندام می باود

برائے انطفائے گرمی بیتابیِ دلها
بود این شربتِ لیموں که از دشنام می بارد

بنازم لطفِ او را وقتِ تحریرِ کتابتها
حریر دلبری از خامۀ ارقام می بارد

مکن پوشیده از بهرِ خدا رازِ دل خود را
من از آغاز دانم انچه از انجام می بارد

چرا در خود نه قصد دل ز جوشِ خرمی این جا
امید وصلِ او امروز از پیغام می بارد

ندارم ابجدی سر رشتۀ طرز سخن گوئی
برآید از زبان رازے که از الهام می بارد

غزل ۶۹

شعر ۶

چون مهِ شمشاد قامت سیر گلشن میکند
سرو را زنجیر درپا آبِ روشن میکند

حیرتے دارم ازاں نازک مزاجِ زود رنج
در برمن نا رسیده عزمِ رفتن میکند

با رقیبِ تیره دل هرگز نباید ساختن
در لباسِ دوستیها کار دشمن میکند

گل نہ رنجد از صفائی ہاے خاطر زینہار
در گلستاں تر زبانی گرچہ سوسن میکند

ظلمِ او را نیست حدے تا باظہارش شوم
کس نخواہد کرد باکس انچہ بامن میکند

از سر راہ تنفر بر فشاند چوں غبار
ابجدی گر دست خود راسوے دامن میکند

غزل ۷۰

شعر ۵

جامہ بافانِ چمن چوں جبۂ گل بافتند
جامۂ گل دوزِ ما از چشم بلبل بافتند

صوف پوشاں را پریشانی ازاں داد است دست
خرقۂ یک رنگ شاں از تارِ کا کل بافتند

تار پود بافِ ما اول بمی تر کردہ اند
بعد ازیں مستی کناں بر بانگِ قلقل بافتند

بستۂ زلفِ ترا منسوج بافانِ بہار
شالِ پستائی ز برگ سبز سنبل بافتند

بود عریاں ابجدی ایمانِ من از بہر او
خلعتے در کار گاہِ شاہِ دلدل * بافتند

غزل ۷۱
شعر ۵

نیست تنہا در چمن خوبی بمن گل میکند
گل چہ خواہد کرد با من انچہ بلبل می‌کند

---

* اس گھوڑی مادہ کا نام جو شاہ اسکندریہ نے آنحضرت کی خدمت میں ہدیۃ بھیجی تھی - اور حضور نے سیدنا علی رض کو عنایت فرمادی - اسکا رنگ سفید مائل بہ سیاہی تھا - شاہ دلدل سوار سے مراد حضرت علی رض ۔

می‌زند بادصبا بررو طپانچه در: سحر
همسری با زلفِ او گر شاخِ سنبل می‌کند

اولاً بودم گرفتارِ کمند زلفِ او
باز پیغامِ اسیری دامِ کاکل می‌کند

جاں فدا چاہِ زنخدانش که در تسخیر دل
سامری را بند زیر چاہِ بابل می‌کند

ابجدی دیوانهٔ ماپیشِ آں گل پیرهن
رقصِ مجنوں بر یکی گلبانگ قلقل می‌کند

غزل ۴۷

شعر ۷

بدل عشقِ بتانِ سیمبر پنهاں نمی‌ماند
درون خرمن پنبه شرر پنهاں نمی‌ماند

نهاں در پردہ جاے داردآں ماہِ پری پیکر
شود یک فتنهٔ عالم اگر پنهاں نمی‌ماند

برنگِ شیشهٔ ساعت دلم را بادلش بستم
که راز هر یکی بریک دگر پنهاں نمی‌ماند

بعشقش لب فروبستن ز شور ناله می‌شاید
ولیکن درد دل از چشم تر پنهاں نمی‌ماند

توانی همچو غنچه در نهاں خونِ جگر خوردن
ولی چوں نشهٔ می این اثر پنهاں نمی‌ماند

رقیبِ ز شت خوهر چند بامن دوستی دارد
غبارِ خاطرِ آں بد گهر پنهاں نمی‌ماند

بلوح دهر ثابت هست نقش ابجدی صائب
"هنر ور گر شود پنهاں هنر پنهاں نمی‌ماند"

غزل ۴۳

شعر ۵

نیست بر عمر کلانی منحصر موے سفید
صبح از بدو تولد کرد ابروے سفید

هست چوں طفلِ پریشاں هوش مرد زر پرست
گاه سوی زرد آید گہ رود سوے سفید

درچہ فکری اے تغافل کیش ناداں مشربی
از اجل پیغام آورد است گیسوی سفید

نیست جز برگِ تجرد در طریقت بال و پر
هست از تنها روی خورشید را روے سفید

ابجدی این یادگار از خونِ فرهاد است و بس
شد رواں از شیر شیرین در زمین جوی سفید

غزل ۴۴

شعر ۸

وقت سحر ز چرخ صدا می تواں شنید
بانگِ ملک ز بانگِ درامی تواں شنید

هر چند نیست تاب شنیدن ترا از ما
یک دو سخن برائے خدا می‌تواں شنید

حرفِ پسند طبع اگر نیست بر لبش
دشنام هم بجاے دعا می‌تواں شنید

دیروز آنچہ رفت ز گلچیں بفرق گل
امروز از زبان صبا می‌تواں شنید

گر درد عشق از لب واعظ بدل رسد
پند است آں بگوش رضا می‌تواں شنید

اوراد صبح شیخ مزور ستم کند
مرغ چمن خوش است نوا می‌توان شنید

آز آسماں حکایتِ گردش شنیدن است
دردکمر ز پشتِ دو تا می‌توان شنید

نشتر بدل ز مصرع صاحب شد ابجدی
از زیر خاک نالۂ ما می‌توان شنید

غزل ۷۵
شعر ۷

شمیم زلفِ مشکین بتاں پنہاں نمی‌ماند
بمغز جاں اثر دارد ازاں پنہاں نمی‌ماند

خراشے در جگر باقی گذارد حرف دل ریشے
جراحت به شود اما نشاں پنہاں نمی‌ماند

اگر در پردہ باشی یا نباشی ہر دو یکساں است
فروغِ جلوۂ تو در جہاں پنہاں نمی‌ماند

نتاند کس نہاں کردن عطاے بے کرانش را
کہ فیضِ آفتابِ زر فشاں پنہاں نمی‌ماند

مشو در سعی ایذاے غریباں اے پری پیکر
شکستِ شیشۂ نازک دلاں پنہاں نمی‌ماند

گرفتم گر بظاہر داشت رنگ آشنائیہا
خیالِ خاطرِ آں بدگماں پنہاں نمی‌ماند

نیم من ابجدی قاصر ز خود در بردباریہا
چو لب از نالہ وا گردد فغاں پنہاں نمی‌ماند

غزل ۷۶
شعر ۵

ماہ عالم فریب می‌آید یا بتِ جامہ زیب مے آید
بر سمند سبک رو چوں جاں شاہ زریں رکیب مے آید

هست فیض سحر به منتِ دل انچه از دستِ غیب مے آید
ناز او هم بکین در آویزد چوں بزجر و عتیب مے آید

ابجدی ! از بهارِ دیدارش
بیدلاں را شکیب مے آید

غزل ۷۷

شعر ۷

آناں که لوح قسمت مارا نوشته اند
دیوانه را برات بصحرا نوشته اند

تا برقد بلندِ تو چسپیده مانده دل
تنخواهِ ما بعالمِ بالا نوشته اند

آسودگاں ز نعمتِ غم آشنا نیند
درد دلی بطورِ معما نوشته اند

زاهد اگرچه رزقِ تو بر غیب شد رقم
جاگیرِ ما بشیشهٔ صهبا نوشته اند

تا گشته ایم عاملِ شاهِ بلادِ عشق
برما حسابِ کشورِ سودا نوشته اند

واقف نیم زبیم و شِرائے برادراں
نامم دریں معامله بیجا نوشته اند

پوشیده نیست ابجدی ! برما ضمیرِ کس
طومارِ دل بلوحهٔ سیما نوشته اند

غزل ۷۸

شعر ٦

چند در هجر توائے جاں بارغم باید کشید
محنتِ آه و فغاں و چشمِ نم باید کشید

پادشاه لشکر غم هر کجا صف بر کشد
نالهٔ مارا دراں جا چوں علم باید کشید

همچو تخمِ زیر گل اول فنا باید شدن
بعد ازیں بر صفحهٔ هستی رقم باید کشید

تا نفَس باقیست اے سر گشتهٔ صحراے عشق
هر زماں از دستِ مهرویاں ستم باید کشید

زیرِ چترِ آسماں جز منزلِ خونخوار نیست
از چنیں جاے هلاکت ها قدم باید کشید

گر دریں دنیاے دوں صد سال مانی ابجدی !
باز چه سر در گریبانِ عدم باید کشید

غزل ۷۹
شعر ۸

در ازل چوں نسخهٔ گلروی خوباں ساختند
نقطه خال ترا فهرست دیواں ساختند

از براے رونق حسن بهارستان جاں
از خط رخسار تو در باغ ریحاں ساختند

تا شود راز قد توفاش در اهل چمن
سرو را بر قامت موزوں نمایاں ساختند

بهرمن سعی عزیزاں اے فلک بے جانه شد
وحشی نا آشنا را بند فرماں ساختند

خوبرویان بنارس بر لب دریای گنگ
هر سحر از جوش بحر حسن طوفاں ساختند

یا رب ایں ابر و کماناں را چه باشد دست رس
پردهٔ دل را نشاں از تیر مژگاں ساختند

طرفه جشن گل عذاراں دیده ام، از سر خوشی
خون عالم ریختند و عید قرباں ساختند

نیست غیر از طالع بیدار امشب مهوشاں
ابجدی را از کمال لطف مهماں ساختند

غزل ۸۰

شعر ۸

آناں که در بجاذب خود سر کشیده اند
آب شرافت از رخ گوهر کشیده اند

بنگر بعهد ماکه مگس طینتاں چند
خود را بسلک آں پیمبر کشیده اند

دیدم که رهروان طریق محبتش
بار تعلقات سبک تر کشیده اند

جانم فدائے آں صف مژگاں گل رخاں
بر قلب یک غریب دو لشکر کشیده اند

بگذر ز تیغ ابروے خوبان فتنه جو
ناز و ادائے نازکی خنجر کشیده اند

یک نان شب قناعت مارا کفایت است
رخت گران حرص توںگر کشیده اند

مشکل بود که غوطه بدریائے دل زدن
ایں رنج جاں گداز سخن ور کشیده اند

مطعون نیند ابجدی! شعرائے* عصر ما
کانهم عروس فکر بزیور کشیده اند

غزل ۸۱

شعر ٦

لطف جاناں دہاں به کیں باشد زهر در انگبیں چنیں باشد

---

* صحیح شعراء - بفتح عین ضرورت شعری سے ع کو ساکن کردیا ہے۔

تیر مژگان و قوس ابرویش زخم انداز در کمیں باشد
از تبسم گرہ ز دل وا کرد بر جبینش اگر چہ چیں باشد
آبرو ریختن و جاں دادن حاصل کار عشق ایں باشد
زلف را بر مپیچ بر بازو مار در آستیں ہمیں باشد

ابجدی با وجود ہوش و خرد
بندۂ ناز نازنیں باشد

غزل ۸۲

شعر ۸

فیض والاجاہ چوں آرایش کشور نمود
خاک را مانند خورشید درخشاں زر نمود

داد دستش ہر کجا دریا دلی را اذن عام
دامن امید عالم را پر از گوہر نمود

برق تیغ او ز خرمن گاہ اعدا وقت رزم
شعلۂ آتش بروں آورد و خاکستر نمود

زاں یکی ایں است کز امداد فیض ایزدی
اولاً در قبضۂ خود ملک را بہتر نمود

بعد ازاں چوں شیر در بر سیو گنگ* تاختہ
خطبۂ و سکہ بنام خود دراں جاسر نمود

بعد از تائید افضال خدائے لم یزل
بازوے ہمت کشاد و فتح تنجاور† نمود

خانہاے بت پرستاں یک قلم تاراج کرد
از براے رونق دیں کار پیغمبر نمود

ابجدی بیقدر بودم من بسان ذرۂ
لمعۂ نور نگاہش چوں یکے اختر نمود

* نواب محمد علی والاجاہ کے زمانہ میں اس شہر کو فتح کیا گیا اور اس کو اپنے لڑکے غلام حسین عمدۃالامرا بہادر کی نسبت سے حسین نگر کا نام دیا گیا، یہ حسین پور کے نام سے بھی مشہور ہے۔

† چونکہ حضرت شاہ الحمید قادر ولی ناگوری کا مزار تنجاور کے ضلع میں واقع ہے اس لئے نواب محمد علی والاجاہ نے اس کا نام قادر نگر رکھا، اس کا لقب دارالظفر ہے۔

غزل ۸۳

شعر ۵

ای صبح ترا سود ز دوران نرسد　　تا چاک گریبان نه شود نان نرسد

در دهر چرا منت عیسیٰ بہ کشی　　بیمار دلم بر سر درمان نه رسد

در فقر بماهست فراغت بسیار　　این عیش دل افروز بسلطان نرسد

چون جام سکندر شده خالی ز حیات　　لب تشنهٔ ماتیز بحیوان نرسد

فرهاد عبث ابجدی جان داد بگو *
ای وای بران جان که بجانان نرسد

غزل ۸۴

شعر ۶

شب که بر من لشکر وحشت چو شبخون میزند
صبح زین غم دامن خورشید در خون میزند

عرض مطلب نیست چندان لیک این افسردگی
نقش لوح آرزو در موج جیحون میزند

رخت همت زین بیابان چون توان بر داشتن
کاروان عقل را در راه مجنون میزند

نیست کم از تیشهٔ فرهاد زخمی بر دلم
آه حسرت در سحر مسکین محزون می زند

گل چو از جورخزان بر بست اسباب سفر
ابجدی ! هم از گلستان خیمه بیرون میزند

غزل ۸۵

شعر ۷

فغان ز شیوهٔ این شکرین لبان چند
نگشته اند بکس مهربان زمانِ چند

---

* اصل میں ,, بگو ہم ،، لکھا ہے لیکن غلط معلوم ہوتا ہے ۔ کیوں نہ وزن بھی بدل جاتا ہے ۔

دلم ز شوخی برجست شعله می داند
چکید عرقِ* حرارت ز کرمِ جان چند

زمین به لرزه درآمد برنگِ مجمر گل
مگر ز حشر رسیده است خطبه خوانِ چند

ز حال نرگس آشفته خود هویدا شد
کشاده اند بهر دیده دیدبانِ چند

ازان ز بیخِ زمین بر کشید سر شمشاد
نهفته اند دران سر و قامتانِ چند

مرا ز خانه بدوشِ حباب شد معلوم
که هست نقشِ کفِ پاے رہ روانِ چند

یقین ز مصرم مظهر شد ابجدی! آخر
"سپرده اند درین خاک نیم جانِ † چند"

غزل ۸۶

شعر ۵

عمر من پیوسته درغم بگذرد روز و شب با چشم پرنمِ بگذرد

شادی و غم هر دو با یک دیگر اند چونکه این بگذشت آن هم بگذرد

زیر و بم خود از صداے بیش نیست تارچون بشکست باهم بگذرد

شان هر کس می رود دنبالِ او چون سلیمان رفت خاتم بگذرد

هرچه در دنیا به بینی ابجدی ! زین چمن آخر چوشبنم بگذرد

---

* صحیح لفظ "عرق" بفتح راے معملہ ہے۔

† غزل نمبر ۸۵ و ۸۶ کے قافیوں میں یاے مجهول کی اضافه کی ضرورت معلوم ہوتی ہے مثلاً زمانے چند، نیم جانے چند، وغیرہ۔

غزل ۸۷

شعر ۵

نشستہ اند دریں خانہ میہمان چند
کشادہ اند بیک نان چو دہان چند

تپش بہ غنچہ درآمد مگر بہ پردۂ خاک
دریدہ اند چوگل جیب گرم جانِ چند

فلک بسانِ ہما بر سرم ازاں گردد
فتادہ اند دریں جامہ استخوانِ چند

سبک رواں کہ کشیدند زیں دیار قدم
گُذاشتند پئیِ یاد خود نشانِ چند

اگرچہ قحط سخن ہست ابجدی! لاکن
رسیدہ اند بریں در سُخنورانِ چند

غزل ۸۸

شعر ٦

جای تو ای جانِ من در دل بود　　خیر مقدم این چہ خوش منزل بود

صد ہزاراں انجمن را روشنی　　از فروغِ شمعِ یک محفل بود

دست از لّذاتِ دنیا کوتہ کن　　زیں حلاوت درد سر حاصل بود

گر بدریا اوفتادی غم مخور　　دست ہمت دامن ساحل بود

پُر غلط دیدم حبابِ زندگی　　دفتر عمرم خطِ باطلِ بود

دل نباید بست باکس ابجدی!
زانکہ دل برداشتن مشکل بود

غزل ۸۹

شعر ٥

صیاد عشق بامن بیدل چه کار کرد — مرغ دلم بزلف پریشاں چه کار کرد

بیمار نیستم که طبیبم دوا دهد — سحر جمال ماه رخے بیقرار کرد

از جوش عمر بود غرورے بسر مرا — آں حسن دلفریب توبے اعتبار کرد

منصور را نبود دگر هیچ علتے — افشاے راز یار سر او بدار کرد

گر عاصی است ابجدیؔ از ما بصدق دِل
در چشم خاک راهِ شه ذوالفقار کرد

غزل ۹۰

شعر ۸

شبے بکامِ من اسباب کامرانی بود
همان طریق که در موسمِ جوانی بود

سرود مطربِ شیریں مقال خوش‌الحاں
شراب و صحبت یاراں و شعر خوانی بود

ز موج لالهٔ و نسریں دلِ چمن شاداب
بفرق طرهٔ شمشاد گلفشانی بود

بتے کہ صندلی رنگش نشاندہ درد سرم
بسانِ طوطی گویا بتر زبانی بود

نمود غارتِ سامانِ کارخانهٔ دل
دو ترکِ چشم سیاهش که خصم جانی بود

ببردہ شوکتِ دارا و شانِ اسکندر
رعونتے که مرا از خطابِ خانی بود

رہبود آں مہ عالم فریب نافرماں
دلم ز سینہ کہ آں گوہر امانی بود

جواب ناصر جنگ * است ابجدی کو گفت
سحر کہ چہرہ ام از بادہ ار غوانی بود

غزل ۹۱

شعر ۵

دل را بدامِ زلف گرہ گیر بستہ اند

دیوانہ را بحلقۂ زنجیر بستہ اند

آنانکہ محو فیض دعاے اجابت اند
نقدِ اثر بدامن شبگیر بستہ اند

یارب کہ کرد چاک گریبانِ دل رفو

ایں بخیہ را بسوزن تقدیر بستہ اند

---

* نواب ناصر جنگ شہید آصفجاہ ثانی، کا نام میر احمد خاں اور خطاب نظام الدولہ ناصر جنگ، دھلی میں پیدا ہوے اور بڑھے - پھر اپنے باپ کے همراہ دکن آئے - سنہ ۱۱۵۰ میں جب آصف جاہ اول حسب طلب شاہی دھلی گئے تو ان کو اپنا نائب بنایا - بہت عمدہ انتظام کیا - صمصام الدولہ شاهنواز خان ان کے وزیر تھے - آصف جاہ کی واپسی پر مفسدوں کے بہکانے سے بغاوت کی باپ بیٹے میں جنگ ہوی، آخر یہ مغلوب اور اسیر ہوے - سنہ ۱۱۵۶ میں قصور معاف ہوا اور سنہ ۱۱۵۸ ہجری میں اورنگ آباد کی صوبہ داری سپرد ہوی - مولانا میر غلام علی آزاد ان کے استاد خاص تھے - آصف جاہ کے انتقال پر یہ فرمانروا ہوے ان کے بھانجے ہدایت محی الدین حاکم ادھونی وغیرہ نے بغاوت کی - نواب ناصر جنگ اسکی سرکوبی کو روانہ ہوے - کئی معرکے مختلف مقامات پر ہوے - ۱۷ محرم سنہ ۱۱۶۴ ہجری کو عین معرکۂ کارزار میں همت خاں جاگیردار کرنول نے بندوق کی گولی سے شہید کردیا - شاہ برہان الدین اولیاء کے پائینتی خلد آباد میں دفن ہوے بڑے دین پرور، نرم دل، عالی همت اور بلند پایہ شاعر تھے - آپ کے تینوں دیوان نواب آصف جاہ نظام ششم کے حکم سے سرکاری مطبع میں چھپ گئے ہیں نمونہ کلام = سایۂ لطف خداوند برہ پرسر ما = هست اقبال خدا داد ملازم در ما هر کہ رنجے می کشد آخر بگنجے می رسد = میکند آخر عزیزے مصر زنداں مرا

(محبوب الزمن جلد ۲ ــ صفحہ ۱۱۰۱)

*

خود ظلم می‌کنند و بها می‌نهند حرف
این گل رخان چه صورت تزویر بسته‌اند

دشوار هست ابجدی بر کام دل شدن
نقش مراد بر دم شمشیر بسته‌اند

غزل ۹۲

شعر ۵

(ذ)

فتاد عکس صفا بسکه در دل کاغذ
نمود چهرهٔ مطلب سجنجل * کاغذ

زبان لغو به بندد حقیقت سخنم
بحشر چرب زبان است قائل کاغذ

به پیش سطوت عشقش نماند ملاقی
بسوخت شعلهٔ آهم محافل کاغذ

گذشتن از دم شمشیر تیز آسان است
گذار صعب بود در مقابل کاغذ

کراست خط فراغ از حساب دیوانی
که هست ابجدی هنوز بسمل کاغذ

غزل ۹۳

شعر ۷

بحفظ امن اگر بایدت ترا تعویذ
بدون نام الهٰی بود کجا تعویذ

ز بسکه هربن مویم شده است خون پالا
کسی به ضبط به بندد پئی شفا تعویذ

ز دود آه شود بی اثر سواد حروف
رسد به بازوی من گر ز شیخ ما تعویذ

---

* آئینه

ز بسکه هست دلم گرم از حرارت عشق
شود چو کاغذ آتش زده مرا تعویذ

چکد ز خون جگر قطره از یمین ویسار
بروز حشر ز دستم کنند وا تعویذ

اگر چه عالم دنیا تمام می دانند
که هست در اثرے بهتر از دعا تعویذ

برائے رفع گزند حوادث دوران
شده است داغ دلم ابجدی بما تعویذ

غزل ۹۴

شعر ۷

(ر)

حرف است میان من و فرهاد نگر
او سنگ تراشید و من لخت جگر

ای سینه نهان خانهٔ خود پاک بکن
دل رفته، دگر بار در آمد ز سفر

ای نور نظر از چه روی پیش بیا
دادیم ترا جاے دریں دیدهٔ تر

حیف است دریں وقت اگر دل ندهی
ماقیم و توئی نیست دریں خانه دگر

زیں به چه کند بخت دل افروز مدد
شب هست و شراب است و صنم نیز به بر

از بهر خدا غم قدمے چند بروں شو *
کا مشب شب عیش است و ترا نیست گذر

تدبیر تو با ابجدی هم پیش نرفت
تقدیر چنیں شد ز قضا و ز قدر

---

* هم ،، زیاده معلوم هوتا هے ۔ شعر کا وزن بدل جاتا هے ۔

غزل ۹۵
شعر ۵

ای شیخ ز اکرام فروشیم بگیر   دو جبه بیک جام فروشیم بگیر

عصیان به نسب نامهٔ آدم قاضی شد †   عصمت ز پئی نام فروشیم بگیر

نقدی که رسد در عوض نسیهٔ غنیمت ؛   آغاز ز انجام فروشیم بگیر

آورد صبا از طرف دوست پیامی ،   جان در ره پیغام فروشیم بگیر

زاهد تو بگو ابجدی خسته جگر را †
ما بچهٔ گلفام فروشیم بگیر

غزل ۹۶
شعر ۷

باز بر تخت چمن شد خسرو گل تاجدار
گشت بر دوش صنوبر رایت ز نگار کار

گردن قمری بطوق انقیادش زیر بند
سرو را درپا بود زنجیر آب جوئبار

از برای بندوبست کشور فصل ربیع
از سپاه نونهالان صف کشد هرسو سوار

نسترن درسایهٔ ریحان بذوق سرخوشی
جلوهٔ دیگر کند ظاهر سمن بر شاخسار

بر فریب بردن دل شد بنفشه گرم خیز
همچو ترکان جامه نیلک کشیده درکنار

شاخ عرعر پا به گل از جوش جام بیخودی
چشم نرگس غمزه زن چون عشوهٔ دل جوئبار

ابجدی هم جامهٔ خود می‌کند رنگین چوگل
تا به پیش گلرخان خوش ادا یابد وقار

---

† ان تمام مصرعوں کے آخر میں ایک سبب خفیف یا ایک حرف زیادہ ہوگیا ہے ۔ اور وزن بدل گیا ہے ۔ دوسرے مصرعوں کا وزن یہ ہے مفعول مفاعیل مفاعیل فعول ۔ اور پہلے مصرعوں کا مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن ۔

غزل ۹۷

شعر ۷

بیا و نسخۂ خلد از بہار ما برگیر — گل نظارہ ز داغ شرار ما برگیر

شہید تیغ نگاہش حیاتہا دارد — قرار عمر ابد از قرار ما برگیر

پلی مرصع تاج شہان کشور عشق — گہر ز دیدۂ دریا نثار ما برگیر

اگر تو طرۂ دستار خضر می‌طلبی — گیاہ سبز ز خاک مزار ما برگیر

مکن بکشور ایران تلاش شعر ظہیر — متاع ملک سخن از دیار ما برگیر

زمانہ باہمہ یکساں نمی‌تواند شد — فراق یار ز چشم دو چار ما برگیر

سخن بلغت جگر ابجدی عوض دارد
رقم ز دفتر خونی نگار ما برگیر

غزل ۹۸*

شعر ۲۰

شدہ است گرم دگر بار ایں ز غال تنور
نہفت آتش جاں سوز [زیر] دامن طور

اگر بہ کشور مقصود راہ مے بردم
کلاہ فخر نہادے بر آستان فغفور

ادب طراز شریعت شکست ساغر ما
و گر نہ ہوش گرفتے ترانۂ منصور

ازاں بہ محفل رنداں نمی‌توانم رفت
کشادہ عقد نہ بینم زبادۂ انگور

بیاکہ رفت براوج فلک قدر † دادی
بکشوریکہ گرفتیم ما مقام حضور

---

* غزل نمبر ۹۸ غزل نہیں قصیدۂ نعتیہ یا منقبتیہ معلوم ہوتا ہے۔

† صحیح لفظ «قدر» بسکون دال ہے۔ غزل نمبر ۹۹ کے ایک شعر میں بھی بفتح ثانی کہا ہے۔

بہار گلشن عشق است ہر کجا گل کرد
کجا است نقش فلاطوں کہ ریخت رنگ شعور

بر آر پنبہ ازیں گوش غفلت اے غافل
کہ نیست نالۂ مجنوں چو نالۂ طنبور

بقدر حوصلہ باید قمار باختی فخر
گلیم تیرہ نہ تابد بہائے قدر سمور

مہہ کلاہ تکبر بہ پیش راہب ما
صنم دماغ نہ دارد ازیں ریا و غرور

تمام قبۂ گردوں کہ واژگوں بینی
بخار لجۂ کید و حباب دجلۂ زور

تنور سینۂ مسکیں چہ برق طوفاں است
شہید مطلب رنگیں چہ تودۂ ناسور

تموز مہر تعلق چو یخ گداز کند
کسے کہ دور فتادہ چو سایہ از بر نور

تفنگ تیر نگاہش نشاں جگر دارد
اگرچہ صید نہاں است در شب دیجور

ثنا طراز نبوت صلہ ز حق یابد
مدیح سیّد مرسل امام روز نشور

ثواب خیمہ زندزاں عبادتیکہ ریاست
پسند نیست حسابے چو گشت نا منظور

ثبات عمر مجوائے فریب خوردۂ دہر
برفت خسرو چوبیں گذشت ایرج و تور

جہاد عمدہ نژاداں بنفس خود باشد
چو خصم خانہ شکستی دگر نماند فتور

جہاں چو مطلع خورشید غرق نور شود
ز روے دوست اگر پرتوے فتد از دور

جناب شاہ نجف * را کہ عتبۂ عرش است
جبین بسجدہ گذارم کہ اوست صدر صدور

اگر ز سینۂ مجروح ابجدی گویند
یکی فسانہ شود تازہ حشر اہل قبور

غزل ۹۹

شعر ۶

گریہ‌ها کردیم در وقت سحر | بر نیاید کام ما از چشم تر
ہم مضورای دل کزین فضل و کمال | تو نہ تنہا دیدۂ روی ضرر
غنچہ ہم با وصف خوبی در چمن | خورد با چندین زبان خون جگر
کو قدردانی کہ می گردیم ما | با وجود قابلیت در بدر
کوهکن می‌گفت وقت واپسین | من زیان دیدم ز اظہار ہنر

ابجدی ! این مصرعہ از جد من است
"قصۂ کوتہ کن کہ دارم درد سر"

غزل ۱۰۰

شعر ۵

خود بخود گردد نمایان انتظام روزگار
میرسد در فرصت اندک امام روزگار

رشتۂ قدرت بدستت ہست اکنون کارکن
چیست حاصل گر رود از کف زمام روزگار

ای خمار آلود حیرت اندکی ہشیار باش
نیست غیر از بادۂ غفلت بجام روزگار

قید ہستی بر نتابد مشرب آزادگان
وای بر آن کس کہ او گردد غلام روزگار

---

* سیدنا حضرت علی کرم اللہ وجہہ - جن کا مزار شہر نجف میں ہے

بند بگسل قوت پرواز پیدا کن بخود
تا بکے چوں ابجدی مانی بدام روزگار

غزل ۱۰۱

شعر ۵

تیر مژگان تو زاں گونه درآمد بجگر
سینه گزدید مشبک ز دلم نیست خبر

هرکه گردید سبکدوش دریں گلشن دهر
شبنم آسا بر خورشید تواں کرد گذر

انچه کردی بشب تار جوانی کردی
صبح پیریست تواں بست کنوں رخت سفر

سوے مانیز دمے خضر! بیا بهر خدا
سر راریست دریں کوچها تا مدنظر

گفت با ابجدی ایں مصرع رنگیں قدسی
"زیربارند مرصع کمراں تا به کمر"

غزل ۱۰۲

شعر ۵

(ز)

ز عکس روے تو پر نور شد دلم امروز
برنگ خانۀ شمس است محفلم امروز

بذوق خنجر صیاد آشنا گردید
بپاے سر رود از شوق بسملم امروز

بهر طرف که نظر رفت عید قرباں است
مگر بفکر دگر هست قاتلم امروز

فدای ناخن تدبیر عشق گل رویم
که کرد حل گرهٔ کار مشکلم امروز

زبان چرا نشود ابجدی شرر افشاں
که گشت در بر خورشید منزلم امروز

غزل ۱۰۳

شعر ٥

کماں بگیر و یکی تیر بر صواب انداز
دلم چو تودهٔ نرم است بے حجاب انداز

گذشت شب همه چوں صبح بیقرار تو اند
برنگ مهر درخشاں ز رونقاب انداز

دلم ز کلک جفائے تو صد رقم دارد
نظر بحفظ مراتب بریں کتاب انداز

رخ شگفته بر آور ز زیر سایهٔ زلف
شکن بچهرهٔ پر نور آفتاب انداز

فگن چو ابجدی خود را بکشتی حافظ
" که گفته اند نکوئی کن و در آب انداز "

غزل ۱۰۴

شعر ۷

یار از پرده بروں سر نه کشید است هنوز
رشتهٔ کار بدستم نرسید است هنوز

دیده بر غیر کجا وا کند از کثرت شرم
چشم او صورت آئینه ندید است هنوز

ایں قدر هم نبود سنگدلی مشرب او
نالهٔ سوختنی ما نشنید است هنوز

نقش مقصود ازاں بر پر عنقا بستند
پاے همت بتلاشش ندوید است هنوز

بهر آں در نظرم هست شب یاس دراز
صبح امید گریباں نه درید است هنوز

خون بہاے سر فرهاد گران و سرما
مال مفت است و بت ما نخرید است هنوز

ابجدی ! اشک کجا سبز کند کشت مراد
خون دل از سر مژگاں نچکید است هنوز

غزل ۱۰۵

شعر ۶

(س)

ز چشم شوخ تو گر داشتے نشاں نرگس
کلاه فخر کشیدے بر آسماں نرگس

کرشمهٔ که بود فتنه در برش پنهاں
کجا بعرض تواں آورد بآں نرگس

چو دید دیدهٔ گلروے من درون چمن
بجاے خویش خجل گشت آنچناں نرگس

که کرد چاک گریباں شوخی خود را
ندید بار دگر روے باغباں نرگس

زباں درازی سوسن شکست خاطر گل
نه گفت هیچ دریں باب از زباں نرگس

مرا ز مصرع عرفی است ابجدی ! ورد ہے
" تو چشم عالمی و چشم بوستاں نرگس "

غزل ۱۰۶

شعر ۷

قصۀ جان گداز یار مپرس   حال این خوار ، خسته زار مپرس
کشتۀ تیغ گردش چشمم   فتنۀ دیدۀ دو چار مپرس
ساکن گوشۀ بنا گوش است   جان ما را دگر دیار مپرس
رحم کو مورد عتاب شود   از دل پر غبار یار مپرس
مغز * جان بسان موم گداخت   از چنین آه شعله بار مپرس
بستۀ دام کاکل اویم   ماجرای دل فگار مپرس

از دل ابجدی حقیقت زلف
ای پریشان † روز گار مپرس

غزل ۱۰۷

شعر ۵

بسکه خوردم باده از خون جگر مل گفت بس
شد گریبان چاکی من مشتهر گل گفت بس

از خیال زلف شب رنگش چو سودا مشربی
آنقدر بر خویش پیچیدم که سنبل گفت بس

نالههای دل شگافم رنگ بر گلشن شکست
از فغانم گوش گل کر گشت و بلبل گفت بس

دوش جوش میگساریهای ما از حد گذشت
شیشهها یکسر تهی گردید و قلقل گفت بس

ابجدی چاه زنخدان بت زهره جبین
بسکه دارد آب جادو چاه بابل ‡ گفت بس

* صحیح لفظ " مغز ،، بسکون غین ہے -
† صحیح پریشان روزگار نون مخففہ کے ساتھ اعلان نون کے ساتھہ صحیح نہیں -
‡ صحیح اور فصیح لفظ بابل بکسرۂ بای ثانی - قرآن شریف میں ہے ببابل ھاروت
وماروت مگر بعض شعرا ظہوری و سلیم وغیرہ نے بھی بابل بضمۂ بای دوم کہا ہے -

غزل ۱۰۸

شعر ۵

(ش)

زندگی اینست امید بقا دل خسته باش
از چنیں دام گلو گیر هوس وارسته باش

مثنوی عمر مارا قافیه وقت است تنگ
رو بدیوان سلامت مصرع بر جسته باش

در بیابان تمنا عالمے سر گشته اند
تو دریں ویرانه پاے آرزو بشکسته باش

آب و تاب گوهر دریا دلاں خاموشی است
آبرو خواهی دریں جا چوں صدف لب بسته باش

بے تامل در سخن جرأت نمودن خوب نیست
ابجدی در لب کشائی اند کی آهسته باش

غزل ۱۰۹

شعر ٦

من همیشه شاکیم از دیدهٔ خونبار خویش
میکند اظهار انچه داشتم اسرار خویش

هریکے را دست قدرت هست بر مقدور او
من ندارم دست قدرت بر سراوکار خویش

عاصیاں را شرم ساری باز دارد از گناه
معصیت آلوده گشتم من ز استغفار خویش

قرعه چوں بر عکس مطلب اوفتد بد می‌شود
از خلاف مدعا کردم کلید دار خویش

معترف گشتن بصدق قول خود هم آفت است
شد سر منصور تاجِ دار از اقرار خویش

ابجدی ما خود رواداِر زیان کس نئیم
خصم مالت می‌خورد پیوسته از ادبار خویش

غزل ۱۱۰

شعر ٥

(ص)

دل نه تنها می‌کند بر نالهاے زار رقص
می‌کند بر نوک مژگاں اشک گوهر بار رقص

بانگ مطرب چوں کشد داماں دلها را بوجد
شیخ ماهم می‌کند با جبۀ و دستار رقص

دیده وا کن اے تماشابین الفت مشربی
جلوۀ حیرت بہ بخشد زاں بت عیار رقص

از براے دلفریبی‌هاے مقتولان خود
می‌نماید بر سر شاں قاتل خونخوار رقص

بعد مردن نیز خواهد کرد در خاک ابجدی
شوخی طرز کلامت بر لبِ گفتار رقص

غزل ۱۱۱

شعر ٥

زیادش در بدن جاں می‌کند رقص
پری در شیشہ پنہاں می‌کند رقص

نہ تنہا شیخ بیتاب است از وجد
درون پردہ ایماں می‌کند رقص

بر آواز خوش الحان سحر خیز
سر ما در گریباں می‌کند رقص

هنوز از نالۂ گلبانگ مجنوں
سرشک من بداماں می‌کند رقص

چہ خواندی ابجدی اشعار خود را
خدا شاهد سخنداں می‌کند رقص

غزل ۱۱۲
شعر ۹

(ض)

نیست سر سبز بوستاں غرض — خار در چشم باغباں غرض
خاک بر سر کشید از ذلت — هر کہ بوسید آستاں غرض
در بیاباں عزت و تمکیں — گم کند راه کارواں غرض
چوں صبا نیستند در یک جا — خانہ بر دوش صاحباں غرض
تا دم مرگ اشتہا باقی است — هر کہ گردید میہماں غرض
دیده‌ور نیستند در عالم — خانہ زاداں دودماں غرض
نیست سودا بدون بد نامے — وائے بر مالک دکاں غرض
تا بکے در بیاں تواں آورد — بس دراز است داستاں غرض

ابجدی ! ہمتے اگر داری
دست بردار از جہاں غرض

غزل ۱۱۳
شعر ۵

(ط)

چوں نہ رقصد بکلک رنگیں خط — می نویسم بیار دیریں* خط
سبز شد گلشن دلم امروز — از خط نو خطاں مشکیں خط

---

* رنگیں اور دیریں کا قافیہ درست نہیں ۔ ایطار ہے اور پوری غزل کی قوافی میں ایطار ہے ۔ جو علم قافیہ کی لحاظ سے جائز نہیں بلکہ عیب ہے ۔

و امکن عقد چین پیشانی خوش نماید بلوح سیمین خط
یار سر مست بادهٔ عیش است کی به بیند سواد غمگین خط
اوحدی عمر تلخ فرهادم صرف شد در جواب شیرین خط

غزل ۱۱۴

شعر ٦

(ظ)

گرچه دارد خضر از عمر ابد بسیار حظ
هست مارا نیز از بوس و کنار یار حظ

در گلستان بهار حسن او باید گرفت
از تماشاهاے ریحان خط رخسار حظ

او درون پرده پنهان است و من بیرون در
کی توان دریافتن از لذت دیدار حظ

هر یکی را هست حظے بر مذاق قدر او
هر یکی دارد بهم پیوسته از پندار حظ

شیخ می دارد ز تار سبحه امید بهی
برهمن گیرد بخور از رشتهٔ زنار حظ

در حصول زندگی شد عمر ضائع ابجدی
یافتم آخر ز فیض چشم گوهر بار حظ

غزل ۱۱۵

شعر ٥

(ع)

اے از جلاے روی تو دارد بهار شمع
پروانه وار پر تو بود جان نثار شمع

مہر در ایاغ و آں مہہ زیبا بہ بربس است
در خلوت مراد چہ آید بکار شمع

رفتیم ما بخاک و خیالش ز دل نرفت
یارب همین بس است کہ شد در مزار شمع

آتش درون سینۂ آب اندرون چشم
نماید زمن گرفت دل پر فگار شمع

از بسکہ کرد سوز تپش در جگر اثر
چون ابجدی همیشہ بود اشکبار شمع

غزل ۱۱۶
شعر ۷

(غ)

در شعلہ افروخت آخر داغ گلرویاں چراغ
بعد مدت یافتم در خانہ ویراں چراغ

گر بسیر باغ گردد جلوہ گستر می‌شود
در چمن از پرتو رویش گل خنداں چراغ

ماہ چوں در دست افتد شمع جستن ابلهی است
یار گرآید در آغوشم کنم بیجاں چراغ

شوخی حسنش جمالے دیگر افزاید بشب
بر رخ خورشید تابش می‌شود قرباں چراغ

نفس را قابو نباشد تا بود هشیار روح
دزد بی جرأت بود تا هست بر دوکاں چراغ

سینۂ سنگیں شود روشن زیبا قوت سخن
میکند درج صدف را گوهر غلطاں چراغ

اندرون خانہ گر باشد نباشد عیب نیست
ابجدی اول بباید در حریم جاں چراغ

غزل ۱۱۷

شعر ۵

صیقل آئینۂ هوش است مستی در دماغ
صورت آغاز و انجام است ظاهر در ایاغ

آه برق انگیز در شب سینه را روشن کند
خانۂ پر نور ما را نیست پروائے چراغ

کاغذ بی مهر در دیوان ندارد اعتبار
نیست دل را ارزشے تا در نیاید زیر داغ

اے فلک بهر خدا پابند این و آں مکن
من ز آزادی بکف دارم یکے خط فراغ

بے سراغ نقش پا راهے نیابی ابجدی
راه گر خواهی دریں وادی قدم زن بر سراغ

غزل ۱۱۸

شعر ۵

(ف)

از چه پیچیدی بخود چوں مار از سودائے زلف
بندۂ زلفش چو گشتی سر بنه بر پائے زلف

هر مریضے میرود سوے طبیب خویشتن
سر کشد در سنبلستاں هرکه شد رسوائے زلف

روز روشن گرچه دل گردید گرد روے او
وقت شب آخر سکونت گاه او شد جائے زلف

در کمند پیچ و تاب عقل گشتم پائے بند
می کشد زیں کشمکش ها گر بود یارائے زلف

عشق بگذارد نشان خود پس ما ابجدی
بید مجنوں سر کشد بر مرقد شیدائے زلف

غزل ۱۱۹

شعر ٦

سرمہ با چشم سیاهت مے کند کار شگرف
اینہم از دور قیامت هست آثار شگرف

بر مچیں گل از گلستان خیال نارسا
تخم بر سیده نمی آرد برون بار شگرف

نکتۂ موزوں دل افسردہ را آرد بکار
میکند کار حیات تازہ گفتار شگرف

باغباں را بر چمن زیں گونه نازشها زچیست
گل کند از سینه ما نیز گلزار شگرف

بر نخیزد بی وجود حسن جنبشهاے عشق
گرمی بازار ما گردید دلدار شگرف

ابجدی را نیست غیر از آرزوے وصل دوست
جاں فدا سازد اگر آید ببر یار شگرف

غزل ۱۲۰

شعر ٥

(ق)

گر شود آں ترک بد خو بر من مسکیں شفیق
می شود هر یک بمن از اهل کفر و دیں شفیق

نیست از مهر و وفا بوے بگلرویاں هند
با وجود تنگ چشمی دلبران چیں شفیق

در مقام دوستی ناید خصومت آشنا
حیرتے دارم کہ چوں شد آں بت پرکیں شفیق

چوں غرض آید نظر بر خیزد از اهل وداد
کے شود بر بلبل غمگیں دل گلچیں شفیق

ابجدی ازوے ندارم چشم امید بهی
کی شود برحال محزونم دل سنگیں شفیق

غزل ۱۲۱

شعر ٦

هرکه میزد دست در دامان عشق گشت در ملک جنون سلطان عشق
طفل گرچه سر کشد در گفتگو میکند قطع زبان برهان عشق
کار مارا رنگ وروغن می دهند بے تامل کار پردازان عشق
اے بسا کس بندگان الفت اند همچو من کس نیست در فرمان عشق
در گرو ماجان خود را داشتیم از پے سودائے این دوکان عشق

سیر چشمی نیست مارا ابجدی
اشتها باقیست بر مهمان عشق

غزل ۱۲۲

شعر ۷

(ک)

زاهد مزن بساغر خوش آب بنگ سنگ
افتد ترا بشیشهٔ ناموس و ننگ سنگ

تا شد نگین خاتم انگشت گلرخاں
مانند خون صاف پزیرفت رنگ سنگ

بگذر ز آب خنجر و زهراب تیغ رزم
فرق عدو شکست بمیدان جنگ سنگ

دیوانگاں بسوی گلستاں چرا روید
آید بکف گرفته بت شوخ و شنگ سنگ

روے رقیب وسیلی من هر دو باهم اند
نگذاشت هیچگاه پئے این کلنگ سنگ

گرداند سوے من چه مه من فلاخنے
درسینه کار کرد چوتیر خدنگ سنگ

خوش گفت روزے حضرت ممتاز ابجدی
باشد دل تمام بتان فرنگ سنگ

غزل ۱۲۳

شعر ۔

چوں کنم پنهاں درون دیدۀ خونبار اشک
جوش طوفان میزند چوں یاد آید یار اشک

دوش آں غارت گر دل روبرو یم شد ولے
از هجوم گریه‌ها شد مانع دیدار اشک

نیست از ضبط نفس حاصل بدل چیزے نماند
میکند راز نهانی سر بسر اظهار اشک

دست قدرت مے شود پیدا ز لطف اتفاق
کار دو بالا کند با ناله هاے زار اشک

زاری وقت سحر را هست مقصد در برش
زاں سبب ریزم بروں از چشم خود بسیار اشک

چشم تر دامن کش هر ذره باشد در جهاں
دیدۀ گل راز شبنم شد دریں گلزار اشک

بے اثر هرگز نباشد آب شور دیده‌ها
ابجدی را هم اثر بخشید وقت کار اشک

غزل ۱۲۴

شعر ۵

نه تنها هست آں ماه پری پیکر را کمر نازک
بود چوں برگ گل هر عضو سیمیں یک دگر نازک

دل من از نگاه تند ترسد اے کماں ابرو
اگرچه تیر تو سخت است اما این سپر نازک

مریزآں آبرو را تا توانی بر در هرکس
نمی دانی چه مقدار است این آب گهر نازک

ندارم در سخن لافی نیاویزم بکس هرگز
زباں چوں غنچه دارم در دهاں بسیار تر نازک

سخن از شوخی خود ابجدی در دل نمی گنجد
که می آید ز مغز سنگ بیروں این شرر نازک

غزل ۱۲۵
شعر ۷

(ل)

از خجالت پیش رویش آب تر گردید گل
چوں پری در شیشه پنهاں از نظر گردید گل

گرچه میزد از نزاکت لاف خوبی در چمن
چوں به پیش او در آید بے و قر گردید گل

من نمی گویم که گل را نیست عزت درجهاں
هرکجا شد از بزرگی تاج سر گردید گل

لیک پیش حسن عالم تاب آں گل پیرهن
سربرسوائی کشید و در بدر گردید گل

بر غرور جلوۀ دو روز خود را باخته
از فریب کار گلچیں بے خبر گردید گل

چوں نه گردد از فغاں بابل بگلشن سینه چاک
همچو تیر عشق در دل کارگر گردید گل

بر سر بالین خاک ابجدی دیدم ز دور
چوں چراغ گور بیکس بر قبر* گردید گل

---

* صحیح لفظ "قبر" بسکون باهے - اسی طرح و قر بسکون قاف صحیح هے جو دوسرے شعر میں و قر بفتح قاف کیا هے -

غزل ۱۲۶ :

شعر :

ز تاب روی مہ من شد آفتاب خجل
بسان مجرمی از کار ناصواب خجل

چو گفتگوے درازم بگوش یار رسید
کشید چیں بہ جبیں لیک در جواب خجل

حساب سلب جفا و شکست پیماں را
چو دید از نظرش شد دریں حساب خجل

مکن براے خدا عیب ہیچکس ظاہر
کہ دل ز گفت و شنودش شود شتاب خجل

حقوق بادہ پرستاں ز خود ادا کردم
نیم بروے عزیزاں بہیچ باب خجل

گریخت زاہد مسکیں ز جوش رندی ما
کہ بود صاحب غیرت ، شد از عتاب خجل

غلام حافظ شیرازم ابجدی لاکن
" بعہد گل شدم از توبۂ شراب خجل "

غزل ۱۲۷

شعر ۵

بیا و صاف و مصفا کن آستانۂ دل
کہ ہست خواہش دنیا غبار خانۂ دل

کشید شاخ براوج فلک ز رعنائی
ہر انچہ کاشت دریں کشت زار دانۂ دل

ز کلک مانی تقدیر انچہ شد ظاہر
نمود نقش بمن در نگار خانۂ دل

برات رزق بهرکس ز آسماں آید
برات قسمت ما هست بر خزانۂ دل

خوش است ابجدی آں کس که در سحرگاهے
کشید نالۂ مستانه بر ترانه دل

غزل ۱۲۸

شعر ۵

(م)

نه چرخ ز مرد گوں بهار صد چمن دارم
ز خون برق رنگ داستان صد سخن دارم

برنگ رنگ مینا کسوتم از رنگ می باشد
باین عریاں تنی چوں گل چو غنچه پر دهن دارم

مگر هم خانۂ عنقا بود مقصود دل یا رب!
بتدبیر صبا فکر سراغ سیمتن دارم

به بیں از ساده لوحی هند را بگذاشته آخر
تلاش آں صنوبر در گلستان دکن دارم

کنشت و کعبه هر دو هست یکساں ابجدی پیشم
غلامی در جناب پاک شیخ و برهمن دارم

غزل ۱۲۹

شعر ٦

شد چمن آخر خجل از دیدن روے صنم
مغز گل عطر گلابی ریخت از بوے صنم

نیست تنها نحل در آتش ز شوقش آفتاب
صبح هم با چاک دل بر آید از کوے صنم

دل بصحرا می کشد مارا برسوائی چه سود
می شود زنجیر پا هر تار گیسوے صنم

می رسد از هر طرف مارا پیام وصلِ دوست
می روم امروز یا فردا روم سوے صنم

برهمن در خدمت بتخانه عمرے صرف کن
نیست واقف شمهٔ هنوز از خوے صنم

ابجدی! این مصرع موزون ز شعر والد است
قابل تضمین نباشد بیت ابروے صنم

غزل ۱۳۰

شعر ٦

صید فتراک ترک بد خویم بسمل خنجر جدا جویم
بر جبین داغ بندگی دارم بندهٔ زر خریدهٔ اویم
شاکر نعمت خداوندم می کند شکر هر بن مویم
با کسے رنگ اختلاط نیست از فریب زمانه یکسویم
مو شگافی به شعر کار من است خوش بگویم اگرچه کم گویم

ابجدی با خرد ندارم کار
مست از جام بادهٔ هویم

غزل ۱۳۱

شعر ٦

مانده تنها بدل چمن داریم در گلستان دل وطن داریم
لاله زاریست خاطر رنگین سیر در گلشن سخن داریم
از فریب زمانه وارسته صحبت یار سیمتن داریم
اشک در چشم و آتشے در دل مشرب شمع انجمن داریم
بگکر از هند آب ایران برد شعر موزون که در دکن داریم

ابجدی ! وقت رفتن از دنیا
دست بر سینه در کفن داریم

غزل ۱۳۲

شعر ۷

اے خوشا آں کس کہ شد زانوش بالین صنم
در بہارستان مستی گشت گلچین صنم

بوسہ را بر لب بہنگام تبسم از نشاط
شکرستاں می‌کند یاقوت شیرین صنم

گر چہ تسکین می‌دہد آں گردش چشمش بمن
لیک مے ترسد دل از ابروے پر چین صنم

از مئے گلفام عقل او دوبالا می‌شود
آفرین اے مے‌کشاں بر ہوش سنگین صنم

برہمن در خدمت بتخانہ تقصیرے نہ کرد
از چہ روہر روز افزاید بروکین صنم

در تکلم چوں کشاید لب بذوق خوش دلی
آب حیواں می‌چکد از لعل رنگین صنم

ابجدی ایں کم نگاہی غیر استکبار نیست
واے بر تمکین اگر این است تمکین صنم

غزل ۱۳۳

شعر ۷

عاشق بیقرار ممتازیم بندۂ جاں نثار ممتازیم

انوری در زمان سنجر بود ما دریں روزگار ممتازیم

از لکد کوب آسماں غم نیست تا کہ ما در دیار ممتازیم

شب بود در دعاے دولت او روز خدمت گذار ممتازیم

ہمچو سر رشتۂ جہانداری در کف اختیار ممتازیم

چوں ظفر در رکاب او باشیم چوں سعادت شکار ممتازیم

ابجدی ! ما ز قابلیت خود
ہمچوں جاں در کنار ممتازیم

غزل ۱۳۴

شعر ۷

خطا کردم که دل را بامهٔ ابرو کماں بستم
دریں یک رشتهٔ جاں آفت صد خانماں بستم

نشد کرسی نشیں کارم که من از راه بیتابی
خیال خاطر خود در خیال این و آں بستم

نیم وابود تا او داشت بر لب مهر خاموشی
چو او در گفتگو آمد من از گفتن زباں بستم

بشب رستم ز دست شحنه از یک پارهٔ نقره
دهان آں سگ عوعو کناں از استخواں بستم

بروے صفحهٔ ظاهر طراز مدعا بسته
هر آں نقشے که از روی تخیل در نهاں بستم

پریشاں روز کارم چوں صبا آشفتهٔ رنگم
رگ جاں را بتار زلف آں جادو نشاں بستم

منم چوں ابجدی وارسته از سر پنجهٔ گردوں
بدل نقش خیال مهوش نازک میاں بستم

غزل ۱۳۵

شعر ٦

عشق را من حبیب میگویم درد دل را طبیب میگویم

هر که فهمید رمز من او را نکته داں عجیب میگویم

بینوا را غنی لقب کردم اغنیا را غریب میگویم

هرچه از خشک و تر رسد بر من النصیب نصیب میگویم

از گلستاں بپاس خاطر گل قصهٔ عندلیب میگویم

ابجدی! ایں غزل ببانگ بلند
در جواب خطیب میگویم

غزل ۱۳۶

شعر ۷

ما آب خضر از دم خنجر گرفته ایم — عمر ابد ز تیغ ستمگر گرفته ایم

مضمون سرنوشت پریشان روزگار — از پیچ و تاب زلف معنبر گرفته‌ایم

این سینۀ مشبک آتش فشان ما — باشد نمونۀ که ز مجمر گرفته ایم

سیماب پارۀ که دلش نام کرده اند — در اصل جوهریست کز اخگر گرفته‌ایم

بانگ غریب نالۀ جانکاه ما مپرس — یک نسخۀ ز شورش محشر گرفته‌ایم

بهر ثبوت عشق دل داغ خورده را — بر دست همچو کاغذ محضر گرفته‌ایم

آسان گزشتن ابجدی ! از راه پل چو برق
در روز حشر دامن حیدر گرفته ایم

غزل ۱۳۷

شعر ۵

ز جور گل به بلبل شکوۀ یک انجمن کردم
که کرداست این قدر شوخی درین گلشن که من کردم

خیال سادہ لوحی آں قدر دست و گریباں شد
که در باغ خزاں پرور تلاش نسترن کردم

نه گردد رائگاں هرگز که آخر قیمتے دارد
هر آں گوهر که ز اشک تر نثار گلبدن کردم

ز عشق جانگداز شمع قامت هر سحر یا رب
ز تاب شعله چوں پروانه ساماں کفن کردم

ندارد ابجدی یکرنگی ما جز جنوں کارے
گزشتم از سر دانش و ترک ما و من کردم

غزل ۱۳۸

شعر ۸

خود را نه بر وسادهٔ راحت کشیده ایم
رنج گران درد محبت کشیده ایم

باشد مرا چو ریزهٔ الماس در جگر
آن دانِ خراشیٔ که ز غیرت کشیده ایم

از منصبی که داد مرا همت بلند
براوج چرخ بیرق عزت کشیده ایم

هرگز مپرس حال فرو رفتگان خاک
داغی بدل ز آتش عبرت کشیده ایم

وضعی که بر غلط شده ز ابنای روزگار
نا گفته به که پرده بشدت کشیده ایم

در دل برای سیر دگر آرزو نماند
پائے وطن ز رشتهٔ غربت کشیده ایم

خالی بدین معاش که بے بیم نان جانست
آخر جبین بخاک مذلت کشیده ایم

از گفتگوے آذری مانند ابجدی
"ما رخت دل بمنزل حیرت کشیده ایم"

غزل ۱۳۹

شعر ۷

شبے در کوے آں جادو نگاہ پرفتن رفتم
شدم آوارهٔ دشت جنوں از خویشتن رفتم

ز حسن برق افشانش برنگ نقش تصویرے
ز حیرت چشم واکردم و لیکن از سخن رفتم

شہید غمزهٔ اویم قتیل چشم بے پروا
سراپا ریزش خونم چولاله از کفن رفتم

نسیمم خانه بر دوشم جہاں در زیر پادارم
بہار گلفروشم تا بر گل پیرهن رفتم

دل وحشت پسندم سخت تر بگرفته دامانم
ز دستش بر شده در چشم آهوے ختن رفتم

چو دیدم مطلب دل نقش بندد در صنم خانه
ز پاے دیده بر تار نگاه برهمن رفتم

منم شاینده گو چون ابجدی اما ز بیقدرے
بسان گنج گوهر خیز در خاک دکن رفتم

غزل ۱۴۰

شعر ۲۱

صبح دم در خلوت دل صورت جاں دیده ام
در بر هرذره خورشید درخشاں دیده ام

دیده ام صد وادی ایمن بیک صحراے جاں
بر سر هر شاخ چون گل پور عمراں دیده ام

در فضاے وسعت آباد بہارستان دل
کوه را در زیر برگ کاه پنہاں دیده ام

در کمیں گاه تعلق خاطر کس شاد نیست
رهروان راجاں بکف از خوف دزداں دیده ام

کشتهٔ شمشیر ناحق میہمان حق بود
خون عثماں زیور آیات قرآں دیده ام

در قطار خود پرستاں جز من و تو بار نیست
فیض از خود رستنی در بزم رنداں دیده ام

بیخودی در بزم گاه شوخ ما هشیاری ست
لغزش پا از شعور هوشمنداں دیده ام

چوں اسیر عشق گشتی این و آں از آں تست
بیستوں فرهاد را در زیر فرماں دیده ام

هست مقراض محبت قضیهٔ داد وستد
انتشار خلق را در عهد و پیماں دیده ام

اردوگاه محبت نیست کم از کربلا
هر کجا دیدم پر از خون شهیداں دیده ام

دربیابان قناعت هر کسی را راه نیست
پای همت بر سر خار مغیلاں دیده ام

شاخسار عافیت را بے توکل نیست برگ
سبزی ایں باغ از باد زمستاں دیده ام

عیش چوں بگذشت از حد غم نمایاں می‌شود
در خماریهای مے رنج فراواں دیده ام

مضحکه هم موجب تخم عداوت مے شود
در کتاب خوش هلی ایں تازه عنواں دیده ام

فیض استغنا گدا را منصب شاهی دهد
من دریں جاهر یکے را صاحب شاں دیده ام

مال ممسک بے تامل میرود در زیر خاک
گنج قاروں در زمیں هنوز غلطاں دیده ام

ایں قدر در زندگی روے مشقت کس ندید
آنچه من از گردش گردون گرداں دیده ام

بر فراز کرسی حیرت طراز کائنات
هر کرا دیدم بخود سر در گریباں دیده ام

زیر ایں چرخ نحوست بار ازرق سائباں
نقش شادی بر پر عنقا نمایاں دیده ام

بے دلیل راہ راہ صاف کم پیدا شود
نعل واژوں بر زدہ بسیار حیراں دیدہ ام

ابجدی من صورت ایماں بچشم خویشتن
اندرون روضۂ شاہ خراساں * دیدہ ام

غزل ۱۴۱

شعر ٦

دل را بشوق آں لب خنداں شکستہ ایم
ایں شیشہ را ز لعل بدخشاں شکستہ ایم

ہمت بہ بیں کہ در دل شبہا ز اشک چشم
لولوے آبدار بداماں شکستہ ایم

اے دل کجا بمنزل مقصود رہ رسی
سنگ نشاں بریگ بیاباں شکستہ ایم

تا دیدہ روے کعبۂ دلجوے آرزو
درپاے خویش خار مغیلاں شکستہ ایم

از ما مپرس کیفیت وادے جنوں
نقش قدم براہ پریشاں شکستہ ایم

عشق بتاں ربود حواس من ابجدی
میناے ہوش را بکف شاں شکستہ ایم

غزل ۱۴۲

شعر ٥

بادۂ روشن دلی در جام رنداں یافتم
دولت وارستگی از فیض زنداں یافتم

نکتۂ سنجیدہ یک گنج جہان معنی است
ایں لطیفہ از دل مشکل پسنداں یافتم

---

* حضرت موسیٰ رضا امام ہشتم از ائمۂ دوازدہ کہ مزارش در خراساں واقع است ۔

لقمهٔ خوانِ خسیساں تخمِ آزارِ دل است
ریزهٔ ایں سنگ را در زیرِ دنداں یافتم

گرچه باشد در دل شبها حصولِ آرزو
لیک هنگامِ سحر فیض دو چنداں یافتم

قدرِ شے معلوم گردد بعدِ فوتش ابجدی
قدرِ صحت از ضمیرِ دردمنداں یافتم

غزل ۱۴۳

شعر ۷

(ن)

دانم که رفته رفته شود یار رام من
آید بر آرزوے دل من بکام من

شد اتفاق ایں که سر ره دو چار شد
از جوش التفات گرفته سلام من

کارم نگر که از سر حسن تردّدم
امروز شد رقیب سیه دل غلام من

اے دل چرا چو سایه بدنبال او روے
ایں مرغ زیرک است نیاید بدام من

در گلشنے که نیست کسے را مجال دخل
پیک صبا بود که رساند پیام من

دارم سخن بدون خراش دل و دماغ
باشد زبان ملهم غیبی کلام من

بس مشکل است ابجدی بر رغم روزگار
گردد دریں دیار نظام مهام من

غزل ۱۴۴

شعر ۷

من نمی دانم که یار از خانه می‌آید بروں
یا بت طناز از بتخانه می‌آید بروں

محتسب برخیز کامد وقت قابویت بدست
کافر بد مست از میخانه می‌آید برون

من غلام همت آنم که با وصف خرد
از حریم ایزدی مستانه می‌آید برون

صاحب روشن نفس را چون صدف باشد دهان
اندکی گروا شود در دانه می‌آید برون

گنج معنی از ضمیر خاکساران کن طلب
کین چراغ از دامن ویرانه می‌آید برون

خلوت زاهد دلیل ناتوانیهای اوست
مرغ پر آورده از کاشانه می‌آید برون

کار هرکس نیست رفتن ابجدی از خویشتن
از دو صد فرزانه یک دیوانه می‌آید برون

غزل ۱۳۵

شعر ٦

شعلهٔ آهم چو سرزد از دل بریان من
آب پاشی کرد بروی دیدهٔ گریان من

بر ندارم دست خود زان دامن گلگون قبا
تابود در قالب من جلوه گستر جان من

دست همت بر فراز گنج معنی برده ام
نیست گنج شایگان گرکس دهد شایان من

زان سبب باکس نیاویزم چو الفت مشربی
شوق وحشت کرد پیدا طبع نافرمان من

زان بت بیگانه صد بار جفا بر سر کشید
باز سویش میرود رقصان دل نادان من

ابجدی تاشد بدستم معدن گنج سخن
هست جوهر پارهٔ هر مصرعهٔ دیوان من

غزل ۱۳۶

شعر ۷

ای شوخ نغمه دوست دستے بچنگ زن
از لشکر ترانه در ملک جنگ زن

برکش کمان ز گوشهٔ ابرو بصید دل
مژگان زنم خیز بجای خدنگ زن

اشک نقیض حسن عمل گرنه دیده ریخت
آب رمد ز کاسهٔ چشم پلنگ زن

شهرت بخلق کثرت اخفا است در رهش
چون بختی حجاز بیک پا دو زنگ زن

آب زلال قسمت ما تشنگان نشد
ساقی بیار جام و در آب شرنگ * زن

دل را خراش ناخن اندیشه میکند
پاے توکل است بکام نهنگ زن

کار خوش است ابجدی رسوا شدن به عشق
برسنگ قیس شیشهٔ ناموس و ننگ زن

غزل ۱۳۷

شعر ۵

ناله جوش شورش دیوانه زنجیر است و من
لب فروبستن چو غنچه شان تصویر است و من

بر بساط لاله رویان از سرشک شعله خیز
سوختن بیجا طریق شمع شبگیر است و من

بعد مردن در کف صیاد از بس بے کسی
خون بها دادن بخون قانون نخچیر است و من

---

* حنظل صحرائی که خوش رنگ و خوب شکل ہوتا ہے لیکن بہت تلخ اور بد مزه
اردو میں پھر پھینده کہتے ہیں

زاغ خوابان سواد نکته سنجی را بهرزه
بی تامل سر بریدن کار شمشیر است و من

ابجدی! از حلقهٔ خود بهر سود دیگران
سربرهنه پاکشادن شیوهٔ تیر است و من

غزل ۱۴۸

شعر ٦

(و)

بسکه پابندم بدام استوار آرزو
مثل من کم بوده باشد کس شکار آرزو

می دود هر سو اسیر ربقه حرص و هوا
نعل در آتش همیشه بیقرار آرزو

خوش مقیمان سواد مینو آباد خرد
پاے همت بر کشیدند از دیار آرزو

در قیامت هم بصحراے تمنا سر کشد
گر کسے گردد شهید انتظار آرزو

در گلستان جهان بسیار کردم سیرها
یک گلے راحت نچیدم از بهار آرزو

روے آزادی نه بیند ابجدی بار دگر
هرکه افتد در کمند روزگار آرزو

غزل ۱۴۹

شعر ۵

کردم بسے بقوت گفتار گفتگو آخرنه گشت بر سر یک کار گفتگو

تا حال بود مهر خموشی بلب مرا اکنون فتاد بابت عیار گفتگو

باشد سخن بقدر مناسب پسند طبع ورنه چه حاصل است ز بسیار گفتگو

اینهم برد ز کاوش قسم مکابره کامد برون ز لعل لب یار گفتگو

مارا مجال حرف زدن نیست ابجدی!
کو عندلیب کرد به گلزار گفتگو

غزل ۱۵۰

شعر ۵

یار آمد یا در آمد در کنارم آرزو
بر مراد دل ازین هر دو برآرم آرزو

هر کسے را آرزو باشد که یار آید بدست
او اگر آید بمن دیگر ندارم آرزو

وانه گردد یک گره از مطلب سر بسته ام
کو که در دل مانده باشد صد هزارم آرزو

میتوان برداشتن گنج تمنا در جهات
خوب می دانم که شاید در مزارم آرزو

بر خلاف دیگران در گلشن امیدها
کرد آخر ابجدی رنگین بهارم آرزو

غزل ۱۵۱

شعر ۷

(ک)

ای مه روشن جبین شمع شبستان کۀ
آفتاب دلفروز مطلع آن کۀ

چون در یکتا نمادی زیب تاج کیستی
رونق افروز کدامی گوهر کان کۀ

نسخۀ صد فتنه یک مضمون باب حسن تو
معنی نازک خیال فرد دیوان کۀ

از تبسم ناز تو همدست با رمزو ادا
با چنیں جادو طرازی آفت جان کۀ

خواند بلبل پیش تو امروز طومار صبا
من نمی‌دانم کہ تو گل روے بستان کۀ

عالمی بر آستانت جبهہ سائی می‌کند
راست گو ای جان من تو شاہ ایوان کۀ

دوش اوقات تو صرف صحبت رنداں شدہ
ابجدی ! امشب بگو با ما کہ مہماں کۀ

غزل ۱۵۲

شعر ۵

چو برق از آب تر گردد بدل آتش فشاں شیشہ
بریزد گوهر پروین ز روے مہوشاں شیشہ

چرا در حیرت از خود رمیدن شیخ بیتاب است
کند از منت یک جام می‌خاطر نشان شیشہ

تماشاے بهار ارغوانی میتواں کردن
چو ماہ سروقد ایں جا رسد دامن کشاں شیشہ

نگویم می بساغر می رسد از جنبش مینا
بخورشید درخشاں ریخت عرق کہکشاں شیشہ

تنک ظرفاں کہ بے یادش خورند اے ابجدی بادہ
بخندد از دم قلقل بجوش سست شاں شیشہ

غزل ۱۵۳

شعر ٦

گر شود در پیش رویش جلوہ گستر آئینہ
آب گردد از خجالت بار دیگر آئینہ

سخت می ترسم ز ترک چشم آں کافر نگاہ
میکند از تیر مژگاں همچو مهر آئینہ

در مقابل دیده ام از پرتو رخسار او
بی مشقت می‌شود روشن چو اختر آئینه

تا توانی درپی اسباب خود بینی مشو
می‌کند این ها همیشه کار خنجر آئینه

جای دارد گر زیان بینم ز اظهار هنر
داغ بر دل می‌کشد از فیض جوهر آئینه

وقت دیدن ابجدی گردود آه کوفتد
آتش از دل برزند مانند اخگر آئینه

غزل ۱۵۴

شعر ٦

طالع کامگار والاجاه هست پیوسته یار والاجاه
آسمان سر نهاد بر حکمش دید چون اقتدار والاجاه
بخت و اقبال هر یکی باهم هست خدمت گذار والاجاه
شیر گردون بآں چناں هیبت گشت آخر شکار والاجاه
داد نصرت عنان قدرت خود در کف اختیار والاجاه

ابجدی با وجود آزادی
بندهٔ جاں نثار والاجاه

غزل ۱۵۵

شعر ٥

وانه گردد زینهار از زلف عنبر گوں گره
تاب چوں در رشته افتد می‌شود افزوں گره

غم معقد شد بدل چوں دانهٔ تخم انار
کی کشاید یا الهٰی از دل محزوں گره

عقدۂ سر بستہ . . . .
لیک کے وا می شود از رشتۂ گردوں گرہ

ریخت عشق هر یکے بر یک دگر رنگ دگر
شد خیال روی لیلا در سر مجنوں گرہ

ابجدی مغز سخن را کردہ ام ناخن زنی
لیک خاطر خواہ ما کے شود از مضموں گرہ

غزل ۱۵۶

شعر ۹

میرسد امروز جانم یللی باعث امن و امانم یللی
جلوہ گر گردد بہ تخت دلبری کار فرمائے جهانم یللی
در چمن آید خراماں چوں بہار باغبان بوستانم یللی
فارغم از آفت دام و کمند بلبل باغ جنانم یللی
نرم سازم سنگ را چوں کوہ کن خسرو شیریں زبانم یللی
زبدۂ خیلم بہ بزم عاشقاں بلکہ فخر دودمانم یللی
بندۂ خدمت گذار ساقیم خادم پیر مغانم یللی
واردات طبع من جز سحر نیست در سخن گوهر فشانم یللی

ابجدی! در خدمت صاحبدلاں
از یکے فرماں‌برانم یللی

غزل ۱۵۷

شعر ٦

بشب دیدم کہ بر آمد زبت خانہ سیہ مستے
برهمن دخترے زنار دارے شمع در دستے

شدے هنگامۂ محشر بر ارواح شهیدانش
* . . . .

اگر بر مرقد مقتول خود ظالم گذر دارد
ز خاکش جاے گل فوارۂ خونش برون جستے

نه بیند از رمیدن کس چو بوے گل نشانش را
اگر آن صید سرکش باز از دامم برون رستے

دلم باهر کسے اُنست نمی‌گیرد که در صحبت
پریرویے، دل آرامے، سخن پرداز با یستے

چه خوش بودے که پیش محتسب در زمرۂ مردان
نخرق زاهد ما ابجدی! این شیشه بشکستے

عزل ۱۵۸

شعر ۶

اگر از ساده لوحی نقش در دل از گمان بندی
یقین دانم که بر قتل من بیدل میان بندی

شکایت در طریق دوستی راهی نمی یابد
مناسب آن بود چون من ز حرف بد زبان بندم

مکن کارے که کس بر تو زبان طعن بکشاید
توانی آن بکن کز وے زبان مردمان بندے

بودیک نرخ عیش و غم تفاوت نیست در قیمت
ولے می باید این جا تا در سود و زیان بندم

رقیبان را ملاقات تو دست آویز میگردد
بعنوانے که میدانی زبان این و آن بندے

صفاے دل نیابی ابجدی جز صحبت کامل
کمر در خدمت مردان روشن دل بجان بندے

* بالکل کرم خوردہ هے ۔

غزل ۱۵۹

شعر ۵

گویند که از ما بدلش رفت گرانی
اینم نه یقین است مگر حرف گمانی

پوشیده نمانده است دریں قافله هرگز
چوں بانگ جرس شور کند راز نهانے

در حالت پیری بکشد بار ندامت
آں کس که ندانست بخود قدر جوانے

غمخوار رعایا نه شود حاکم ظالم
از گرگ نیاید بعمل کار شبانے

از دور به تو ابجدی خسته دل آمد
بر جاست * اگر نیز باو فیض رسانے

غزل ۱۶۰

شعر ۵

سالها بگذشت دارم برزباں ورد کسے
توتیاے چشم من گردید پا گرد کسے

غفلت من بیں که دارم آں قدر آسودگی
خواب می آید بمن ز افسانهٔ درد کسے

می زند آتش بدل آه دل افسردگاں
می طپد جاں در تن من از دم سرد کسے

تیره شد دل از غبار شکوهٔ بیگانگاں
مستعد هستیم در ساماں نا ورد کسے

در بیاباں ابجدی از نا توانی جاں دهد
هر که دارد چشم بر خوان ره اورد کسے

---

* اصل میں ،، بر خاست ،، غلط ہے ۔

غزل ۱٦۱

شعر ۷

من نمی دانم ترا ای جاں کہ جان کیستے
با چنیں نازک مزاجی مہربان کیستے

ہریکی آشفتۂ حسن رخ گلرنگ تو
تو خدا داند کہ از اشفتگان کیستی

ہر کجا نام تو روشن تر بود از آفتاب
در صفوف عاشقاں صاحب نشان کیستی

خانہ بر انداز عالم گشتۂ از یک نگاہ
آفت ناموسہایے خاندان کیستی

کشتگان تیغ ابروے تو ہر سو تودہ اند
مرہم جان و حیات جاودان کیستی

درمیان روز روشن بزم افروز منے
در شب تاریک تر ہمداستان کیستی

ابجدی در محفل سیمیں تنان دلفریب
چشم بررویے کہ داری دیدہ بان کیستی

غزل ۱٦۲

شعر ۵

بزم ما عالم آب است تو ہم میدانی
غرقۂ موج شراب است تو ہم میدانے

بسکہ رفتیم دریں بحر تہ گردابے
نقش پا چشم حباب است تو ہم میدانے

بی تو رفتن بتماشاے گلستان ارم
دوزخے پر ز عذاب ست تو ہم میدانے

پیر گشتیم کنوں ضعف بدن غالب شد
در جگر داغ شباب است تو هم میدانے

کشته گشتند بسا اهل هنر بردر او
ابجدی! درچه حساب است تو هم میدانے

غزل ۱۶۳

شعر ۵

ای فلک از تو نمی داریم اُمید بهی
هست آواز تو چوں آوازۂ طبل تهی

کومنوچهر و قباد و بهمن و اسفندیار
کو فریدون و کجا کاؤس کو کیخسروی

دست بر دست است ظاهر انقلاب روزگار
حال عالم هست پیدا بر تو نیکو اگهی

ما فریب کس نمی خوردیم تا حال اے پسر
ایں تکلفہا کہ میداری رما یکسونہی

هر یکی را رتبۂ باشد بقدر امتیاز
ابجدی را نیز باشد رتبۂ صدر مهی

غزل ۱۶۴

شعر ۵

بزم امشب ز شراب است تو هم میدانے
نالۂ چنگ و رباب است تو هم میدانے

در شب تار بمن هم نفس خلوت راز
حقه و سیر کتاب است تو هم میدانے

نیست امروز صنم جلوه گرخانۂ زیں
عمر ما پا برکاب است تو هم میدانے

آتش هجر مگر سوخت بدل رخت نشاط
آه چون بوی کباب است تو هم میدانی

ابجدی ! رنگ فلک جمله فریب است و دغا
نور خورشید سراب است تو هم میدانی

غزل ۱٦٥

شعر ٥

گشت امروز دلم بندۀ فرمان کسی
دام افگند بمن منت احسان کسی

هست امشب بجنون ولوله شاید که بود
زلف مشکین کسے سلسله جنبان کسے

نیست هرگز بنظر جلوۀ مهتاب مرا
هست مد نظرم عارض رخشان کسے

رفت یکسر بخدا گردش گردون خیال
بسکه چسپید بدل گردش دامان کسے

بود کالای خرد ابجدی ! در کلبۀ من
کرد غارت بنگهه دیدۀ فتان کسے

غزل ١٦٦

شعر ٥

کرد عکس رخ خوبش بدلم جلوه گری
کیست جز من که کند بند دریں شیشه پری

منفعل گشت زمن کار بجایش نرسید
گرچه بسیار فلک کرد بمن خیره سری

بسته در سینه گره خون دلم جای اشک
رفته از چشم برون لخت عقیق جگری

دوش چشمم زغمت بسکه فرو ریخت سرشک
خشک امروز چنان شده که نماند است تری

باعث منزلت ابجدی ام هست دو چیز
نالهٔ نیم شبی گریهٔ وقت سحری

تمت بالخیر

رباعیات

(۱۷)

(۱)

صاحب نظران خیال عالی دارند
مستی ز شراب لا ابالی دارند

سوزند بیک آه رسا جبهٔ چرخ
در لب اثر از اسم جلالی دارند

(۲)

در بازی من هیچ دغا بازی نیست
فتنه افروزی و خانه براندازی نیست

شنگرف جگر موم کنم زآتش دل
سیماب کشی نیست و کیمیا سازی نیست

(۳)

جادو نگهان بند فسونم کردند
سر گشتهٔ وادی جنونم کردند

بردند گمان اینکه بود رنگ حنا
از شوخی خود دست بخونم کردند

(۴)

گویند که ما حرص و هوا می‌داریم
از خوان طمع برگ و نوا می‌داریم

آری داریم بقدر خودها لیکن
کی حرف جگر دوز روا می‌داریم

(۵)

آن بوالهوسی که دل بداغی دارد
گویند که از خلق فراغی دارد
کو دل و کجا داغ و فراغش معلوم
چون کرمک شب تاب چراغی دارد

(۶)

اٰنانکه بدل عشق آلهی دارند
ظاهر بخود اسباب تباهی دارند
در کنج خمول مثل در در صدف اند
در خرقۂ خویش پادشاهی دارند

(۷)

ای زهره جبیں صبح بنا گوش توئی
آرایش خلوت گہہ آغوش توئی
امروز علی الرغم دگر سرو قداں
شمشاد گل آگیں قصب پوش توئی

(۸)

در مجلس ما هیچ دل ناداں نیست
هنوز یک دیدۂ خوں پالاں نیست
خواهم که اگر زنم بدلها نشتر
جاے دارد که جاے خوش حالاں نیست

(۹)

مارا بزمانه دستگاهے نیست
قرب امرا و بادشاهی نیست

(۱۰۴)

خواهم که اگر راه خدا را گیرم
منزل دور است زاد راهی نیست *

(۱۰)

در دهر کسے رفیق و هم یاری نیست
در نیک و بدم کسے مشیر کاری نیست

خواهم که اگر جمع کنم چند دغل
انہم بزر و بدست دیناری نیست

(۱۱)

اے شوخ بیا روز شکار است این‌جا
نخچیر براه انتظار است این‌جا

تا هست تر و تازه گلستان حیات
یک جلوه بصد رنگ بہار است این‌جا

(۱۲)

اخوان زمانه پر ذلیلم کردند
از مکر و حیل نیز علیلم کردند

دیدند آخر چو عیارم کامل
بر آتش نمرود خلیلم کردند

(۱۳)

اے راحت جان من دل تنگ توئی
چشم † امید من بندۂ یک رنگ توئی

دانم که زمانیست قصورے ظاهر
ما طالب صلحیم و در جنگ توئی

---

* یہ رباعی کا وزن نہیں ہے -
† یہ لفظ وزن سے زاید ہے -

(۱۴)

هر چند ترا ز قدر گرامی باشد
در پیش سران رتبۂ نامی باشد

یک لمحہ فرو سر بگریباں میکن
بر ناصیہ ات داغ غلامی باشد

(۱۵)

اے نیر تابندۂ فرخندۂ بخت
در وقت سحر جلوۂ روے تو تواں دید

تا هست تر و تازہ گلستان حیات
از گلشن حسن تو گلے بنید چید

(۱۶)

نقصان ز ملازمان والا
در دویم ماہ شعباں افتاد

در بارۂ امداد علے هر طرفے
گویند کہ در غرۂ رمضاں افتاد

(۱۷)

در وصف دلفریب بت شکریں لبے
جانم فداے او کہ هستم غلامہ

تحریر کرد ابجدی با وصف صد ملال
رنگیں صحیفۂ کہ تمت کلامہ

تمت بالخیر

فہرست غزلیات دیوان ابجدی

کلیات ابجدی حصۂ سوم

راغب و مرغوب

مصنفۂ

میر محمد اسماعیل خان ابجدی

ملک الشعرائے دربار والاجاہی مدراس

مرتبۂ

محمد حسین محوی لکھنوی

جونیر لکچرار اردو

مدارس یونیورسٹی

سنۂ ۱۹۵۱ عیسوی

مثنوی راغب و مرغوب از ابجدی

بسم الله الرحمن الرحیم

و تمم بالخیر

ای نام تو حرز جان عالم حمد تو بود زمان عالم

در کنه تو عقل راهگر چاک افگند سر از سمند ادراک

صنع تو بروں ز دانش ما ناید بخیال بینش ما

افلاک ز حکم تست گرداں سیاره یکی ز ره نورداں

مه از تو بشب چراغ دارد در سینه ز عشق داغ دارد

خورشید بیاد تو سحر خیز اما تپ اوست آتش انگیز

سنگے که در آب هست پیدا از تو شررش بدل هویدا

هر ذره نهد مودت تو جامی بکف از محبت تو

در جنب صدف چو ماه انور روشن کردے چراغ گوهر

بستی ز حباب قبه بر آب شنجرف کشی بروں ز سیماب

از فیض تو مکرمت فراخ است الماس بمغز سنگ لاخ است

از آتش و آب لعل رخشاں گردید ز امر تو درخشاں

گهه زاب بروں گهر برآری گهه از کف خاک زر برآری

مشاطهٔ لطف تو بصحرا گردید چناں بهار آرا

شد در بر سرو سبز دیبا مانند قبای چست زیبا

پوشید بنفشه در چمن نیز — از نیلک صاف پیرهن نیز
لاله ز کلاه سرخ برسر — سر برد بر اوج چرخ اخضر
در ناز شده سمن به گلشن — گردید زبان دراز سوسن
در راه تو سیل بیقرار است — سر بر سر سنگ در گذار است
هستند همه فتادهٔ تو — مدهوش ز جام بادهٔ تو
وز هستی تست هستی گل — چه خار بود چه گل چه بلبل
ما مشت غبار را چه قدرت — سازیم برون زبان جرأت
تو هرچه کنی همان صواب است — این جانه سوال و نه جواب است
در عرصهٔ کارگاه ایجاد — هستند بسی بلند بنیاد
لیکن چو حباب هستی شان — موهوم بود درستی شان
از ریزهٔ ذره تا بخورشید — دارند تمام با تو امید
از رشحهٔ آب ابر رحمت — گلشن شده مرغزار کثرت
آید بسرش دگر علامت — افتد خلل اندرین نظامت
وقت است که وقت هم نه ماند — منت ز سرور و غم نه ماند
اول ز تو نقش بست عالم — و اخر سوی تو شود فراهم
تو شاه سریر لاوبالی — دارای جمالی و جلالی
نا بود ز تو ببود آمد — معدوم درین وجود آمد
پروای تو نیست هستی ما — کزدوغ شده است مستی ما
موجودی ما چه کشت دارد — معدومی ما چه تخم کارد
هر دو بر تو بود مسوی — فرقی نبود درین تساوی
هرکس که براه تو شتابد — بر باز شدن عنان بتابد
یارب چه بود عمیق دریا — یک دامن موج تا ثریا

چندیں رفتند و کس نیامد   یک بانگ ازاں جرس نیامد
ماهم برویم درپی شاں   یا ایں دل چاک سینه ریشاں
جز حق بکسے بقا نشاید   باطل برود چو حق در آید

در مناجات

اے آرزوی نیازمنداں   جاں داروی درد دردمنداں
بنیاد من غریب رنجور   از تو شده سر بلند و معمور
سرسبزی کشت من ز آبت   نوری بدلم ز آفتابت
خواهم که چناں نگار رنگیں   هرگز نه فتد ز طاق تمکیں
بر کردهٔ تو بهار گیرد   پیوسته دگر نگار گیرد
شمعے که ز تو شود منور   از نور تو ، همچو خور مصور
مسپار بدست باد طوفاں   کز باد بشمع هست نقصاں
گیرم که گناه گار هستم   بد و ضع و سیاه کار هستم
اندر بر رحمت فراواں   چوں خس نبود بموج عماں
روزی که فلک ز سر در افتد   ویں چادر نیلگوں بر افتد
از دست رود نظام انجم   سر رشتهٔ هر یکی شود گم
آندم که بود که دست گیرد   عذر من خسته دل پذیرد
جز درگه تو پناه من نیست   چوں عفو کنی گناه من نیست
از شعلهٔ آتشیں نیر   چوں گرم شود زمین محشر
چوں ابر گراں عرق بریزم   در سایهٔ مصطفی گریزم
او دیده مرا پر از ندامت   گیرد که دامن شفاعت

در نعت سید عالم صلی‌الله علیه و سلم

ای مطلع دورهٔ مکمل خورشید پسین و نور اول
وی سایهٔ رحمت الهی در هر دو جهان ترا است شاهی
ای تخت نشین قاب قوسین حکم تو روان درون کونین
چتر تو بود سحاب مشکین گر هست به بر قمیص پشمین
نخل تو بود ز تاج کسرا محصول تو زرع چرخ خضرا
در صرف تو هست گنج جبروت * تحصیل زر از بلاد ناسوت
فوج تو ملائک سماوی نقش تو بکائنات حاوی
خورشید کهین قبهٔ تو یک درع فلک ز جبهٔ تو
جبریل امین ترا سپاهی زین گونه که کرد پادشاهی
زان سرو تو شد ز سایه آزاد که مهر بسایهٔ تو افتاد
خورشید چو زیر سایه آید پس سایه چگونه رو نماید
چون لوحهٔ ماه ساده دیدی ز انگشت الف بر او کشیدی
جانم بفدا تو طرفه امی داری بقلم خط کریمی
زین گونه که کرد جز تو ترقیم کز یک الفش دونون شود میم
از حسن تو پشت ماه انقض تو املح و یوسف است ابیض
در مغز چمن رسیده بویت گل منفعل از بهار رویت
شد ظلمت کفر دور از تو در مردم دیدهٔ نور از تو
جسم تو لطیف تر ز جان است بر جان نه ذهاب را مکان است
تو خود احدی ز میم بگذر کان میم بود حجاب اکبر
تقلید تو گرچه همچو اطلاق دارد اثرے بروی آفاق

* صحیح جبروت بفتح با

باید که ز پردهٔ یمانی   آئی به برون چو لعل کانی

سازی بعمامهٔ دستگیری   بر فرق مبارکش پذیری

تو خود ز نخست جامهٔ زیبی   چون صبح بهار دلفریبی

یک پیرهن سپید چون ماه   پس هست ترا ز نور ای شاه

نعلین کن از ادیم طائف   تا بوسه زنند برو طوائف

بر مسند یثرب جهان صدر   برآ چون ماه لیلة‌القدر

ما جمله امیدوار هستیم   در دام تو چون شکار هستیم

از دیدن تو نجات یابیم   باز از سر نو حیات یابیم

از ما یکی ابجدی است احقر   فتراک ترا چو صید لاغر

جز بردر تو سرش نیامد   سر بر در دیگرش نیامد

او هم بره تو خاک گشته   اُفتاد چو مرغ پر شکسته

از لطف برو دمی نظر کن   چون باد سحر برو گذر کن

یاران تو صاحبان دینند   ارکان عمارت یقینند

زان چار شهان شیر تاثیر   ماندند کنون چهار تکبیر

بوبکر نخست شمع امجد   بے فصل خلیفهٔ محمّد

گردید پسش عمر مسلم   بر مسند او امیر عالم

عثمان پس او مدار بگرفت   بر صدر نبی قرار بگرفت

سلطان نجف جهان عرفان   گردید خلیفه بعد عثمان

ترتیب خلافت است این جا   بحث است درین مقام بیجا

یا رب بمصادقات حسنین   بر خیر دهی جلای کونین

بر آل نبی فدا بود جان   کین حب بودم جزای ایمان

در معراج نبی صلی اللہ علیہ و سلم گوید

در غرب چو آفتاب پرزد　　از مغز زمیں بخار سرزد
آمد چو سحر شبے مبارک　　از رحمت ایزد تبارک
در پردۂ طیلسان مشکیں　　چوں قطعۂ سایہ عنبر آگیں
می‌بود چناں سواد معمور　　در رشک آں کلالۂ حور
چوں مردم صاحب جمالاں　　سرمہ کش دیدۂ غزالاں
میتافت چو ماہ در سیاهی　　شد غالیہ زاں بعمر خواهی
مفتوح دراں در سعادت　　وا گشت دریچۂ ارادت
سیارہ بسعدیت دمیدہ　　بر لوح مراد نقش دیدہ
ز اندیشۂ کاوش ملامت　　ورزید جہاں بخور فراغت
هرکس ز خوشی بخواب شیریں　　تن زیر لحاف و سر ببالیں
گردید تهی جہاں ز غوغا　　در کام جرس شکست آوا *
شاہ رسل و کریم اخلاق　　بحر کرم و عمیم اشفاق
بالای سریر کامرانی　　می خفت بقصر امهانی
وارستہ ز شورش زمانہ　　وز مکر معاندان خانہ
چوں آئینۂ خجستہ پیکر　　بسپرد جسد بنرم بستر
ناگاہ رسید پیک یزداں　　از گنبد نیلگون گرداں
می‌دید کہ آں مہ جهانتاب　　دل بیدار است و چشم در خواب
میگفت لبش پر از تبسم　　قم‌قم یا ایها‌النبی قم
بر کردہ ز رو چو ماہ چادر　　پرسید چہ حکم شد ز داور
گفتا کہ ترا دریں شب داج　　خواند است خدا برای معراج

---

* آواز۔

اینک دارم براق جنت — از بهر تو با یراق جنت
رخشی و چه رخش برق کردار — چون رخش خیال گرم رفتار
مانند فرشته پر کشاید — از اوج سوی نشیب آید
از جنب نشیب باز چون جان — طی میکند این چهار ارکان
نه وهم باورسد ز چستے — نه فهم رود به پیش دستی
زاں تیز بپویه کز گلستان — آید بو در دماغ مستان
آں گوهر دجۂ قدیمی — واں آبروی در یتیمی
پیغام خدا شنید و برخاست — گل در بر پیرهن بیاراست
بنشست درون خانۂ زین — بر تافت عنان اسپ مشکین
سالار رسل گرفت چون راه — ارواح پیمبرانش همراه
موسیٰ برکاب خاص اوشد — عیسے چو نقیب پیشرو شد
از آدم تا مسیح هر یک — دامن بکمر رواں بیک یک
صف صف همه در صف سواری — قائم قائم بجاں نثاری
سبحان‌الله چه دولت است این — چه کوکب و چه شوکت است این
آسوده ازاں ره مصفا — آمد ز حرم درون اقصا
از ناف زمین به بیت اقدس — نازل شده چون دم مقدس
در مغز ضمیر پاک کافه — می ریخت زناف مشک نافه
اڈگاه بگنبد نخستین — افگند کرنگ * نعل زرین
مه رابه جبین ز نیک نامی — داغی افروخت از غلامی
زاں مرحله بر سر عطارد — آں رحمت عام گشت وارد
بگزشت ازاں بهار امید — بر چنبر سیومین ناهید
چون بر در چارمین در آمد — خورشید بخلعت زر آمد

---

* اسپ سرخ رنگ (غیاث)

بر پنجمین طاق چون گذر کرد بهرام فرو ز سر سپهر کرد
برجیس که قصر ششمین داشت زیر قدمش عمامه بگذاشت
سر کرد فرو بسجده کیوان از مسند هفتمین ایوان
چون گشت سمند او سبک سم زد نقش بلوح کاخ هشتم
کرد از سر ناصیه فروچین زان چهرهٔ دل فروز پروین
دالید سزیر پائی چون خس ان سطحهٔ فرش چرخ اطلس
در سدره ورا گذر فتاده از حامل وحی پر فتاده
اسرافیلش رسید آن جا رفرف پیشش کشید آن جا
زان جا چو قدم فرا کشیده در محفل عرشیان رسیده
بالا تر آن علم چو افراخت از دائره مکان برون تاخت
نه یاروئه بار کی بمانده مهره ز جهت برون فشانده
عشق آمد و شست رنگ کثرت افگند نقاب حسن وحدت
سرخیل سخن وران افضل حسان عجم حکیم اکمل
زین گونه بگفت کان مکرم چون رفت سوی سواد اعظم
آن راه بنور بسر رفته زی مقصد جان بجسم رفته
بشنید نود هزار اشارت لا احصی راند در عبارت
واپس بحرم چنان سبک تر آمد که گرم بود بستر
از درگهه خاص برگزیده انچه که شنیده بود دیده
زان بادهٔ تند جرعهٔ چند افگند بکام هر خردمند
من نیز ازان شراب مستم چون کلک زبان بریده هستم
رخصت نبود ازین زیانه بفروشم زان قرابه باده

در تالیف کتاب گوید

در پردهٔ شب بروی بستر — بودم بخیال خویش مضطر

سرخاب نظر که در قفص بود — در بند تفحص قصص بود

ذهنم سوی نلدمن گذر کرد — منظومهٔ او پسند من کرد

الحق که بود ز لطف مشحون — پر از همه جادوانه افسون

هر نکتهٔ او بشعله پیوند — چون حرز خرد بجاں حلی بند

فیاضی را نگار باشد — در پنجهٔ او شکار باشد

من نیز بشرط آں که نقشے — گر هست بدل سرور بخشے

بر کردن آں گهر به بندم — از نظم بر آں گهر به بندم

بنیاد شگفت را برآرم — ایں پایه به خشت زر در آرم

بومی که بذات سست باشد — بنیاد براں نه چست باشد

بودم همه شب دریں تدبر — سرگشتهٔ وادی تفکر

دامان سحر چو گنج زر شد — خورشید زکوه جلوه‌گر شد

ناگاه یکے ز در در آمد — نوواردی از سفر در آمد

محجوب شدم که آشنا نیست — با اجنبی همدمی روا نیست

ناگاه بمن زباں کشاده — چوں درج گهر دهاں کشاده

گفتا کای کاں گوهر آگیں — گشتی ز چه رو بفکر غمگیں

خواهی که بنظم در کشی خوب — افسانهٔ راغب است و مرغوب

زاں هر دو یگانه زمانه — گردید فسانه خانه خانه

انگاه تمام قصه در گفت — درهر سخنش دو صد گهر سفت

معلوم نشد که او که بوده — ابدال صفت بمن نموده

یا خضر چناں گرفت هیکل — یا ملهم غیب شد ممثل

من موجب گفته بزرگی زان مطرب پردهٔ سترگی
کردم تحریر داستان را بردم سوغات راستان را
در هند سخنوران کامل کردند بسے گهر حمائل
انچه که به جست همت شان می‌ماند برون ز قدرت شان
در ذمهٔ من چو قرض گردید در حکم ادای فرض گردید
کردم عرض ادای آن دین زین تحفهٔ نادر العراقین
چون رتبهٔ من شناختم من رایت بدکن فراختم من
تا من که بدست کلک کردم ناسفته گهر بسلک کردم
این گنج جواهر معانی وین جوهر گنج شادگانی
دادم به یکی گهر شناسی روشن منشے گران قیاسی
کو شمع دل و چراغ دین است همنام امام پنجمین است
ذکرش بزبان حیات جانها سرمایهٔ عمر جاودانها
باشد بعروس علم داماد صد گونه نتائج یقین داد
ای ساقی بزم گاه مستان وی پر کن کأس مے پرستان
جام د گرم فراز آور عمری که گذشت باز آور
کن دور زمن زوائد من بسپار مرا بشاهد من
تا غرق شوم به بحر مستی آتش فگنم برخت هستی
آن کس که بخویش خود پرست است چون شیشه همیشه در شکست است

دربیان عشق گوید

اے عشق جنون بهار عالم وی شهر خرد شکار آهم
ای آتش کاروان جانها روشن ز چراغ تو روانها

شور است بکائنات از تو — روز است بممکنات از تو

از مهر تو دخان بروں شد — این فتنهٔ چرخ نیلگوں شد

مردی که نشست از مئی تو — گردید زمیں دگر پئی او

سودای فلک ز عشق باشد — تسبیح ملک ز عشق باشد

عشق است نهاں درون هر شی — چوں سکردروں پردهٔ مئی

نیلوفر سر بروں کند ز آب — تا بیند نیر جهاں تاب

چوں جوهر عشق دلربا شد — دیوانهٔ کاه کهربا شد

مقناطیس ازنه گشت جاذب — آهن چوں شد ورا مصاحب

تا دیده کشاده در چمن گل — شد سرمهٔ عشق چشم بلبل

پروانه بدل گرفت آتش — افتاد ازاں بشمع سرکش

بر عشق بشر کنوں نظر کن — زاں اخذ فوائد دگر کن

عشق است که می کشید داماں — از مور ضعیف تا سلیماں

راغب را خرد نگشت مسلوب — دل برد ز دست حسن مرغوب

مجنوں چه کشید در جگر تب — از غمزهٔ لیلی شکر لب

از وامق و از خروش عذرا — پر گشت دماغ کوه و صحرا

فرهاد چو یافت بوی شیریں — جاں کرد نثار روی شیریں

دل را بامید نقد مقصود — در زلف ایاز بست محمود

از عشق چه رو نمود یارب — مقصود ازیں چه بود یارب

افگند برو نقاب ز اغیار — چندر بدن و غریب مهیار

اینها همه صاحبان عشقند — یک رنگ مصاحبان عشقند

هر ذرهٔ پر ز دور عشق است — هرجا بینی ظهور عشق است

بی عشق دمی مباد پیدا — بی عشق مباد کس هویدا

آنچه که ز عشق در گرفتم　زاں آتش تیز بر گرفتم

غیر از اثر جنوں نباشد　جز بوی گل فسوں نباشد

عشق است شه و جنون و زیرش　بی آنکه بود دگر مشیرش

من پا بجنوں ازاں فشردم　در زیر قدم خرد سپردم

عقلی که ز عشق هست منکر　درکار من است سخت قاصر

آنچه که بود شرف بمجنوں　دارد به جنوں کجا فلاطوں

در محفل عاشقاں فسانه　گویند زقیس در ترانه

فکری که زبوعلی بر آید　سیماب بمغز من در آید

دیوانهٔ ما چو کاک گیرد　منشور جهاں بیاک گیرد

تحریر کند چو خط طغرا　صغری خندد بروی کبری

دانش که ازاں معاش گیرند　نزدیک سبب تلاش گیرند

چون چنبر عنکبوت باشد　از صید مگس بقوت باشد

دانا آنست که عقل بازد　چوں شیر براه عشق تازد

جز عشق بکس تعلقی نیست　بااهل خرد تملقے نیست

خوباں که زجلوه بر طرازند　برنطع جمال قرعه بازند

دیوانه شود دل خردمند　برخاست شود زپند و هر پند

عشق آید و دست او بگیرد　در حالت تنگ تا نمیرد

عقل است که صد هزار فرسنگ　بگریزد سر شکسته زاں سنگ

یارب دل من چوآتش طور　روشن گرداں زشعلهٔ نور

در عشق خودم تو مست گرداں　تا هست شوم به نیک مرداں

آں مغز خوشا که نرم گردد　از بادهٔ عشق مست گردد

دربیان آغاز کتاب و ذکر بهرام شاه بادشاه یمن

گویند مورخان پیشین کاندر یمن از شهان پیشین
می بود شهی بنام بهرام بهرام فلک بحکم اورام
پیوسته بملک کامرانی می کرد نشاط خسروانی
زیر قدمش سریر شاهی بر چرخ زدی دم مباهی
در عدل و کرم یگانهٔ بود مشهورتر زمانهٔ بود
از خیل و سپه دوصد هزارش هر یک بهزار شهسوارش
از نسل کیان مفاخرت داشت اماز پسر مهاجرت داشت
شمعی که فروغ چشم او بود در خانهٔ او نبود موجود
ازبے ولدی جگر همی سوخت از آتش دل چراغ افروخت
حقا که کسے ولد نه دارد از بی‌ولدی سند نه دارد
روزی بدرش رسید سائل از تشنه لبی بآب مائل
زد بانگ همیں که ایها الناس هرگز مشوید چوں تہی کاس
یک جرعه بمن ز آب ریزید یک قطره برین سراب ریزید
پاشید بمن سحاب رحمت سیراب کنید زاب رحمت
چوں شاه شنید بانگ درویش برداشت بدست کوزهٔ خویش
می برد بنزد مائل آب بنهاد به پیش سائل آب
چوں دید گدا مروت او پرسید ازو که ای جهانجو
از بهر رواج شهر یاری داری ولدی و یانداری
شه گفت بدو که ای ملک فر نه هست مرا پسر نه دختر
در قسمت من ز کلک تقدیر ماند رقمی چنیں به تحریر
گفتا که حرام هست بر من از جام عقیم آب خوردن

این گفت و زچشم غیب گشته — از پیش نظر چو جان گذشته
بهرام ازین سخن خجل شد — از آب سرشک پا بہ گل شد

. . . . — . . . .

. . . . — . . . .

دیده که ملک بسی ملول است — افتاده بستر خمول است
دل برد نخستین از سخنها — از رنگ بہار و از چمنها
انگہ سبب ملال پرسید — پیدا ز چہ شد نکال پرسید
شہ گفت باو فسانۂ خویش — از تیر جگر شگاف درویش
بانو چو شنید این حکایت — برد از دل شہ غم شکایت
گفتا کہ آرسید وقت اقبال — اندوه مکن تو باش خوشحال
برخیز و تلاش آن گدا کن — دل درپئے طالب خدا کن
این بستہ گرہ ازو کشاید — این رشتہ ازو بدست آید
شہ کرد قبول آنچہ زن گفت — این راز درون پرده بنهفت
انگاه بفکر خود بر آمد — در جستن آن گدا در آمد

دربیان گوش ناکردن بهرام شاه نصیحت وزیر را و رفتن او بطلب درویش در بیابان

. . . . — . . . .

. . . . — . . . .

بشنید وزیر راز خسرو — کاورد ترانہ ساز خسرو
لغتی بفرات غم فرورفت — دردجلۂ چشم نم فرورفت
انگاه ز جیب سر برآورد — دود از شرر جگر بر آورد

حقا که ترا خیال بگرفت — اقبال ترا زوال بگرفت

درویش نبود، بود ابلیس — بر خواند بشوفسون تلبیس

شیطان دنی لباس دارد — در چند لباس سر بر آورد

بالغرض اگر ولیست درویش — اما پئی اوشدن جگر ریش

از ملک و منال تیره گشتن — در وادی غول خیره گشتن

دور است ز کار اهل بینش — بد هست به پیش اهل دانش

ابدال بیک مکان نمانند — پیوسته بسیر چون روانند

آن کس که بیک صفت نباشد — در جستن او که جان خراشد

در کف ز نشان سراغ آید — جستن پئی بے نشان نشاید

جاسوسان شهان در این جا — هستند نهان نهان دریں جا

گر این خبر تو فاش گردد — زهری بدرون آش گردد

در مملکت تو فتنه آید — فردا شب حامله چه زاید

ملکی که وجود شه ندارد — شب هست و لیک مه ندارد

دل از چه دهی بکارسودا — باز آ ز سر بخار سودا

در بیخردی کسے نه کوشد — این شربت تلخ کس ننوشد

بر گفته زن چه نرد بازی — عنقا بخیال صید سازی

زن قابل مشورت نباشد — اندیشه او جگر تراشد

از پهلوی چپ زن آفریدند — مردان ازو راستی نه دیدند

زن بهر دو کار خوشتر آید — چون زین گزرد ز سر در آید

اول بتناسل است ظاهر — ثانی پی رفع حزن خاطر

چون مرد بسوی غم شتابد — در صحبت زن نشاط یابد

ورنه همه بود بکات اینها — دانند همه صفات این‌ها

آنها که بعقل بد گمانند | از کثرت صحبت زنانند
بهرام ازین سخن نه پیچید | که رای وزیر بر قوی دید
بر هوش رساش آفرین کرد | اما سخن دگر برین کرد
گفتا باو کای وزیر عاقل | من نیزنیم سفیه و جاهل
دانا دلم و سخن شناسم | از بیم زمانه بے هراسم
لیکن دلم از گدا بر آشفت | گوش از دم آن صدا بر آشفت
شیطان عملی بدل نه دارد | دیو از در دل گریز دارد
دل جوهر معدن الهی | دل مخزن راز پادشاهی
دل مخبر صادق خبرها | از ملهم غیب در اثرها
اکنون دل من درین تباهی | بر مقصد من دهد گواهی
بی ره نتوان قدم فشردن | بادل نتوان ستیزه کردن
القصه ز شه نه شد فروجوش | از پند وزیر پنبه در گوش
آخر شده رفتنش بناکام | در جستن آن گدای گمنام
بر بست امور خانه داری | آئین مراسم حصاری
گلفام گرفت ذمهٔ خویش | کرد از سر صدق لا ذمه خویش
قانون نظام مملکت را | انواع مهام سلطنت را
تفویض وزیر کرد سلطان | خود بست کمر بنام یزدان
انداخت ردای خسروانی | افگند عنان زندگانی
رگوه * بکف و ببرکهن دلق | یکسو شده از محبت خلق
میرفت ز شهر سوی صحرا | رو کرده بسوی روی صحرا
سبحان‌الله چه همت است این | در عزم چه قدر نهمت † است این

* ابریق چرمیں که بهندی ان را چها گل گویند (غیاث)
† بالفتح مقصد وارادهٔ چیزے و بر چیزے حریص نمودن ۔

چوں مرد بکار خود شتابد   آخر بمراد یار یابد
از عزم بود سپهر گرداں   عزم است کمال نیک مرداں
در دائرہ جہاں پیدا   بے عزم مباد کس ہویدا

در بیان یافتن شاہ بہرام درویش را دربیابان بخار کوہ از رہنمونی بوزینہ

نقاش نگار سحر سازی   داناے فنون دلنوازی
زیں سان بفسوں جادوانہ   بر بست طراز ایں فسانہ
کاں شاہ یمن برنگ آزاد   در بادیہ پا ز بند بکشاد
در وادی ہولناک می رفت   چوں نقش قدم بخاک مے رفت
میرفت پیادہ در بیاباں   بے مرکب و زاد رہ شتاباں
چوں برق دمی بہ گرم خیزی   چوں ابر دمی باشک ریزی
گر تن بعرق زتف بیالود   در سایۂ خار بن بیاسود
دشتے کہ نسیم آں سموم است   سنگ سیہ پیش او چو موم است
ریگش ہمہ اخگران منقل   دودش ہمہ چوں بخار مرجل *
چوں رنگ ہوا بتاب مے شد   مغز سر غول آب مے شد
نی آب نہ ہادیان راہش   نہ غیر خدا کسے پناہش
بومش چہ بود ہزار فرسنگ   مرغی نپرد دراں باہنگ
اطراف زمین زکان گوگرد   چوں ابر بران دخان گوگرد
مانند دماغ افعی دوں   بے آب و لیک در دہاں خوں
در گرسنگی طپد چو جانے   خورشید بود بشکل نانے

---

* دیگچی

بهرام دراں چو باد صحرا | کرد ایں همه تاب و تب گوارا
گهه پند وزیر یاد می کرد | گهه دل بامید شاد می کرد
گاهی بخیال روی درویش | گهه غم زمعاند بداندیش
دیوانه صفت دویده هر سو | میرفت رهے ندیده هر سو
شش ماه گزشت اندریں تاب | آرام ندید از خور و خواب
ناگهه نظرش بمرغزارے | افتاد بسوی کوهسارے
کوهے که گزشت سر ز گردوں | در دامن آں هزار آموں
از وحش و طیور گونه گونه | اشکال غریبه را نمونه
شهه چوں سوی کوه ره بریده | بوزینه بره نشسته دیده
بهرام بدو خطاب مے کرد | چوں دوست برو عتاب مے کرد
کای شیر دل خجسته سیما | دانندهٔ رمز دل بایما
شش ماه دریں (سفر) بر آمد | یک صورت تو نظر در آمد
داری خبری اگر ز رازم | باید که نمائی سرفرازم
باشندهٔ ایں مقام هستی | سیارهٔ ایں بلند و پستی
هر چند تو دور تر زمائی | اما ز زبانم آشنائی
بوزینه ز سر اشاره کرده | شه را باشاره راه برده
سختی چو زمیں کشید درپا | بوزینه فرا گزاشت زانجا
شهه دید فرو که هست غارے | بنشسته بغار شهسوارے
ابدال جهاں بفرش خاکی | کرد است جلوس در مغاکی
در هر دو شناختن رسیده | اخلاص چمن چمن دمیده
درویش چو دید روی بهرام | بالید بخود چو نخل فرجام
اول بتبسمش در آمد | انگهه بتکلمش در آمد

فتا کہ کنون شدی مصاحب پارنج * تو برمن است واجب
دادش ثمری سیہ چو جامون در قدر برنگ جسم لیمون
چون سیب بہشت تازہ و تر بویا بگہر چو مشک اذفر
گفتا بخورید وقت خفتن تو نیمۂ و نیمہ دگر زن
شرط است مباشرت نمودن با جفت مبادرت نمودن
شہ زان تعجبی کہ دید ظاہر بر گشت ازان تعجب بآخر
یکسالہ مشقتی کشیدہ در خانۂ خویشتن رسیدہ
بر خورد چنانکہ درویش گلفام شریک شاہ در عیش
قطرہ ز شرف چکید آخر گوہر بصدف دمید آخر
گلفام ز شاہ بارور شد بس کن کہ فسانہ مختصر شد

دربیان تولد شدن راغب پسر بہرام شاہ

گویندۂ راز داستانہا دانندۂ سر باستانہا
زین گونہ ز لب گہر بروں ریخت از تنگ دہاں شکر بروں ریخت
کز صحبت پادشاہ بہرام گردید گراں شکم چو گلفام
بر عالم شہر کامرانی وا کرد دری ز شادمانی
چوں ماہ نہم براں بر آمد جنبش بہ رگ جنیں در آمد
پیدا گردید ماہ انور زیبندۂ نور تخت و افسر
شہ بہر وقوف بی کم و کاست بزمی ز ستارگاں بیاراست
روشن گہران آفرینش بیدار دلان تیز بینش
میزان ستارہ راست کردند ادراک نہانی خواست کردند

---

* انعام رزز یکہ بقاصد یا مہمان دادہ می شود (غیاثہ)

آمد بیروں ز هفت اختر / کاں پور سعید نیک جوهر

چوں طالع آفتاب روشن / ویرانه کند به رنگ گلشن

اقلیم جہاں ز قاف تا قاف / در زیرنگیں * آورند لاف

اما چو رسد بیازده سال / گردد خلشی نمایش حال

در عشق یکی بت پریزاد / ناید ز پری دگر باو یاد

آشفته شود بسان مجنوں / گردد چو صبا بکوه و هاموں

با ایں همه فریب ایام / بر خیر رسد زمان انجام

بهرام ازاں نشاط فرزند / زاں گونه بخویش بود خورسند

ناورد بدل خیال دوراں / بر کرد ز خود ملال دوراں

از مشورت جماعت نیک / در وقت جمیل و ساعت نیک

راغب شده نام شاهزاده / در رغبت دل ز جاں زیاده

فرمود که جشن چوں فریدوں / بررسم کیان نیک قانوں

ترتیب دهید از سرنو / از نمرق و از بساط خسرو

سیمیں بدناں نار پستاں / محبوب چومهر در زمستاں

زنگوله بساق خویش بستند / بازار ستارگاں شکستند

زهره منشاں ارغنوں ساز / بردند دلاں ز نرم آواز

رامشگر رمزداں اشعار / میریخت شکرشکر به گفتار

ساقی ز جمال خویشتن مست / مینا به بغل و جام در دست

از نقل و کباب و ازمئی ناب / بردند بعیش جمله احباب

شه باب سخا چو باز کرده / داماں فلک دراز کرده

آری بجهاں کجا بود آز / مفلس چو غنی شود سر افراز

---

* فارسی میں اس نسخہ کا املائی درجہ نظر سے نہیں گذرا ۔

هیبا ز شهان بهار گیرد بستان ز بهار جان پذیرد
یارب چه خوش است گرچنین شد از عمردمی بصرف این شد
شه سرخوش خوش کامرانی عالم همه خوش بزند گانی
هیزم کش مرغذی چه گفتا روزے بچمن گلی شگفته
کس هیمه تر ز باغبان سٹ ورنه همه زیر دیگدان است

دربیان پرورش یافتن راغب

استاد سخن طراز ایام میگفت چنین که شاه‌بهرام
در پرورشش علم بر افراشت خاطر ز دگر مهام برداشت
راغب چو در خجسته مایه اندر صدف کنار دایه
از شیر شکر سرشت یک چند میشست لبان شکرین خند
انگهه عمل دگر رسیده ذو روز فطام * سر کشیده
چون مدت ترک شیر آمد دل را هوس پنیر آمد
بر نعمت خوان رسید دستش دانست ره بلند و پستش
از جنب سریر مهد بر جست در زین فرس چو نقش بنشست
استادانش ز صد زیاده گشتند تعین شاهزاده
از علم ادب کمال اندوخت از فیض خرد هنر در آموخت
از راز نهان آسمانی از غیبت پردهٔ نهانی
از داب امور سلطنتها از رنگ نقوش مملکتها
از رشتهٔ بندوبست عالم از مرتبت صنوف آدم
از صنعت کلک و حسن تحریر از حسن مزاج و حسن تقریر
از چابکی مهین سواری از تودهٔ سنگ و تیر کاری

---

* دودھ چھڑوائی -

از جوهر ذاتی شجاعت | از بخشش دولت سخاوت
سر آمد این زمانه گشته | در عهد خودش یگانه گشته
گاهی بشکار شیر می رفت | در مرتع او دلیر می رفت
گهه از دهنش ز زور حربه | می‌کرد رها گوزن فربه
در قوت زورتن چنان شد | پنجه کش دست همگنان شد
با پیل دمان نبرد کردی | فرقش ته پابه گرد کردی
شهه بهر او قصر نو بنا کرد | اسباب مهیا از غنا کرد
پیرامن او بهار بستان | در صحن زمین پر از گلستان
حوضش همه بسته سنگ مرمر | نهرش همه پر ز آب کوثر
ازگلبدنان حور پرستان | از سیم تنان سحر دستان
در صحبت شاهزاده کرده | رنگیں همه را ز باده کرده
راغب چو دران محل درآمد | حور منفعل از حمل درآمد
با همسران * خود دران کاخ | می‌بود همیشه شوخ و گستاخ
جز عیش و طرب نبود کامش | سیمرغ هوس بزیر دامش
از فکرت دهر غم نمی‌داشت | در دیدهٔ خشک نم نمی‌داشت
روزش همه صرف در شکارش | شب بامی و رود بود کارش
ناگاه رسید وقت معهود | که در عمل ستارگان بود
در وقت ولادتش ز انجم | کردند منجمان تکلم
آخر ز فلک برون اثر کرد | بر راغب ساده دل نظر کرد

دربیان دیدن راغب مرغوب را در خواب و عاشق شدن بر جمال او

از جنبش چرخ طاق افلاک | و ز جوش بخار مرکز خاک

* صحیح : عمران یسکون ۔

خال شب قیر گوں هویدا شد بر رخ روزگار پیدا
آمد بروں از مسافت دور از الکهٔ زنگ قرص کافور
سلطان قلمرو تجمل پوشید قبائے چشم بلبل
زریں کمراں خدمت انگیز گشتند رواں بہ پشت شبدیز
بر تخت حبش نشست چینی چوں شاخهٔ گل بگلزمینی
رومی نسباں سیم پیکر کردند بروں ز غرفه ها سر
برسطح هوا بنفشه گوں فرش روشن شده چوں سرادق عرش
در طاق مقرنس ملائک روشن نظراں علی الارائک *
درپیش خلیفه چند اطفال اما همه ساگریں چو ابدال
شد دیدهٔ خلق در نظاره چوں ماه نمود گوشواره
خورشید فگند خیمهٔ دور مہتاب نمود چهرهٔ نور
از جلوهٔ ماه نور گستر شد خاک سیه مبدل از زر
هر سو بنظر در آمدے آب از دور نمودی بحر سیماب
چوں تختهٔ نقره گوں زمیں بود تا بنده چو گوهر نگیں بود
از بسکه فشاند نور انجم خفاش نہاں شد از توهم
چوں ساقی شب ز بادهٔ خواب کرده همه ذی حیات سیراب
عالم ز خودی خود گزشته بر بستر خود دراز گشته
چوں مستی خواب گشت در جوش هریک شده زیں شراب مدهوش
نی دست شهاں بکار مردے نی پاے گدا بکوچه گردی
شد دور ز پاے عاشقاں بند با دلبر خویش جمله خورسند
از عشوهٔ و ناز گرم بازار بریک گوهر دو صد خریدار

* جمع اریکه تخت آراسته ، و سریریکه برو حجله یا شامیانه باشد (غیاث)

آری بسواد پردهٔ لیل — هریک سوی جنس خود کند میل
زیراکه شب است پردهٔ راز — در پردهٔ خوش است نغمهٔ ساز
شب هادی راه عاشقان است — شمع رهٔ کاروان جان است
زانشب چو دران شب خجسته — از مشغلهٔ حواس رسته
پر . . . . سریر خواب آمد — بیداری را جواب آمد
سر کرد بروی نرم بالیس — تن کرد حوالهٔ نهالین
رفتند بکار خود نگهبان — خفتند بجای خود رقیبان
شاهزاده بخواب راحت اندوز — گردید چنان فراغت اندوز
که از خودونه ازدیگر آگاه — میدید بهار حسن ناگاه
آمد بتی با کلاله * حور — چون مه بتمام چشمه نور
سر تا بقدم فریب عالم — می برد زدل شکیب عالم
حوران عدن خجل ز رویش — صد فتنه بیک گره ز مویش
سر تودهٔ مشک ازفری بود — پر مغز ز راز دلبری بود
گیسو بشکن محیل فتنه — چون مار سیه دلیل فتنه
زلفش رسن گلوی خورشید — رویش چو گل بهار جاوید
خال سیهش فراز رخسار — زنگی بچگان درون گلزار
از ریزه بران لطیف جوهر — بر تختهٔ عاج نقطهٔ زر
پیشانی او چو لوح سیمین — اما به ملائمت چو نسرین
آن ابروی عنبرین دلجو — باشد چو هلال عید ابرو
طاق است ولی بود بهر جفت — اره کش لخت دل توان گفت
چشمش که چو نرگس مکحل — بی نرگس ازان شده مکمل

---

* بهر دو کاف ، موی پیچیده و بمعنی زلف نیز آمده - (غیاث)

سرمایهٔ سحر ساحری بود ‏ افسون رموز سامری بود
بینی الفی کشیده از ثلث ‏ سیمیں رقمی دمیده از ثلث
لب برگ گل و دهن چو غنچه ‏ زاں بود دل چمن چو غنچه
گوشش صدف در رموز است ‏ مهر سر مخزن کنوز است
راز دل عالم است دروے ‏ شور سر آدم است دروے
سیب ذقنش دماغ دارد ‏ برماه دو هفته داغ دارد
چاه ذقنش براے هرجاں ‏ لبریز بود ز آب حیواں
حسرت ده جان عاشقانش ‏ صد یوسف مصری اندرانش
غبغب بودش نشان آفت ‏ چو ترجمهٔ بیان آفت
گردن چو صراحی بلور است ‏ کزوی بجهاں مدام شور است
چو تختهٔ عاج پشت هموار ‏ زیبق بصفاے او گرفتار
یا هست برنگ سطحهٔ آب ‏ گیسوش برو چو موج درتاب
چوں آئینه هست سینهٔ او ‏ مهر است نهاں بکینهٔ او
کردند نمو دراں گلستاں ‏ بر شاخ گلی دو نار پستاں
هر یک بنظر چو گوی عاج است ‏ برقبهٔ سیمگوں خراج است
یا آمده اند از ره چیں ‏ رومی بچه با کلاه مشکیں
از نقره خام هست بازو ‏ گنجینهٔ حسن بے ترازو
مانند گل است گرچه پنجه ‏ لیکن دل خلق در شکنجه
دستے زحنا بهار بسته ‏ از خون جگر نگار بسته
باشد شکمش چو قاقم روس ‏ دروی همه پردهاے ناموس
رخشنده بسان لوح سیماب ‏ نافست دراں چو ورطهٔ آب
دارد کمرے و لیک موهوم ‏ کس جز کمرش نه کرد معلوم

زین پیش براز آن گل اندام — رهوار قلم . . . . .

شکلی که بعید تر زفهم است — . . . . . .

چون نافهٔ مشک هیئت او — برشست . . . .

ساق ، شخدش بمهره بازی — هر دو بسر فسون طرازی

رنگین قدمش چه هست نازک — دورست زبرگ گل تدارک

شهزاده برو نظر چو بکشاد — افتاد برو هر انچه افتاد

نه سانه بت پری فریبی — از جان پری برو شکیبه

بالای سریر خویش دیده — از ماه تجلی پیش دیده

چون گم شدگان خود فراموش — لختی زهراس ماند خاموش

انگاه کشاد درج گوهر — گفت ای که توئی زمه نکوتر

از مشرق کیست آفتابت — رخشنده ز کیست آب و تابت

برج تو کجا است گر تو ماهی — تخت تو کجا است گر تو شاهی

از آدمیان خمیر تو نیست — در جنس پری نظیر تو نیست

از خلد برین رسیده باشی — بر حور قدم کشیده باشی

. . . . ازین سخن به پیچید — از کثرت شرم آب گردید

. . . . — از خنده ناز غنچه وا کرد

. . . . نهٔ دهر — درپردهٔ دل ترانهٔ دهر

مرغوب چودید حسن عامم — مرغوب پدر نهاد نامم

من دختر پادشاه چینم — بر خاتم شاه چون نگینم

باشد ملک همام نامش — شیر فلک است زیر دامش

گل چهرهٔ بنت کیوثادی — مادر بودم اگر تو دانی

معلوم نه شد که تو کدامی — در عرصگه کدام نامی

یا خود تو فرشتهٔ ز گردون نازل بزمین شدی بافسون

گر از بشری سراغ در ده از شام و نشان خود خبرده

راغب بدو گفت قصهٔ خویش از مادر و از پدر کم و بیش

القصه بهر دو بود حیرت در هر دو بهم نمود حسرت

نشناخت کسی سرای خود را دادند ز دست رای خود را

هر دو بگمان که شهر خود هست از جام مظنه هر دو شد مست

عشق از سر هر دو گشت در جوش برداشت ز دیگ هر دو سرپوش

راغب بکشید در برش تنگ نوشید ز لب شراب گلرنگ

در بوس و کنار گرم ترشد از لذت بوسه بهره ورشد

لیکن نه رساند زیر دامن دستی که شرر زند بخرمن

از گنج نهانیش عناں تافت آں در جک سیمگوں نه بشگافت

آں هر دو گهر بعهد و پیماں بستند گره که تابود جاں

باشیم بزیر نیلگوں طاق بی جفت بدون یار مشتاق

راغب باو داد خاتم خویش تا یاد خودش بدل بود بیش

او نیز باو سپرد خاتم تا خود نشود ز دل غمش کم

جز دست دگر نبود حائل در گردن شاں بهم حمائل

خواب آمده سنگ راه آں شد خار کف پای هر دو جاں شد

خواب است نشان غفلت دل از خواب شود بلای نازل

از خواب مباد کس پشیماں از خنجر خواب سینه ریشاں

دربیان بیدار شدن راغب از خواب در وقت سحر و زاری کردن او در عشق مرغوب ۔

چوں مرغ سحر پری بر افشاند دامان فلک زری بسر افشاند

از چشمهٔ خود نشان آتش زد سهل بروں بجان آتش

مستاں شراب ناب دوشیں　جستند بروں ز خواب دوشیں
راغب ز نظر نقاب برزد　از چشم بروں حجاب برزد
زاں دیدۂ خراب ناک مفتوں　گردید بخار شب چو بیروں
یاد آمدہ سر گذشت عشرت　در دل بخلید خار فکرت
نہ ماہ شب گذشتہ پیدا　نہ حالت عشق شب ہویدا
در دست بدید خاتم او　گردید علاوہ ماتم او
افتاد بخاک از سریرے　چوں نقش فتاد بر حصیرے
از ناخن درد دل خراشید　از خنجر غم جگر تراشید
از ہجرت یار خیرہ گشتہ　از صدمۂ عشق تیرہ گشتہ
نہ ہوش خورو نہ ہوش دیگر　شد محودراں خیال بے سر
گاہے بدرو گہے بدیوار　میکرد دروں خویش اظہار
چوں از لب او فغاں گذشتے　دود از دل انس و جاں گزشتے
آتشکدۂ ز سینہ افروخت　رخت خرد و دماغ می سوخت
بیگانہ ز خورد و خواب گردید　دور از اثر شراب گردید
در رعشہ تنش چو [شاخ عرعر　یرقاں بدو دیدۂ ہمچو عبہر
از [پردہ دل ہوس بروں شد　آخر سر اوسوی جنوں شد
زیں فتنہ چنبر ستمگار　گشتند خبر رساں پرستار
از مادر و از پدر خرد رفت　اندیشۂ دل زنیک و بد رفت
چوں مویہ کناں برش دویدند　دیوانہ صفت ورا بدیدند
کج رفتہ چو تیربے نشانہ　نی غیر شناس و نی یگانہ
مبہوت بساں نقش تصویر　نہ حس نہ حرکتش * نہ تدبیر

---

* صحیح : سرکند یلتم را ۔

شه گفت که جمله کار فرما   از قوم منجمان وا حکما *

آیند بهم فراهم این‌جا   ازوی ببرند ماتم این‌جا

گشتند تمام داخل بزم   بر حکم مطاع واصل بزم

هر یک سخنی به مذهب خود   بر حکمت خویش و مشرب خود

گفتند ولی بروں ز کارش   آگه نه شدند زاں خمارش

گفتند قدر شناس انجم   کیں هست هماں قیاس انجم

در وقت ولادتش که گفتیم   گوهر ز ستارگاں بسفتیم

حکما گفتند کیں مرض هست   دیوانه شدن دریں عرض هست

ایں جمله بخار معده باشد   در سر چو رسد خرد تراشد

پرسید چوشاه کاهناں را   دادند بسحر ایں نشاں را

هرکس پئی هر دوا فتاده   کردند علاج شاهزاده

تخفیف نه شد فزود دردش   از حرقت طبع و آه سردش

چوں سرخ گلی که بود رخسار   شد زرد ازاں هوای خونخوار

کارش شده هر زماں دگرگوں   از شربت و از خوراک معجوں

حکما و فسوں گراں عالم   گشتند خجل بجاے خود هم

شه گشت دژم برای فرزند   بر گشته بدید راے فرزند

زاهو شده کرسی سر او   کس نیست بعقل رهبر او

عقلای بهار باغ دانش   دانشمندان آفرینش

ارکان سریر سلطنت را   دانای رموز مملکت را

یک جا همه ها فراهم آورد   آں دانگ خوشه باهم آورد

مهری ز زبان خویش برداشت   در سینه دگر ز ریش برداشت

---

* صحیح : حکما - بفتح کاف ضرورت ی سے اکثر جگہ مہر ابجدی نے امرا اور حکما کو بسکون کاف لکھدیا ہے

گفتا چه توان نمود فکرش | بس تنگ شده است دل ز ذکرش
افسانهٔ او دراز گشته | رشته بدهان کار گشته
دادند جواب کین ز عشق است | آتشکدهٔ کمین عشق است
شاید بنظر کسی در آمد | شیدائی او ز سر بر آمد
در دیدهٔ کسی گرفت جای | افتاد ازین مهر ز پای
بر ماه رخ بت پری زاد | در خواب نگاه او در افتاد
بیچاره طبیب تپ شناسد | از عشق کجا سبب شناسد
گردد بمزاج چون موثر | درد دگر و دوا ست دیگر
آن را که بدل فتاد ناسور | حاصل چه شود ز قرص کافور
تاب و تب عاشقان دلگیر | دور است ز شربت طباشیر
بیماری عشق را دوا نیست | بر عاشقاں این ستم روا نیست
شه شد چو ازین مزاج لاچار | خود آمده پیش آن نکو کار
گفتا باو کای مراد شاهی | از بهر چهٔ درین تباهی
بر اوج فلک بود ستاره | آرم بزمین فرو ز چاره
گر عاشق حور بوده باشی | آرم زعدن بجان خراشی
یا هست پری بگو بیارم | در خواب گهت و را سپارم
یا دختر پادشاه باشد | بر چرخ برین چو ماه باشد
از بهر تو سازگار سازم | بر طاق نهم سرت فرازم
راهب بپدر نگفت حرفی | در پاسخ او نه کرد حرفی
لب بسته فرو ز گفتگویش | ناکرد نگاه سری رویش
شه نفرتی کرد و سر بجنباند | از دیدهٔ تر گهر برافشاند
از نزد پسر برفت غمگین | برلوح جبین کشیده صد چین

رفتن پئی راز خفیه مشکل نایهد بظهور خفته دل
در راز کسے چه نیک و چه بد پی اوقدمی دمی توان زد

دربیان ظاهر شدن راز راغب از استفسار ناسک پسر وزیر

ناسک پسری وزیر بهرام دانش منش و سعادت انجام
همسالهٔ شاهزاده بوده در بزم شریک باده بوده
با او همه وقت یار می بود هم خلوت و هم شکار می بود
شه گفت باو که ای خرد مند آگاه بشو ز راز فرزند
این شور دماغ از چه راهست وین سرد چراغ از چه راهست
از حالت او خبر بیابم تا درپئی کار او شتابم
ناسک بدو گفت کای شهنشاه در پایهٔ تخت تو سر ماه
من بندهٔ خانه زاد شاهم خاک ره پای پادشاهم
واقف شده از ضمیر شهزاد انچه بود آزشاد و ناشاد
در عرضگهه ملک رسانم از بند الم دلت رهانم
چون مهره در آب نیلگون شد سودا ز دماغ شب برون شد
از زیور کوکب درخشان گردید فلک چو لعل ارخشان
شد رنگ هوا چو نقرهٔ ناب از خاک دمید فرش سیماب
مهتاب بکرسی بلورین مانند عروس کرد تزئین
ناسک سوی شاهزاده رفته چون مه برخور پیاده رفته
بنشست پس از ادای تسلیم لیکن دل او زبیم دونیم
راغب برخش نگاه کرده باشورش چشم آه کرده
پرسید ورا که خیر باشد در پردهٔ شب چه سیر باشد

ناسک آید و گفت اگر درارب | عمر ابد تو خواهم امشب
دانم که مقاصد تو اکنون | حاصل گردد زدور گردون
هر نقش که در زمانه باشد | بر لوح جهان یگانه باشد
دارد رنگی و رای رنگی | از صلح بود و یا ز جنگی
در پرده کسی چه رنگ بازد | بر آخر خود فرس چه تازه
در آدر صدف است نازپرور | تا بسرنه شود نه شد بافسر
سری که نهان درون دل شد | آخر دل زان نهان خجل شد
از شدت اختفا بود راز | باشوک زبان جمله دمساز
مشهور شده است نام عنقا | از کثرت پرده های اخفا
کس گر به سخن به لب کشاید | اصلاح بدست کی در آید
درجی که ز قفل بر گران ست | محتاج کلید زر گران است
بکری که بود بپرده دل شاد | بیرون بودش تلاش داماد
راز تو مرا بدون گفتن | روشن شده چون چراغ روشن
لیکن ز زبان تو دگر گون | گفتن بودم بصدق مقرون
تا کس بزبان سخن نه گوید | دانا به سخن رهی نجوید
دانم که ترا خیال عشق است | در مغز سر وبال عشق است
بر سیمتنی نظر نمودی | تا دیده ز اشک تر نمودی
خوبان حرم سرای شاهی | گلگون بدنان پادشاهی
باشند همه بمثل گلفام | هم بستر بادشاه بهرام
هستند چو گل اگر چه خندان | در حسن نیند جمله چندان
کی نیر چشم تو بتابد | عشق تو بشان کجا شتابد
در شهر کجا تو سیر کردی | برکس نظری بخیره کردی

از نالۀ رخان کشورستان   هستند هزار گونه بستان

چو خواب مگر تو دیده باشی   گل از رخ کس تو چیده باشی

از نام و نشان او خبر کی   جان در تن مادر و پدر کی

من درپئی کار تو گذارم   سررشتۀ آن بدست آرم

راتشب چو شنید حرف تسکین   گردید سبک ز بار سنگین

در خواب هر آنچه در نشانی   میدید ز شکل یار جانی

از نام و نشان شهر یارش   از خطۀ چین و ازدیارش

از حسن جهان فریب مرغوب   و ز خندۀ شکرین محبوب

از بستن شرط عهد و پیمان   مانند گره برشتۀ جان

چون بادہ بکاسۀ بیان کرد   از مستی خون دل عیان کرد

انگاه نهاد خاتم یار   درپیش وزیرزاده لاچار *

گفتا کاین است ای نکو نام   انگشتری بت دل آرام

من خاتم خود باو سپردم   ره جز پئی دوستی نبردم

چون عشق بمن معارضه کرد   زین هر دو بهم معاوضه کرد

این گفت و کشید نالۀ زار   چون ابر ز اشک شد گهر بار

شباسک بقدوم شاهزاده   گریان گریان ز سر فتاده

گفتا که رسیده است اقبال   از بهر خدا تو باش خوشحال

در آئینۀ نشاط جاوید   بینی مادام روے امید

گردد ز جناب حق تعالیٰ   کار تو درین جهان دوبالا

مطلوب ترا بحسن انجام   در کم مدت دهم سر انجام

زین گونه بگفت و راست برخاست   باشاه نمود بے کم و کاست

---

* صحیح : ناچار -

شاه و بنت شاه هر دو خورسند گشتند روانه سوی فرزند
گفتند که سهل است این کار غم خوردن تو نشد سزاوار
مکتوب به سوی چین نویسم قاصد سوی چین فریسم
مرغوب ترا بتو رسانیم ما دزد نئیم پاسبانیم
دادند طمانیت بدینسان چون موم گداختند میهمان

دربیان نامه نوشتن بهرامشاه درخدمت ملک همام پادشاه چین درباب خواستگاری راغب پسر خود

در روز دگر شهه از گرانی آمد بسریر خسروانی
دل از سوی پور حیرت اندوز خاطر بملالت جگر دوز
لب تا بدماغ آتش انگیز از آه دهن برون شرر ریز
از فکر پیام خواستگاری در وسوسه دل ز بیقراری
اندیشه باین شه من کمینم نه در خور پادشاه چینم
او عالی و من فرو ترازوی من آبم و او بقدر چون می
او پایه زمن رفیع دارد امرم حکم شنیع دارد
گر بشنودش ز دل سوالم از خاطر من رود ملالم
ورنه چه بود بلای خفت مرگست چنین صلای خفت
در باد خزان رسد چمن هم این طفل رود ز دست من هم
افتد بنقاض کار آخر از دست رود شکار آخر
وزرای جناب خاص بهرام امرای * رکاب نیک فرجام
گفتند که این صدای چینی نزدیک بود ز دور بینی

---

* صحیح : امرای بفتح همزه

اکنون که چراغ دود دارد | اندیشه دریں چه سود دارد
الحق بتوکل است ایں کار | جهدی کن و بر خداش بگذار
بر راه صواب دید نیکاں | گردید ملک بس آفریں خواں
زیں مژده بسی بدل طرب کرد | مکتوب نویس را طلب کرد
فرمود که ای دبیر دانا | در نیک و بدم مشیر دانا
بر کاغذ زر نگار انور | بنویس خط خوش معنبر
از ماسوی بادشاه جیپال | فغفور جهان نیک آمال
از تیر قلم بکن روانه | آداب سلام دوستانه
انگاه ز نوک کلک تحریر | بر بند ز نو طراز تقریر
کای خسرو تاج بخش شاهاں | شاه دوجهاں ترا نگهباں
حکم تو بساں حکم خورشید | در عرصهٔ دهر باد جاوید
در عالم جلوه‌گاه ایجاد | در کارگه حدوث بنیاد
بهتر ز تودد و توفق | امری نبود دریں تعلق
پیوند امم پذیر ایں طاق | گردید جلای چشم آفاق
زیں سلسله هرکه هست عاقل | چوں دور مسلسل است باطل
لذات جهاں پئی او باشد | فرزند یکی پدر دو باشد
یک خسرو دگر پدر بعالم | هر دو بابوت است باهم
خواهم که پسر بتو سپارم | در سایهٔ لطف تو گذارم
خواهم که غلام کن که کارت | آید بهزار سازگارت
یا کن بیگانگاں سرافراز | فرزند بود بعزت و ناز
مولای منی تو در اجابت | که بشنوی میکنم نیابت
ای گوهر درج کیانی | پروردهٔ دایهٔ یمانی

دید است بخواب خویش مرغوب　　گردید برای جمال مشغوب
انگشتری خودش بداده　　بر خاطر او دلش نهاده
جستند بخود ازین توسل　　هر دو بمعاوضه توصل
عشق است برنگ مشک اذفر　　ز طبلهٔ خویش برزند سر
بینند عاشق نه خواری خویش　　معشوق ازین زیاده دل ریش
پروانه بشمع گر بریزد　　دود از سر شمع نیز خیزد
این فتنه کند بهر دو سورو　　گه زین طرف است و گاه زانسو
ناموس من و توهست واحد　　احباب دگر ، دگر معاند
منشی چو نبشت نامهٔ نو　　شه مهر برو ز دست خسرو
ناسک بتحائف دل افروز　　گردید روان ز شاه فیروز
منزل منزل برید چون ماه　　آمد چو صبا درون درگاه
پیش ملک همام آمد　　با نامهٔ و با پیام آمد
دانندهٔ معنی صحائف　　خواندند بلوحهٔ تحائف
بر خواند و رساند جمله مرسول　　شد پیش همام جمله مقبول
ناسک بهمام بود مهمان　　جا یافت درون کاخ ایوان

در بیان متغیر شدن احوال مرغوب از غلبهٔ عشق راغب و واقف شدن کنیزان و ظاهر کردن انها با ماهر او.

آهنگ سرای عود گفتار　　رامشگر پردههای اسرار
زین گونه نشید ساز کرده　　قفل از در عشق باز کرده
کان دختر ارجمند فغفور　　چون از بر یار گشت مهجور

دلی خراب جگر فگار جان سوز / می سوخت چو آفتاب در روز

هر باطن بیقرار بوده / دریادش اشکبار بوده

چون شمع بعشق یار می سوخت / چون ابر چراغ برق افروخت

در حجره فگندرخت خود را / برداشت خیال نیک و بد را

بر بستر بیکسی فتاده / بر زانوی خویش سر نهاده

لب گشته بآه و ناله همدوش / گردید دهاں ز خنده خاموش

هر چند بخویش ضبط می‌کرد / اما بیروں شدے دم سرد

اول عشقش نهاں نموده / پوشیده ز همدماں نموده

آخر چو فتاد طشت از بام / شد متهم از فریب ایام

تهمت چه که واقعی همیں بود / ظاهر شد کانچه در کمیں بود

دیدند کنیزکان گلرنگ / زیں گونه چو ریخت مشتری رنگ

افگند بجیب خویشتن سر / می دید یکی بروے دیگر

حیرت زد و هولناک گشتند / چوں سبزه بروی خاک گشتند

گفتند بهم که ایں چه باشد / هر وقت بچین جبیں چه باشد

از ما چه بود تنفر او / تازه روش تکبر او

پیوسته بود بسان بیمار / از صحبت ما شد است بیزار

تنها بچمن بسیر باشد / دفرت بدلش ز غیر باشد

نالاں نالاں برنگ سیلاب / بی ما رودش بسیر مهتاب

سابق که زما جدا نمی ماند / گر ماند دلش بجا نمی‌ماند

اکنوں شده دور دور از ما / در طبع نهد نفور از ما

چشمش همه تر ز آب گریه / دارد اثر از شراب گریه

در یک سخنش دو صد خیال است / پاسخ نه مطابق سوال است

یک چند اگر برین بماند   این سیرت هم چنین نماند

واژون رجنون و تیره گردد   از دست زمانه خیره گردد

از نالہ کشد چو آه فریاد   از راغب و از یمن کند یاد

در هر سخنی ازاین دو گوهر   تسکین دلش شود نکوتر

معلوم نه شد که این کدامند   بر مرغ دلش بسان دامند

این جمله اثر ز عشق باشد   این فتنه بسر ز عشق باشد

باید که بمادرش بگوئیم   سر رشتهٔ او ازین بجوئیم

زین گونه بخرد کلام کردند   این قصه باو تمام کردند

گلچهره شنیده بانگ برزد   افتاده زپا بخاک سرزد

لیکن بملک نه کرد آگاه   تا پی نبرد راهخود درین راه

تا بر دل کس نه راه یابد   کردن بدگر سخن نشاید

دیدن دگرو دگر شنیدن   فرق است بهر دو در رسیدن

دربیان فرستادن گلچهره دایه را بنزدیک مرغوب و واقف شدن او از عشق آن پری پیکر و اگاهشدن ملک همام ازان

چون صبح دوم ربود سایه   گلچهره طلب نمود دایه

گویند خجسته بود نامش   چون نام خجسته بود کامش

در علم طلسم اعلم الناس   شاگرد کهین روبلیناس

میگرد ز زور سحر سازی   با چرخهٔ چرخ چرخبازی

نیروی فسون او چه پرسی   بر آب شدی روان بهٔ کرسی

پستی زبلور عقد الماس — پختی پز اوست دیگ قرطاس
از دم زدی آتشی بدریا — در داس او خوشهٔ ثریا
رفتی بهوا ز تار موئی — بردی دل شیرنر ز هوی
در حکم مطیع دیو خناس — چون آدمیان بکار نسناس
در عرصهٔ کید یکه تازی — چون حقهٔ عشق مهره بازی
لذت چش خوان عاشقی بود — دل همچو کباب تر نمک سود
گاهی بنهان شکار کرده — معشوقی خود بکار برده
که با نری چین بخواند ز اخلاص — نزدیک خودش نشاند ز اخلاص
گفت انگهی کای رفیق دیرین — جز تو که بود شفیق دیرین
دانم که ترا بغیر مرغوب — دیگر نبود بدیده محبوب
آغوش تو بود مأمن او — دوش و برد‌ست مسکن او
از شیر تو آن مه درخشان — شد همسر آفتاب رخشان
گردید نهال آن صنوبر — از پرورش تو سایه گستر
امروز به بین که حال او چیست — زین حالت تنگ چون توان زیست
دریاب مزاج دختر من — چون است بتاب اختر من
انچه که بمن کنیزکانش — گفتند فسانهٔ نهانش
میدان که هنوز باورم نیست — ظاهر بضمیر داورم نیست
تو نبض شناس دل شو اکنون — از حالت او خجل شو اکنون
بشنید چو دایه راز یکسر — گردید روان بسوی دختر
چون گل بچمن پیاده رفته — نزدیک بغل کشاده رفته
بگرفت ببر چو خرمن گل — وا کرد دهن بسان بلبل
از خرش سخنان مادرانه — بکشاد لبی ز هی بهانه

گفتا باو کای فروغ جانم　　قوت دل و قوت روانم
زین گونه چرا گرفته جانی　　بر جان تو چیست این گرانی
گر چشم بدست از ستاره　　گردانم که توان شدن بچاره
گر دیو و پری ست بر تو بدظن　　در شیشه کشیده آورم من
یا غیر ازین دگر خیال است　　اصلاح سراسرش محال است
آن نیز بمن شده است آسان　　تو بهر چه چنین هراسان
دارم بخود آن چنان تحمل　　بار تو کشم بلا تامل
حیف است که تو هنوز زینسان　　پوشیده کنی ضمیر پنهان
جز من که ترا است غمگسارے　　زین گونه کنیز جان نثارے
آن دم که زمام تو مرا بود　　چو مهد کنار من ترا بود
دانی که چه رنجها کشیدم　　ای چون تو نهال پروریدم
از بهر خدا نهان چه داری　　بیرون آور بخوان چه داری
گر شربت خوشگوار باشد　　از خوردن او قرار باشد
گر تلخ بود چو زهر قاتل　　حقا که بود سم هلاهل
من طالب خوبی تو هستم　　از بادهٔ خوبی تو مستم
مرغوب ازین حروف دلکش　　از سینه برون بریخت آتش
از شرم فرو ربود سر را　　از چشم بریخت اشک تررا
هر چند بخویش ضبط می‌کرد　　عشق آمده جمله حبط * می کرد
آخر سوی اعتماد دایه　　افتاد خیال ماه پایه
گفتا که توئی مرا چو مادر　　در حکم تو من نهاده ام سر
بشنو که عجب حکایت است این　　از بخت مگر شکایت است این
گشتم به شبی به بستر خویش　　در خواب خوش حلاوت اندیش

---

* باطل شدن ثواب و عمل (غیاث)

رفتم بحرم سرای شاهی ... دیدم بسریر عاج ماهی

خورشید کهین بندهٔ او ... چون خادم سر فگندهٔ او

چون ماه دو هفته چهره تابان ... نور از رخ او برون شتابان

یک بار مرا کشیده در بر ... آمیخت بمن چو شیر و شکر

او در من و من درو فتاده ... لب بر لب شکرین نهاده

چون شاخ گلی شدیم همدوش ... چون سوسن و نسترن هم آغوش

لیکن نرسید هیچ ازو رنج ... سر بسته بماند مخزن گنج

از غنچه نسیم دور مانده ... از گل شدنی نشور باده

او از خود و نام خود نشان داد ... در قالب مرده باز جان داد

اقصای یمن سریر گاهش ... از فرق سران بدر کلاهش

و از مادر و از پدر نشانی ... از چین و بهار شیروانی

من نیز باو کمال دادم ... دل را در اتصال دادم

شد شرط چنان که گر بماند ... بی جفت بیک دگر بماند

او بی من و من بدون او هم ... تا هست بقا مدار عالم

خاتم که بهم معاوضه شد ... از عشق درین معارضه شد

اینک که بدست خود در آتش ... دارم موجود از نشانش

در دست ویست خاتم من ... چون گل ز شگفتگی به گلشن

معلوم نشد که ماجرا چیست ... در پردهٔ خواب ماجرا کیست

اما بجمال آن جوانی ... دل عاشق شده چه جای جانی

بی او نتوان شدن به دیگر ... گر ماه بخود به چرخ اخضر

وابسته باوست زندگانی ... این است سخن دگر تو دانی

من پردهٔ شرم بر فگندم ... این نرد بنطع در فگندم

از تیغ پدر هراس رفته | قهر فلک از قیاس رفته
عشق آتش و شرم پنبه زاری است | عشق است چو شیر دل شکاری است
کی عشق ز شرم راه دارد | نسبت چه کتان بماه دارد
باآں دل زار و سینۂ گرم | لیلا چه کشید آخر از شرم
رسوائی زیب عاشقانست | در زجر شکیب عاشقان است
ایں گفت بگرد پیرهن چاک | چوں سایه فتاد بر سر خاک
هوش از تن او فراز رفته | دل از تفی* در گداز رفته
شد نالۂ بلند تا به گردوں | از دیده ربود موج جیحوں
بیچاره خجسته گشت حیراں | زیں گونه چو دید خانه ویراں
از خاک ورا کشید دربر | بر تارک او نهاد معجر
از مشک و گلاب شست گل را | داد از لب او حیات مل را
از رسم طمانیت دهن باز | کرده بدو از بلند آواز
گفتا که ای باغ نوجوانی | آرایش حسن جاودانی
کن اندکی صبر اندریں کار | آساں شود ایں مهام دشوار
از وصلت یار شاد کردی | فارغ دل زیں فساد کردی
یک چند بباش تا شود فکر | هر وقت میار بر زباں ذکر
زیں نوع سخن نمود بسیار | بر خواست چو باد دایه ناچار
با مادر او سخن نهفته | از دید و شنید خویش گفته
گلچهره شنید داستاں را | در گوش ملک رساند آں را
شه گفت عجب که ایں چه بوده | یک خواب دو جا چه رو نموده
گر راقم دفتران تقدیر | کرد است بایں طراز تحریر

---

* صحیح پسکون ثانی ۔

بر گشتن ما ازاں رقمہا — ہرگز نہ شود بصد قدمہا
گر فاش شود سخن بناکام — مرغوب ز راغب است بدنام

دم غیر رضا نمی تواں زد
پنجہ بقضا نمی تواں زد

دربیان رسیدن رسولان بادشاہان اطراف با تحائف برای خواستگاری مرغوب و جواب دادن ملک ہمام انہا را ۔ طلب کردن تصویر راغب از پادشاہ یمن

از شہرت پاک حسن مرغوب — چوں گشت خرد ز جور مسلوب
دیوانہ شدند جملہ شاہاں — گشتند چو جاں خویش خواہاں
ہر یک ز برای خواستگاری — وز بہر حصول کامگاری
کردند رواں رسول و قاصد — در درگہ شہہ پی مقاصد
از نامۂ و از پیام ہر یک — با باد صبا شدند ہمتک
یک خرمن مشک مغز تاتار — یک تودۂ عود کوہ انبار
یک اقمشۂ * حریر و دیبا — یک بستہ کش از سمور زیبا
یک رشتۂ از ظروف الماس — یک اشتر پر فروش پر طاس
زیں گونہ بسا بسا تحائف — بیروں ز ازیں دگر ظرائف
پیش ملک ہمام بردند — از ہر طرفی سلام بردند
شد شاہ ازیں رسول و سوغات — حیرت زدہ از چنیں رعایات
از بہر نزول شاں مکاں داد — باہر ہمہ نزل میہماں داد
از جنبش دور چرخ فیروز — یک چند گذشت از شب و روز

---

* جمع قماش ۔ بمعنی جامہار رخت و اسباب ۔ (غیاث) معلوم نہیں مصنف نے کٹھڑی کے معنی میں کیوں کرلیا ہے ۔

روزی شده شاه چین بایوان | در فکرت خویش بود حیران
گلچهره به پیش شاه آمد | چون زهره به پیش ماه آمد
شه گفت باو ای که پریزاد | ناید بتو در دلم پری یاد
زن گرچه برنگ کیمیا شد | افتد ز نظر چو بی حیا شد
او پردهٔ شرم را بر انداخت | بر نا محرم نظر در انداخت
در عشق فقیر بینوائی | هر لحظه بانگ های هائی
گیرم که او والی یمن شد | در تحت او کشور ختن شد
لیکن نرسد بپایهٔ من | او غنچه بود منم چو گلشن
شاهنشه الکهای چینم | بخشندهٔ افسر و نگینم
هستم منم از نژادهٔ تور | از نطفهٔ بادشاه فغفور
اندیشه شده ست عائد حال | کو هست ز کی منم ز جیپال
بنگر دمی اختلاف ما را | از بهر خدا خلاف مارا
در تو قرابت است پیدا | این جا چه تفاوت است پیدا
گلچهره چو این تمام بشنید | راز ملک همام بشنید
خندید چو گل بروی شوهر | گفتا که توئی زما نکوتر
دانش آموز این و آنی | خوش نافذ امر خسروانی
مرغوب نه کرد هیچ تقصیر | این سر زده از حجاب تقدیر
در خواب گنه ز کس بر آید | تعزیر برو کجا در آید
گر شاه یمن ز تو کهین است | لیکن بدگر شهان نگین است
تعظیم سران نسل جمشید | واجب آمد بماه و خورشید
چه ایرو چه تور از فریدون | هستند دو گوهر همایون
اینها همه شاخ یک درختند | در میوه ز یک درخت بختند
آن حرف کنون چه کار آید | تقویم کهن بکار ناید

راهی که بود صواب برگیر — این نقش کهن بر آب برگیر
ناسک ره انتظار بسته — چون محتاجان بدر نشسته
بر خیز و صحیفه ساز گردان — دروازهٔ مهر باز گردان
پاسخ بنویس چون یگانه — با هدیهٔ رسم دوستانه
سوی یمنش روان کن امروز — این کار مبارک است و فیروز
تاخیر مکن که دقت آرد — دل را بهجوم رقت آرد
شه گوش بران بلند کرده — طوعاً کرهاً پسند کرده
از عذر بقاصدان شاهان — گفتا کای دوستی پژوهان
گردید دهن زبان دگر جا — رفت است کف عنان دگر جا
درکاس دگر چمن نهفت است — گل در چمن دگر شگفت است
مهمانان تعجب فراموش — کردند جواب صاف چون گوش
نزدیک سران خویش رفتند — انچه که شنیده بود گفتند
شه کرد طلب شبیه راغب — آن عاشق پاکباز غالب
هم نامهٔ نامی جهان شاد — درباب جواب او فرستاد

دربیان فرستادن بهرام شاه تصویر راغب را نزد ملک همام و عاشق شدن او بران و شیفته گشتن مرغوب از سرنو بدیدن آن نقش و قرار یافتن نسبت از طرفین

نقاش نگارخانهٔ عشق — جادو رقمی فسانهٔ عشق
بر صفحهٔ این پرند گلرنگ — بر بست چنان طراز نیرنگ
کان شاه یمن مصوران را — صورت گر ناز پیکران را

* مصور ـ بکسرهٔ واو ، پیکر کا قافیه نهیں هوسکتا

فرمود که جمع باهم آیند　　پیش ایوان فراهم آیند

زان جمله یکی بسان بهزاد　　در صنعت خویش بود استاد

از زور فنون کلک مانی　　ارژنگ ربای دست مانی

چون درفن خویشتن رسیده　　در برگ سمن چمن کشیده

نقشی نه ز خامه اش برآید　　در قالب مرده جان درآید

رسامی جادوانهٔ او　　از خوشه نمود دانهٔ او

در خوش نمط حریر ساده　　بنگاشت شبیه شاهزاده

زان گونه کشید نقش صورت　　ازوی سرمونه شد تفاوت

راغب چون دید صورت خویش　　زد بوسه یکی بهیئت خویش

بهرام ملک شبیه شهزاد　　نزدیک همام چین فرستاد

خاقان جهان چو دید تصویر　　بر نقش ملک ز نور تخمیر

چون غنچه نخست بود مقبوض　　شد حجت او زنقش منقوض

بشگفت چو گل دلش دران دم　　زد خیمه برون ز خاطرش غم

عاشق شده بر جمال راغب　　شد حسن دلیل حال راغب

گفتا که اگرچه من بزرگم　　مانند فلک بخود سترگم

ز انسان بکفو رسد چو خورشید　　شکر است بران بهار امید

گویند دران خجسته ایام　　دستور همام نیک فرجام

ی بود چنان که از سلاطین　　تصویر کسی رسد بتزئین

می برد بپیش دختر خویش　　می‌داد بدست اختر خویش

امید بآن که گر پسندد　　با او در خود به عقد بندد

لیکن نظری نه کرد مرغوب　　زان نقش یکی نه گشت مرغوب

افگند فرو زچشم هر یک　　گردید ازان دلش مشبک

چون چشم به نقش راغب افتاد　　بر خواست ز سینه آه از یاد

چو سایه بفرش سر فگنده　　از جان بشبیه گشت بنده

زان بادهٔ تند رفت از هوش　　از هستی خویش شد فراموش

بعد از دم چند در تگ و تاز　　امد بمقام خویشتن باز

وا کرد نگاه مهر تاثیر　　در پردهٔ شرم شد ز تصویر

زان گونه خجل شده پری زاد　　گویا که عروس پیش داماد

انگاه بدید سوی مادر　　افشاند گهر بروی مادر

کین دزد منست و دشمن من　　در خواب شده است رهزن من

غارت گر نقد دل همین است　　خوار افگن مشت گل همین است

در پردهٔ سینه طائر دل　　از خنجر اوست نیم بسمل

گلچهره چو دید حال دختر　　بشنید چنان مقال دختر

گفتا بملک دمی نظر کن　　بیمار مرا دوا دگر کن

چون نبض دلش شناختن بود　　اکنون نه دهد توقفش سود

فرمود ملک بکار پرداز　　تا برگ سفر کند بهر باز

از زیور و از جواهر آلات　　از خیمهٔ و پردهٔ سقرلات

بسیار تحائف دل افروز　　رنگ افروز بهار نو روز

هر یک به بها خراج کشور　　در قیمت از ستاره بهتر

همراه خواص چند درگاه　　بودند همه مصاحب شاه

نزدیک شه یمن روان کرد　　بر دولت دوستی نشان کرد

گردید قرار این که شهزاد　　کان زبدهٔ خاندان امجاد

از ملک یمن بچین رسد گر　　با او بشود زفاف دختر

از بهر وزیر زاده یکسر　　صد خلعت و اسپ و لعل و گوهر

ناسک پزرفت بخش فغفور | بوسید زمین و گشت مسرور
آں عہد امید کرد ایجاب | گردید بسے چو سبزہ شاداب
گشتند ازو وداع یکسر | بر سمت یمن دلیل و رہبر

دربیان غلبہ نمودن عشق بر راغب بعد رفتن ناسک و اشفتہ ماندن شاہزادہ از استیلاے اں

گویندۂ داستان راغب | جویندۂ راز آں مطالب
از طوطی خامۂ شکر بار | زینساں برداشت بند منقار
کآں عاشق مست بادۂ غم | گلچین بہار دیدہ نم
می بود در انتظار ناسک | در خویش امیدوار ناسک
در آمدنش درنگ چوں شد | دل از غم عشق یار خوں شد
از دست عنان صبر رفتہ | ناچار بچنگ جبر رفتہ
در یاد بت پری وش خود | جنگید بہ بخت سرکش خود
گہہ بر سر و سینہ دست میزد | گہہ سر بہ زمین پست میزد
چوں لفظ سرشک گرم از غم | چوں آتش پارسی لب ازدم
از نالہ گلوش شاخ در شاخ | آہش بسحاب رفت گستاخ
چوں دود جگر ز لب بر آمد | در سینۂ سنگ تب بر آمد
گاہے ز ہلال بدر میجست | رنگ از رخ لعلگونہ بشکست
گہہ ابر سیہ بر آفتابش | از سنبل تر بگل نقابش
شاہی بہ تباہی از جنونش | چوں لالہ پیالہ پر ز خونش
خورشید بغرب چوں نگوں شد | در چشمۂ آب نیلگوں شد

در حجرهٔ تیره خاک رفتی — از خوک مژه گهر بسفتی

می گفت که ای فلک چه کردی — زینسان بمغاک غم چه بردی

پروردهٔ ناز بوده جانم — آسوده ز چرخ در امانم

ناگاه چه رنگ باختی تو — بر بستر من چه تاختی تو

شبخون زدی بر من غریبی — کردی چه ستم به بی نصیبی

دشمن شده دشمنی چه کردی — رهبر شده رهزنی چه کردی

گاهی نه بتو دو چار بودم — نه باتو گهی دو چار بودم

در معرض پر عتابم از چه — چون پیخوله خرابم از چه

می پیش تو از سلوک میرم — نیکی کنم و بدی بگیرم

این از چه بود بدور عالم — انصاف نهان شده مگر هم

نیکی به بدی نه گشته دمساز — نیکی کن و هم در آب انداز

باتو نه ستیزه داشتم من — تخمی به بدی نه کاشتم من

بامن به خصومت از پئی چیست — زین گونه حکومت از پئی چیست

بیدادی و دادگر نه گشتی — بر تیر بلا سپر نه گشتی

تو خود چو فرشتهٔ نه ابلیس — ایک ابلیسی بکار تلبیس

کهتر شده این چه بد نمودی — خود را ببدی پسند نمودی

افعی به بدی چو کرد آهنگ — هرجا که (رود) بسر خورد سنگ

شیطان بدغا رسید چون غول — خورد از سر هول ضرب لاحول

تو بیش نهٔ ازین دو چنبر — روزی بزمین در آی از سر

چون صبح دویم نظاره میکرد — جیب شب تیره پاره میکرد

از غصهٔ جگر دو نیمه کرده — آویزش با نسیمه کرده

کای پیک جهان نورد یکتا — وی قاصد تیز گرد هرجا

داری بنظر پری رخان را | سیمین‌بر ماه طلعتان را
جانان مرا دو دیده باشی | گل از رخ او تو چیده باشی
من کنده به بازده نشینم | تو بینی و من وراشه بینم
تو گرد سرش نثار گردی | پیرامن آن نگار گردی
هم گوش کنی تکلم او | چون گل شوی از تبسم او
من خود چه بلا گناه کردم | املاک کسے تباه کردم
یا خانهٔ حور غارتیدم | یا در بر ماه آرمیدم
باری بکدام جرم گیری | این عذر زمن نمی پذیری
انصاف نه شد که هست بیجا | تو پیش وی است و من در این جا
باری زمن جگر تراشے | یکبار بکن ورا تلاشے
بر عادت خویش پیش او شو | از سر بزمین او فروشو
باید که پیام من رسانی | از عجز سلام من رسانی
از حادثهٔ منش خبر کن | از دیدهٔ من برو نظر کن
از من بقدوم او بنه سر | سر تا بقدم فراز بگذر
بنگر بچه حالت است آن ماه | دارد بکدام عرصه بنگاه
با ما و من است در دل او | یا در دل غیر منزل او
دانم که بغیر من بدیگر | دل کی دهد آن بت ستمگر
وز دیدهٔ نظر بسوی او بین | انگشتریم بدست رنگین
دارد ز نشان من در انگشت | ظاهر شودت چو واکند مشت
انگاه چو گل دریده دامن | چون بادصبا رود به گلشن
از یاد قدش نظیر شمشاد | از سینه کشیدی آه و فریاد
از شوق گرفتی در برش تنگ | کردی سو بوسه نیز آهنگ

گل را بشبیہ عارض او گشتی ز جنون معارض او
آں عقدۂ دیدۂ مکحل از عبہر باغ می شدش حل
چوں بر سر جوئبار رفتی با دیدۂ اشکبار رفتی
جیحوں ز سر شک آب مے خورد سیحوں ہم پیچ و تاب مے خورد
ہرکس بامید می شتابد سر را ز امید بر نتابد
ایں دہر بہ کس نہ سا زوار است مینائے فلک چہ سنگ بار است
ہاں شیشۂ خویشتن نگہدار از سنگ بود بشیشہ آزار

دربیان آمدن ناسک نزد بہرام شاہ و روانہ شدن راغب طرف شہر ختن

یک چند بریں گذشت ایام ناسک آمد بنزد بہرام
زاں گونہ شہ از نشاط بالید در جامۂ خویشتن نہ گنجید
راغب چو مراد قلب خود دید آمد بشعور و شاد گردید
باز آمدہ آب رفتہ در جو آمد بسرش زمان نیکو
رنجی بخوشی مبدلش شد غم از عشرت ممثلش شد
بہرام رسید کان چیں را واں مژدہ رساند نازنیں را
از زیور و خلعت و جواہر از گنج زر و قماش فاخر
پھرودنمود سوی جیپال نزدیک ہمام نیک اعمال
خود برگ سفر نمود موجود کردید تمام اُنچہ فرمود
صد زورق زر نگار رنگیں چوں کشتی آفتاب زریں
خم چوں خم ابروان خوباں محراب عبادت بزرگاں
قرہاں برو ماہ نو دو صد بار ہرخانہ چو برج چرخ دوار

هر غرفه چو منظر درخشان   چون منزل ماه نور افشان

یا شهر تعلم رنگیسان   نو نیست ز کلک خوش نویسان

بر حکم شه یمن ز اسباب   آماده شدند بر رخ آب

سوغات شگرف رسم شادی   سامان سرای کدخدائی

از بهر صلاح نوردیده   چندی ز خواص برگزیده

حکما و منجمان دیرین   خوبان گهرفشان شیرین

رستم منشان خصم افگن   ندمای ظریف شکرین فن

دیگر همه چیزهای لائق   یک بر دگری بوصف فائق

ناید بزبان کلک تحریر   بیرون بود از حصار تقریر

بردند بکالهای چوبین   دریا شده زان بهار رنگین

شه با همه قبائل خویش   با معتمدان خیراندیش

چون ابر رسید بر لب بحر   چون خور افروخت کوکب بحر

این خرمئی که بدل جان بود   گرچه بضمیر همگنان بود

لیکن دل والی یمن را   آن شمع بساط انجمن را

می‌سوخت نهان ز آتش غم   از فرقت پور دیده‌ها نم

راغب بحواله خدا شد   از مادر و از پدر جدا شد

بوسید زمین خدمت شان   افتاد بپای عزت شان

شه نیز کشید در بغل تنگ   جان در تپ و دل بناله همرنگ

شهزاد درون کشتی آمد   گوئی که بعشق پشتی آمد

شه گشت به بخت خود ستیزان   مانند سحاب اشک ریزان

چون اشک نه ریزد از خرابی   خورشید گرفت برج آبی

تنها نه بلا بود جدائی   مرگست که بعد آشنائی

گویند مهاجران واحد الموت و الفراق واحد
این زهر بکس مباد هرگز این قهر بکس مباد هرگز
هر کس که درین بلا فتاده چون شمع در آتش ایستاده
در دهر بدون این مصیبت دیگر نبود بحق عزت
این برق اگر بکوه افتد آنهم ز سر شکوه افتد
ای چرخ بعمر عنان توان تاخت دود از دل ابجدی توان یافت
از خستهٔ ناوک جدائی است آشفتهٔ رنگ آشنائیست
تلخی کش زهر روزگار است در پنجهٔ دهر بد شعار است
از شمهٔ راحت زمانه در خواب نه دهد آن یگانه
محو چمن خیال عشق است پامال ره خیال عشق است
چون دایه بعشق مرورا دید از خنجر عشق ناف ببرید

در بیان غرق شدن زوارق در دریا و بر آمدن راغب بدستیاری تختهٔ بر ساحل بحر

سازندهٔ این نوای جانسوز بربط زن نغمهٔ جگر دوز
زین گونه کشید بانگ ناله از سینه نمود داغ لاله
کان جمله زوارق ملک زاد میرفت بروی آب چون باد
چون عمر کهن خیال هستی گاهی بفراز و گاه پستی
رفتند بهر بسطح دریا رایت زده بر سر ثریا
ناسک برکاب شاهزاده چون سرو بپا در ایستاده
از رونق چمن و از دیارش از گلشن شاه و از بهارش
از ناز و کرشمه های مرغوب از حسن همی فریب محبوب

از سپهر تنان لعبتانش | از سرو قدان گل برانش
می‌کرد حکایت دل افروز | تا روز شدی شکایت روز
چون زورق خورشده بگرداب | مهه کشتی خود کشیده از آب
می‌بود دگر ترانه شب را | افسانه نواز مهر لب را
پر کرده روایت نو آگین | می‌کرد ز قصهٔ سلاطین
گاهی ز پری رخان رقاص | بودے همه گرم مجلس خاص
نقال ظریف نرم گفتار | می کرد گهی کمال اظهار
شهزاده بایں .... (خرم) | می رفت بخاصگان همدم
جز یاد پری‌وش دلارام | یک ذره نبود غم ز ایام
هر روز زمیں که دار کشیده | قربت بمراد دل رسیدی
نزدیک شود چو منزل و صل | گردد چو ز گال آتش فصل
از گردش اختران بد خواه | وارد شده زخم چشم ناگاه
رفتند زوارق سبک خیز | در زیر زمیں جوش انگیز
گشتند نهان درون غاری | کاں بود نهان بکوهساره
در زلزله هر یکی چو سیماب | آرام نداشت بر سر آب
گفتند بهم گروه ملاح | دور است ز کف عنان اصلاح
کیں غار نه در بر زمیں است | تا تحت ثری کمیں کمیں است
فواره صفت بچرخ اخضر | موجش ز نشیب برکشد سر
ایں ورطه قریب شصت فرسنگ | دور است و تمام دامن سنگ
در آب عمیق بحر سوراخ | بشگاف دماغ کره گستاخ
سازنده شدند جمله کشتی | از سنگ جبل گرفته پشتی
( ) ازیں غار بر شدی آب | مہر . . . . فرو بگرداب

زین گونه نهان جدا جدا شد — معلوم نشد که آن کجا شد
از یک دگرش اثر نبوده — زان رفتن شان خبر نبوده
رفتند تمام در ته آب — در آب شدند جمله غرقاب
جز کشتی شاهزاده راد * — آنهم پئی شان براه استاد
راغب چون دید حالت خویش — از بخت سیه ملالت خویش
گردید رجوع سوی خلاق — دارای جهان و شاه آفاق
کای نور چراغ خانهٔ دل — آسان کن کارهای مشکل
تو دانی و من ترا چه گویم — از ره شده ام ترا بجویم
راه هم نه شود بسوی بختم — دل تا جگر است لخت لختم
بر گشته ز راه مکنتم من — سر گشتهٔ دشت نکبتم من
نه یار ببر نه یاورم کس — درمانده و بیکسم دگر بس
از مادر و از پدر رمیدم — درآرزوی صنم دویدم
آخر نه شدم رفیق آنها — چون فرزندان شفیق آنها
نه وعدهٔ این صنم وفا شد — از چرخ برین بمن جفا شد
اکنون که بود بجز تو دیگر — تا من ببرم پناه یک سر
این گفت و کشید نالهٔ زار — بگریست زار زار بسیار
چون کرد کشش کمان ضمیرش — شد بر هدف مراد تیرش
دو ماهی سهمناک چون کوه — سر کرد برون ز آب انبوه
یک کوچک و دیگری بزرگش — در قوت از آن بسی سترگش
از بهر شکار کوچک آمد — مانند جوان بکودک آمد
در کشمکش دو هول جانکاه — بر بست سحاب بر هوا راه

* ای جوان مرد ـ (مص)

پیچید بخار آب ز افسان ‌‌‌‌ در مغز فلک بروں ز اصغاں
ظلمت زده چتر چوں شب تار ‌‌‌‌ گم گشت ز تاب روز انثار
از صدمهٔ موج آب گرداب ‌‌‌‌ کشتی بشکست اندراں آب
یک تختهٔ ازاں نصیب راغب ‌‌‌‌ می بود رسید زاں مصائب
غلطاں غلطاں چو در یکتا ‌‌‌‌ آمد بلب مغاک واشها
چوں ماهی مرده ز افت چند ‌‌‌‌ بر ساحل بحر رخت افگند
ای دجلهٔ نیلگون گردوں ‌‌‌‌ وی بحر نهنگ چتر پرخوں
در ورطهٔ تو چه پیچ و تاب است ‌‌‌‌ صد نعش نهاں بیک حباب است
هر موجهٔ تو چو اژدهایے ‌‌‌‌ در هر جوشی دو صد بلایے
صد گونه جفا جفا نمودی ‌‌‌‌ کشتی کشتی فرو ربودی
از تو نه رسد بدون نقصان ‌‌‌‌ نقصان بدر تو هست رقصان

دربیان گرفتار شدن راغب در دست سیاهان حبش و فروخته شدن بدست مهرخاں سوداگر ملک تبت

راغب چو ازاں محیط خونخوار ‌‌‌‌ آمد بکنار لاغر و زار
زاں نادره بازی مشعبد ‌‌‌‌ زاں خدعهٔ گنبد زبرجد
گه حسرت و گاه شد بحیرت ‌‌‌‌ می سوخت گهی ز برق غیرت
نه دولت و نه رفیق همراز ‌‌‌‌ نه زاد سفر نه بخت دمساز
می بود ازیں سبب جگر چاک ‌‌‌‌ می ماند همیشه سخت غمناک
میرفت بوادی خطرناک ‌‌‌‌ چوں پیغوله بسر زده خاک
جز اشک نبود آب برلب ‌‌‌‌ جز قرص فلک نه روز و نه شب

ور هر قدمش دو صد بلا بود — زین گونه برنج مبتلا بود
بگذشت برین نمط چهل روز — هر روز یکی قیامت افروز
روزی بپدر ستم کشیده — در زیر درخت آرمیده
گردید دراز ورفت تابش — چون سایهٔ شب ربود خوابش
ناگاه زمردم حبش چند — زان گوشهٔ دشت هول پیوند
پیدا گشتند همچو دیوان — چون غول درین زمین نمایان
شهزادهٔ خفته بخت در خواب — اصلا خبرش نبود زین باب
دیدند ز دور همچو خورشید — روشن کن روزهای امید
بردند گمان که آفتاب است — بر خاک رسیدن از چه باب است
از تاب رخش چو گل شگفتند — چون گنج ز خاک بر گرفتند
چون گلدسته بخدمت شاه — بردند برای خواهش جاه
چون شاه نگاه خود برو کرد — حیرت زده گشت و سر فرو کرد
سر تا بقدم ز حسن معمور — ناید بنظر چو چشمهٔ نور
گفتا ز کجا است این ستاره — آمد بزمین پئی چه چاره
از گلشن کیست نونهالش — از مطلع کیست این جمالش
کردند مزوران * بدکار — از نوع دگر سخن نمودار
کین طفل غریب نیک تصویر — آمد به بهای ما ز کشمیر
سوداگر آن بلاد رنگین — میداد بابتیاع سنگین
گر خسرو ما پسند سازد — ما را بنوازشی نوازد
شه گفت خریدنش ضرر نیست — کشمیری غلام خوبتر نیست
دوراند ز مهر اهل کشمیر — دارند بسی بخویش تزویر

---

* مزور = دروغ گو و مکر و فریب کننده (غیاث)

ایں رشک چمن صفا ندارد بوی ز گل وفانه دارد

آں تیره دلاں چو ایں شنیدند دامان رضا ازو بهیدند

بردند بکارواں تیبت دادند بمیر خاں تیبت

بر درهم چند آں شه جاں رفته بکفش چو ماه کنعاں

آں سرو قد مه شکرخند شد بنده ز بند در هر چند

یا رب چه بود بهائے ارزاں از بهر پشیز † لعل رخشاں

گر هست بدهر ایں تجارت فرخنده بود چنیں تجارت

نگاه روانه کارواں شد چوں تیر سبک تر از کماں شد

از بهر تلاش مشک ازفر وز بهر کنیزکان گلبر

از ملک حبش بصد تب و تاب شد سوی ختن برخت و اسباب

اینک ز فلک قمار بازی تو درپی ایں قمار تازی

آخر چه بری حصول زیں طاس کزخون جهاں پرست ایں طاس

دربیان فروختن میرخاں سوداگر راغب را بدست پادشاه ختن و عاشق شدن دخترشاه بر جمال راغب

از گنج سخن گهر فروشاں زیں گونه شدند گوهر افشاں

ایں قافله در حدختن شد چوں بادصبا دراں چمن شد

گردید بشهر خانه خانه از راغب و حسن او فسانه

کز دور رسید کاروانی آورد غلام دل ستانی

چوں شاهد دلفروز کنعاں در رشک ازو گل گلستاں

---

† پول ریزهٔ کوچک که از مس باشد پیسه دمڑی وغیره (غیاث)

شمشاد به گل ز قامت او   مه را بچنین علامت او
مانند هلال خورد * سال است   چون ماه دو هفته در جمال است
یاقوت لبش چو لعل شسته   پیرامن گل نه سبزه رسته
شاخیست مگر ز نخل شاهی   پرورده سایهٔ الهی
یا هست فرشتهٔ سماوات   آمد بزمین پئی ملاقات
زین شان شده هر یکی سخن گو   زان مظهرحسن و شکل نیکو
حتی که ملک ازان بر آشفت   از غیرت خویشتن چنین گفت
کین شهر ختن جهان حسن است   بل معدن گوهران حسن است
آنچه که درین سواد بستان   پیدا شده چون گل گلستان
نو بادهٔ گلشن جمال است   در باغ کمال نو نهال است
فرمود که جمله خوبرویان   آیند بهر به پیش ایوان
گشتند منادیان بهر سو   کای سرو قدان عنبرین مو
بانقش و نگار نو بهاری   با ناز وادای گلعذاری
از خانه برون صف قیامت   بندند بهر باستقامت
گشتند بتان ماه پیکر   یک رنگ ستاده چون صنوبر
راغب به عماری شتر شد   براوج فلک بسان خور شد
از هر طرفش پری نژادان   گشتند بران خیال قربان
زان حسن نظر بچشم فرسود   کارایش بزم عنصری بود
شه گشت خجل ز دعوی خویش   یک ذره نه گشت داوری بیش

---

* صحیح : خرد ۔

پروفق مراد میر تاجر | از گوهر و مشک عنبر وزر
داده بپهاش توده توده | آن شاه غلام را خریده
راغب بغلامیش در آمد | زان جا بجناب دختر آمد
چون دختر خسروختن دید | کان غنچه برنگ صد چمن دیده
عاشق گردید بر جمالش | دل بست بگلشن وصالش
میخواست که کامیاب گردد | زان نور چون آفتاب گردد
گوید نه پدر نهان خود را | یابد ز رضاش جان خود را
شربت خورد از لب شکرخا | سازد بغلام چون زلیخا
از عقد باو قمار بازد | در لهو و لعب شریک سازد
آری بدماغ چون رسد عشق | دل را بشکنجه می‌کشد عشق
دورست ز کفر عشق سرکش | در پنبه کجا بماند آتش
دارد چه علاقه جان بلبل | گردید نثار بر سر گل
پروانه بلا مناسبت جست | بر فرق چراغ چتربر بست
با عشق نسب چه کاردارد | این باده دگر خمار دارد
نیک است غلام پیش کارش | شرم است کنیز جان نثارش
راغب که نصیب اوست فریاد | چون مرغ اسیر دام صیاد
از جام رحیق یاد مرغوب | از هستی خویش بود مسلوب
میدید طریقهٔ کواکب | آئین وفای این کواعب
چون عمر دوگان دوگان دریدن | چون لعل بهای خویش دیدن
گاهے لب او بخنده چون گل | گاهے بخمار خویش چون مل
می بود ولی نظر به گردون | کان شیشه نهد گلاب با خون

هویدا شدن رهائی یافتن راغب از قید شاه ختن و ملاقات او باآں درویش که بهرام شاه را ثمرهٔ مراد داده بود و عنایت کردن او کلاه سر خود راغب را

قفلی که بود در انسدادش پیدا نه بود ره کشادش
از قدرت کارساز دل خواه در دست آید کلید ناگاه
چوں مادر دختر فسوں گر دانست چناں خیال دختر
اندیشه گرفت دامن دل گردید چو مرغ نیم بسمل
نا کرده درنگ آں نکوکار با شوهر خویش کرد اظهار
شه زیں سخنش بجیب سرزد نشتر به سر رگ جگر زد
از غیرت آنکه او غلام است نه قابل عزو احترام است
ایں حرف باو چساں بسازد ایں بازی بدچه رنگ بازد
چوں دختر پادشاه طیموس بر گشته ز دودماں ناموس
تاریخ نویس ایں زمانه دارند هنوز بر نشانه
ایں طرفه که آں غلام نیکو گاهے نه نمود میل با او
پیوسته بگریه کار دارد از خون جگر نگار دارد
آه دم سرد آں شرر بار چوں شعله رود بچرخ دوار
ایں از که بود تظلم او بسته است درو تکلم او
شاید به کسی گرفت خوئی الفت دارد به ماه روی
ایں جمله نشان عشق باشد بی عشق نه کس جگر تراشد
من خواب دریں ولا بدیدم چوں غنچه نفس بخویش چیدم
می گفت چنیں بمن بزرگے مانند ملک بسے سترگی

کین بندۂ حق که نو خرید است — در کار گه خدا مرید است
آزاد بکن که اجر یابی — زین امر بخیر سر نتابی
چون چشم ز خواب وا نمودم — زین در بکسی نه لب کشودم
این گفت و بخواند سست جانرا — آن کشتۂ تیغ آسمان را
آزاد نمود بهر یزدان — در راه خدا چه کرد احسان
راغب چو درین زمان فرصت — از شاه ختن گرفت رخصت
چون مرغ قفس شکسته برجست — بر پشت نسیم رخت بربست
می رفت درون بادیه گرم — می خورد ز رفتنش فلک شرم
نه ره نه سراغ راه حاصل — صد سنگ ستم بسینۂ دل
ناگاه باتفاق گردون — وارد شده درمیان هامون
می دید نظر نموده از دور — رخشنده چو مهر کلبۂ نور
نزدیک قدم قدم فرا رفت — ترسان ترسان سوی سرا رفت
درویش دران بسان خورشید — زانو زده بر سریر جاوید
فارغ ز جهان نشسته دروے — در بررخ خلق بسته کروے
از زانوی خود مراقبه داشت — بایک رنگی مکاشفه داشت
راغب ز خیال یار خسته — پیشش استاد دست بسته
دید از دم چند آن خدا مرد — بر روی شکسته دل نظر کرد
دانست که این همان ولد هست — کز من به شه یمن سند هست
زان برکه زمن گرفت خسرو — بشگفت ازو چنین گل نو
لیکن ز تجاهل شگرفش — پرسید ز مهر حرف حرفش
گفتا تو کۂ و از کجائی — در جای چنین بلا چرائی
کس را گذری درین مکان نیست — از نوع بشر درین نشان نیست

از جنس پری کسی در آید	از هول بزیر پا سر آید
تو بهر چه آمدی درین جا	واگو ز چه واشدی درین جا
شهزاده بگفت قصهٔ خویش	از اول و آخرش بدرویش
کای من پسر شه مهینم	بر خاتم جم یکی نگینم
در ملک یمن سریر دارد	افزون ز دو صد امیر دارد
بهر من خسته دل بهامون	گردید بسی برنگ مجنون
آخر بجناب پاک درویش	بر خورد و فگند سر فراپیش
او یک ثمر لطیف در داد	زان ذائقه مادرم مرا زاد
بگذشت برین چو چند سالم	شد در چمنم قوی نهالم
آمد شبی دختر شهه چین	در خواب من غریب غمگین
من در پئی او خراب گشتم	با کشتی خود در آب گشتم
از جور حبش ختن بدیدم	صد جا ستم زمن بدیدم
با وصف چنین مصیبت آگین	معلوم نه شد که شد کجا چین
این گفت و بپای او در افتاد	از ریش جگر کشید فریاد
درویش ز گفتهٔ ملک زاد	از اشک فشاند آب برباد
بر کرد کلاه خود ز تارک	گفتا که بگیر این مبارک
تو غیب شوی بسر گذاری	حاضر شوی گر ز سر برآری
چین است هنوز راه دو ماه	خوش رو که خدا ترا ست همراه
ایام حوادثت سر آید	مقصود تو زود سر برآید
راغب ز گدا کلاه شاهی	چون یافت گذشت از تباهی
از مطلع آفتاب امید	آمد بنوام چین چو خورشید

در بیان مرخص شدن راغب از درویش صاحب کمال و رسیدن او در شهر چین بدستیاری پری نژادان

خوانندهٔ قصه های شاهان . دانندهٔ راز کج کلاهان
می‌گفت چنیں کہ آں ستم کش دیوانه وش رخ پری وش
از خدمت آں فرشته پیکر چوں یافت کله برنگ افسر
گردید ز خورمی مرخص وزلوث تفکرش ملخص
می‌رفت درون کوهسارے چوں بادصبا بدست زاری
از زخم تراکم درختاں مجروح شده چو تیره بختاں
در سایهٔ قیر گون وادی چوں شیرروان بدون هادے
گهه بر سر خود کله کشیدے چوں سایه بدیو بدرمیدے
گهه کژدم اژدهای خونخوار رفتی بفراز باد کردار
غائب شدی چوں بلا رسیدی حاضر شدی چوں فلاح دیدی
زیں گونه بزیر پا منازل یک ماه کشید از تپ دل
در ماه دویم گذشت روزے در دامن کوه دل فروزے
میدید بهار دل ستانی ازوی ارم است داستانی
هر جا گل و لاله بود همدوش ایں سینه نمودواں بنا گوش
آغوش کشاده سرو گستاخ افگند نقاب غنچه از شاخ
یک چشمه دراں ز آب معمور در تاب نظر چو چشمهٔ نور
چندی ز بتان سیمزاداں از سرو قدی پری نژاداں
مانند گهر در آب بودند رشک دل آفتاب بودند
گردیده قمیص دور از بر عریان بدنش چو لولوی تر

شهزاده چو دیدگان گلستان کردند تمام آب بستان
بر فرق زده کلاه درویش شد بهر نظاره اند کی پیش
گلگون بدنان حور سیما در موج شدند آب پیما
این آب زند بروی دیگر وان بررخ این فشاند کوثر
مشغول همه در آب بازی غوطه زن آب بے نیازی
راغب لب آب چون صنوبر پوشاک بتان کشیده دربر
شد منتظر خروج آنها گردد بچه سان عروج آنها
القصه پری نژاد چالاک دیدند که غائب است پوشاک
گشتند بخود بسی پریشان زین غصه شدند سینه ریشان
شهزاده ز سر کله کشیده گردید چو ماه چار دیده
در لابه شدند کای ستمگر این چیست که از تو گشت اظهر
از ما بکسی اگر گرائی داری بخیال آشنائی
بر گو که نیاز تو نمائیم از نسبت خویش آزمائیم
ورنه بدگر خیال باشی در بند دگر مآل باشی
بندیم کمر بوفق رایت افتیم چو سایه زیر پایت
شهزاده چنان جواب در داد کای سیم تنان پاک بنیاد
من بند بجای ز کس ندارم نه بررخ کس نظر گمارم
من طالب یار خویش هستم از باده او همیشه مستم
این دست نیاز من ز عالم رستن ز بلای وادی غم
منت ز شما توان کشیدن از لطف شما به چین رسیدن
گفتند همه که جان نثاریم این امر به چشم خود گزاریم
زین برهنگی اگر کنی دور آئیم بکار تو چو مزدور

شهزاده بداد لبس شان را | در جامه کشید گل بتان را
آنها چو چمن بخود شگفتند | بر بال خودش سبک گرفتند
هر یاد چو باد بر سر چین | کردند رها ببهک در چین
راغب چو دیار یار دیده | شهری که پر از بهار دیده
از خون و ملال عمر آلود | می کرد هزار شکر معبود

در بیان سکونت ورزیدن راغب در خانهٔ گلفروش مرغوب و فرستادن انگشتری اورا اندرون طرهٔ گل در خدمت آن دلبر مرغوب

راغب چو رسید بر در چین | بیرون شده از جبین او چین
بشگفت چو گل بتازه روی | یافت از سر نو دگرنکوئی
از رنج سفر گرفت آرام | شد دور ازو فریب ایام
آسود ز گردش زمانه | آمد به نشاط جاودانه
بر وضع قلندران محجوب | در خانهٔ گلفروش مرغوب
افگند بساط استقامت | پوشید ز شان خود علامت
چون بو بدماغ گل نهان شد | چون در بصدف بصد امان شد
که بر سر خود کله کشیده | چون سرو بباغ شد دمیده
می کرد نظارهٔ گل رخان را | می جست همان عزیز جان را
گاهی بنگار خانه رفتی | در یاد مه یگانه رفتی
گاهی بسرای شاه فغفور | رفتی پئی جستجوی آن حور
گاهی بکنار آب می شد | آتش زن آفتاب میشد
کان نهر حسن انتخابی | جاکرده بود به برج آبی

[illegible] شدی در دل شب تار — کافتد بنظر مه ستمگار
لیک آن مه دودمان فرخ — در چشم نه شد چو جان فرخ
هر چند نمود سعی جان کاه — نامد بظهور تاب آن ماه
راغب چو گزشت زان تمنا — صورت نه گرفت آن تمنا
بر داشت ازان تلاشها دست — با مادر گلفروش پیوست
طرح بست باو اساس الفت — تا دور شود ز خویش کلفت
می کرد سخن ز هر بهانه — می جست ز تیر او نشانه
آن سادهٔ عجوز سال خورده — راز از دل خود باو سپرده
گفتا که شه قلمرو ما — شاهنشه ملک خسروما
دارد بحریم خویش دختر — رخ چون گل و قامتش صنوبر
چون غنچه هنوز نا شگفته — در پرده ز باد رو نهفته
پرجیس کنیزک کهینش — ناهید نثار برجبینش
از پرده برون نیاردش سر — ترسد که فتد بچشم اختر
در روز ز آفتاب ترسد — چون شب شود از نقاب ترسد
دایه که خجسته هست نامش — از شیر دهی شده است مامش
آغوش ویست مسکن او — اندر بر اوست مامن او
اکنون پدرش که نامزد کرد — با پور شه یمن سند کرد
شهزاده اگر رسد بریں در — یابد شرف زفاف دختر
من گل ببرم برای آن باغ — در سینه نهم چو لاله زو داغ
هر شام و صبا روم بر او — بوسم بمراد دل در او
راغب چو شنید داستانش — وز رفتن زن بر آستانش
لختی ز طمانیت بر آسود — ز آلایش یاس دل نیالود

شفتهٔ پیکر نگاری | سر گشتهٔ دست اضطراری
امید چو نشان یار جانی | گردد باو تازه زندگانی
گویند که راغب پریشان | خاطر غمگین و سینه ریشان
در وقت گذشتن وطن را | آن گلشن تازهٔ یمن را
در بازوی خود شگاف کرده | این خانه ز رنگ صاف کرده
آن خاتم یادگار جانان | می کرد چو در بدرج پنهان
روزی پئی آن بت ستم کش | بر کرده نگین ز بازوی خویش
در طرهٔ گل نهان نموده | زین طالع خویش آزموده
آن زنکهٔ گلفروش غافل | زین تعبیه بود سخت جاهل
بر عادت خود بلا تامل | گلدسته به پیش خرمن گل
می برد و سپرد و باز بر گشت | زین رمز بکس خیال نگذشت
این عشق چه ترک تازداری | در پرده چه رنگ سازداری
نیرنگ ترا خدا نباشد | صحرای توبی دوی نباشد
در راه تو هست بس خطرها | ترسند ازان خطر نظرها
یک گونه نهٔ بحال عاشق | آسودهٔ از مآل عاشق
کندیدن کوه جان بناخن | چون سنگ فتادن از فلاخن
شد نشهٔ اولین جامت | آخر چه بود زهے قیامت

دربیان برآوردن مرغوب انگشتری را از طرهٔ گل و استفسار کردن احوال راغب را از زبان پیرزال گل فروش -

چون مالک ملک خاورستان | رونق افروز کشورستان
آمد چو شه پری نژادان | بالای سریر بامدادان

مرغوب ز خواب گشت بیدار بشگفت چو گل درون گلزار
مانند بتان سحر سازان میبرد ضمیر عشق بازان
نزدش همه گل رخان رسیدند پیرامن ماه صف کشیدند
آن سرو ریاض جان عالم آرایش باغ حسن آدم
می کرد نظارهٔ طرهٔ گل می یافت نشاط زان چو بلبل
ناگاه فتاد رشک اختر بر دامن آن بت فسون گر
چون دید فرو که خاتم است این غارت گر هوش عالم است این
بشناخت که این نگینهٔ من می بود چو جان بسینهٔ من
در خواب شبی بیار دادم او را پتی یادگار دادم
دل زان مه سیمبر گرفتم ازوی عوض دگر گرفتم
این خود ز چه رو رسید این جا چون غنچهٔ تردمید این‌جا
ثعبان فلک ز بلع * یکسر این مهره فشاند باردیگر
یاگاو غضنفریں دماغی † افگند ز مغز شب چراغے
یا مقصد این دل شکسته شد جای دگر خراب و خسته
یا دزد ز دست او ربوده بروی در رنج را کشوده
یا نوع دگر گذشت بروے اصلی رنگش نماند دروی
یا او چو صبا گذر نموده این جا بچمن مقر نموده
اما چه بود بایں شتابی آید مه من بایں خرابی
بر گشته ز عقل همچو مجنون این جا برسد جگر پر از خون
دل نیز درون سینه یا رب بر می جهدم چه روز و چه شب
چون گوهر عاج هست بے آب جنبش دارد برنگ سیماب

---

* فرو بردن چیزے را بگلو ـ نگلنا ـ (غیاث)
† گاوے که دماغش مثل دماغ غضنفر یعنی شیر باشد ۔

منظور نشود که یار جانی　　اینجا آمد بسر گرانی

بر خانهٔ گلفروش ساکن　　گردید شد خجسته جانی

ورنه زچه رو بطرهٔ فن　　قالب آمد چو شام در حل

آن خانهٔ پیرزال دانم　　شد مطلع آفتاب جانم

زین گونه بخود خیال بربست　　تا زورق آفتاب بنشکست

شد شام بگفتگو هویدا　　گردید عجوز باز پیدا

از زیور گل طبق بدستش　　حیران ز دم بلند و پستش

از ضعف قدم قدم کشیده　　نزدیک پری صفت رسیده

بر عادت خود بسی ثنا کرد　　از مهر درون در ادعا کرد

گلدسته به پیش آن گل اندام　　آورد چو گل بسرو گلفام

مرغوب به او تپاک کرده　　زر داده و فرحناک کرده

چون گل برخش ز خنده بشگفت　　نرمک نرمک باو سخن گفت

کای مامک دل فروز دیرین　　قربان تو هست جان شیرین

حرفی ز سراگر نگوئی　　پرسم ز تو گر تو راست گوئی

مهمان نو تو کیست بر گو　　در خانهٔ تو ز چیست بر گو

این اجنبی از کجا رسیده　　نزدت ز پئی چه آرمیده

این سرو ز گلشن که باشد　　این جوهر معدن که باشد

گفتا که فدای بر تو جانم　　در سایهٔ تو بود امانم

حکم تو مرا حیات دیگر　　امری تو بود نجات دیگر

گویم بتو راست ای نکورای　　اندر سخنم نه کذب را جای

در خانهٔ من مسافری هست　　از بادهٔ تلخ درد و غم مست

طفل است ولی بعقل بالغ　　در مخرج نطق بسی مبالغ

هر خیز بود بوشند ساله ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ بر گرد مهش درسته هاله
هر پرتوی از کمال حسنش ‌‌‌‌‌‌‌‌ مه لمعهٔ از جمال حسنش
لیکن همه وقت هست مغموم ‌‌‌‌‌‌‌‌ رازش بکسی نه گشت معلوم
دارد همه طور خسروانه ‌‌‌‌‌‌‌‌ مانند چمن به گل فشانی
عقلش همه جان مرد دانا ‌‌‌‌‌‌‌‌ قوت دل مردم توانا
از اصل و نسب خبر ندارم ‌‌‌‌‌‌‌‌ یک ذره ازان اثر ندارم
خاموش بود چو نقش تصویر ‌‌‌‌‌‌‌‌ افسرده دلی بسان نخچیر
آگاه نیم من از نهانی ‌‌‌‌‌‌‌‌ اینست سخن دگر تو دانی
مرغوب چو این سرود بشنید ‌‌‌‌‌‌‌‌ از قصهٔ حال یارپیچید
دانست یقین که اوست مطلوب ‌‌‌‌‌‌‌‌ غارت گر عقل و هوش مرغوب
از دفتر سر نوشت تقدیر ‌‌‌‌‌‌‌‌ این نامه بیار کرد تحریر
از پردهٔ چشم نم رسیده ‌‌‌‌‌‌‌‌ رنگین ورقی برون کشیده
از اشک مداد ساز کرده ‌‌‌‌‌‌‌‌ کلک از مژه بر فراز کرده
مکتوب نوشت و در برنان ‌‌‌‌‌‌‌‌ چون جان ببدن نمود پنهان
انگشتریش دران کمین کرد ‌‌‌‌‌‌‌‌ پوشیده چو آب در نگین کرد
حلوا بسرش نهاده شیرین ‌‌‌‌‌‌‌‌ گفتا باو ای عجوزه برچین
باآن مه ره نورد خواری ‌‌‌‌‌‌‌‌ از من برسان بآه وزاری
بر گشت عجوز زان بت چین ‌‌‌‌‌‌‌‌ آمد بر آن غریب غمگین
در کنج سرا بخواند اورا ‌‌‌‌‌‌‌‌ آن حلوه زنان رساند اورا

نامهٔ مرغوب بجانب راغب

ای شاه سریر ملک عشاق ‌‌‌‌‌‌‌‌ وی مورد مفسدات آفاق
وی رنج کش فریب گردون ‌‌‌‌‌‌‌‌ حمال بلای کوه و هامون

چون بادبسی سفر نمودی — بر خشک و تری گذر نمودی
دیدی تو هزار گونه آفت — پیدا کردی بسے نصافت
صد رحمت بر وفائی تو — بهتر ز گهر صفائی تو
من گرچه بپرده می نشینم — لیکن هر دم ترا ببینم
یک لحظه نیم ز تو بدوری — بر چرخ بلند شد صبوری
تو در نظری چو چشم بندم — آتش نهی بر سر سپندم
چون دید بوقت صبح واشد — از بار غمت قدم دو تا شد
جای منزل تست ای مه من — دل منظر تست ای شه من
آشفتگیم ز حد گذشته — یک ولوله از دو صد گذشته
بد نام شدم به پیش مادر — دارد پدرم ذلیل و ابتر
خاتونان سرای شاهی — دیدند چنین بمن تباهی
صد گونه مظنه می نمایند — خارج آهنگ می سرایند
آن جمله ز عشق تست ای جان — رسوا شدنم برون ز امکان
این جا گزر تو چون فتاده — پابر سر و چشم من نهاده
چون خاتم من به من فرستی — دانستم من که خود تو هستی
من هم بر تو ازین بهانه — کردم بعوض دگر روانه
این از من و آن ز تست پیدا — ازآن تو هر دو شد هویدا
لیکن که هنوز در گمانم — چون تیر نشسته در کمانم
شاید که توئی یگانهٔ من — سر دفتر این فسانهٔ من
یا شخص دگر بجامهٔ تست — تزویر نویس نامهٔ تست
گردید ممثل از وجودت — پر بست طراز نوزبودت
از بهر خدا ز شک بر آور — از ریش دلم نمک بر آور

راغب چون دید نامهٔ او　　مرقومهٔ خاص خامهٔ او
انگشتری نشانی خود　　آن سکهٔ جان فشانی خود
غلطید بخاک همچو بسمل　　نه عقل بسر نه در برش دل
از خون جگر نگار بربست　　نقشی بجواب یار بربست

نامهٔ راغب در جواب مرغوب

ای سرو ریاض شهر یاری　　وی رنگ رخ گل بهاری
ای رشک بتان باغ فردوس　　آرایش پردهای ناموس
مکتوب تو در زمان اسعد　　چون وحی ز گنبد زبرجد
نازل گردید ای مه چین　　بر بندهٔ خسته زار و غمگین
چون باد بهار در گلستان　　چون آب روان درون بستان
در قالب مرده یا چو جانی　　بر فتنه رسیده چون امانی
صد خوبی و صد شکیب بخشید　　چه جای شکیب زیب بخشید
انگشتر من نه خود گهر بود　　از انگشت تو بهره ور بود
چون باز ز دست تو در آمد　　در دیده چو مردمک در آمد
عشق تو چه برق جان من شد　　آتش زن دودمان من شد
از مادر و از پدر جدا کرد　　چون بنده به بنده جابجا کرد
از مال و منال در گزشتم　　در رنگ تو رنگ خود سرشتم
یک خواب ز جانبین گل شد　　صد نشاء برون ازان چو مل شد
تو هم بخیال من پریشان　　من هم زپی تو سینه ریشان
حالم تو چه پرسی اے بت چین　　فرهاد شدم بعشق شیرین
تیشه ز سر من آشنا شد　　در خون دل چاک من شنا شد

مفتون شدم و خراب گشتم　　بر آتش می کباب گشتم

جز من که بود درین تب وتاب　　بی صبر و قرار همچو سیماب

یا رب ز چه روز زاده ام من　　از سر بزمین فتاده ام من

تا حال دریں دو چشم خوں بار　　از پرتو آفتاب دیدار

یک ذره نتافت ای پری وش　　زیں گونه شدی تو یار سرکش

از بهر خدا وفاے من بیں　　چوں آئینهٔ صفاے من بیں

گشتم چو نسیم خانه بردوش　　از هستی خود شدم فراموش

در زیر قدم زمیں کشیدم　　ایں‌جا به سلامتی رسیدم

چوں سایه بپا فتاده بینی　　در عشق رخت پیاده بینی

در خانهٔ گلفروش چوں گل　　صد پاره دل است از تامل

یک نقش ز سر نوشت تقدیر　　ناورد هنوز رو به تدبیر

گوئی که گماں بخاطرم هست　　دل زاں متی ناگوار شد مست

ای جاں ز چه رو تو در گمانی　　در وسوسه های ناگهانی

من راغب دردناک هستم　　در کوئی تو همچو خاک هستم

عشق است میانجی من و تو　　در هر دو طرف برید نیکو

دل بر در او نهاد سر را　　برداشت ز ایمنی خطر را

من عاشق سر گزشت هستم　　از جام خیال خویش مستم

زیں گونه فسانه از سر کلک　　آمد چو گهر به عنبریں سلک

پیچیده چو غنچه در بر گل　　زد مهر بر او چو چشم بلبل

در دست هماں عجوزه در داد　　در پیش مراد دل فرستاد

مرغوب چو خواند نامهٔ او　　مضمون نگار خامهٔ او

گردید یقین که یار جانیست سرمایهٔ عیش زندگانیست
می‌ماند بانتظار مدت بر چرخ گذاشت کار مدت

از دل بزبان نداردی آهش
لیکن ز فلک گذاشت آهش

در بیان دیدن ملک همام پدر خود را در خواب و آگاهی دادن از آمدن راغب در شهر چین

چون جعد بتان شوخ و شنگین گل کرد شب بنفشه رنگین
افتاد ز جوش بحر اخضر بیرون ز مغاک خاک اندر
کافور فروش ملک خاور شد بهر خرید مشک ازفر
گردید همام بر سر صدر گردش همه خاصگان بر قدر
از هر طرفی سخن در آمد گوینده زهر طرف سر آمد
می‌گفت یکی که بیمثال است نقاشی روم در خیال است
می‌گفت یکی که صیقل چین در هیچ دیار نیست به زین
می‌گفت یکی که طارم * روس دل چسپ بود چو قصر فردوس
می‌گفت یکی که در سمنگان تخم است هنوز رخش دستان
می‌گفت یکی که قوم هندو استاد بود بعلم جادو
می‌گفت یکی که میوهٔ تر ریزان دارد برنگ شکر
می‌گفت یکی که بهر مستان بس هست رباب زابلستان
می‌گفت یکی که رقص کشمیر دل را بنظاره کرد تسخیر

---

* خانهٔ چوبین ، خانهٔ بلند و بالا خانه (غیاث)

می‌گفت یکی که بادهٔ ناب | در ملک فرنگ هست خوش تاب
می‌گفت یکی که در یمن نان | خباز پزد به از بدخشانی
قرص تنکی رقاق شیرین | بهتر ز گل و گلاب نسرین
چون غنچه ورق ورق نمایان | پر مغز و لطیف زیر دندان
شه نام یمن شنید و بر جست | بر سینهٔ خویشتن بزد دست
گفتا که کس از یمن نیامد | قاصد ز یمن بمن نیامد
دیر است که آن یمن پرستان | کردند نه عزم این گلستان
زین گونه توقف از چه راه است | یا از طرفم مگر گناه است
پابستهٔ این خیال بودن | خود را چو نمونه وا نمودن
دور است ز رسم پارسائی | بد زیب بود ز نارسائی
یا گشت سیاه اختر من | معیوب شده است دختر من
شب نصف گذشت در همین ذکر | می بود همام در همین ذکر
از کار فلک نبود آگاه | واقف نه ازین فریب ناگاه
نه علم ورا ازان تباهی | نه نور بدل ازان سیاهی
انگاه سوی حرم گذشته | چون ابر ز چشم نم گذشته
در خرمن گل بخواب در شد | دو چار بخواب از پدر شد
گفتا به ملک که ای نکورای | برکش ز بساط غفلتش پای
صاحب خبر اند بادشاهان | از نیک و بد خبر پژوهان
از بی خبری خلل درآید | درعزت و شان زلل درآید
در شهر تو راغب است پنهان | چون لعل بمعدن بدخشان
اکنون پئی جستجوی او شو | چون باد سحر بسوی او شو
داماد او بعرش و کرسی | زد نقش بجلوهٔ عروسی

شد چهره کشاد از شویدش | زان خندهٔ غنچهٔ امیدش
بشکفت گل چمن شگفته | بیدار شده ز بخت خفته
جنبید چو باد صبح گاهی | لب بر بستایش الهی

دربیان یافتن ملک همام راغب را در شهر چین و شاد شدن او از جمال جهان آرای شهزادهٔ یمن

از پردهٔ شب سحر چو سر زد | مرغ سحری ببانگ پر زد
پرزد شررے سراز سینه داغ | شد بر پر زاغ دیدهٔ زاغ
بالید چو رعد کوس شاهی | شد سوی چمن نسیم راهی
خورشید جهان فروز گیتی | افروخت عذار روز گیتی
در شهر نمود شه منادی | در داد چنان صلای شادی
کاندر شهرم مسافر نو | هرکس که رسید از تنگ و دو
آید بدرون بارگاهی | یابد ز شرف بسر کلاهی
بر کرسی زر نشست دارد | بر خوان کرم دو دست دارد
مهمان من است جمله امروز | در بر کشدش لباس نو روز
از ذائقهٔ حلاوت آمود | باشید همه حلاوت اندود
از طعم طعام و شربت ناب | گردید چو باغ سبز و سیراب
زین امر کسے برون شتابد | پاداش عدوی حکم یابد
در خانه اگر کسے نهان شد | سر درته تیغ بے گمان شد
از جنس ذکور هر که باشد | نزدیک و زدور هر که باشد
آید ز خرمی بدرگاه | مانند نسیم در سحرگاه

بر بانگ منادیان قاهر | در شهر نماند یک مسافر
بر درگہ شاہ جمع گشتند | چون سیل بہ بحر در گذشتند
راغب بلباس خاکساران | چون ابر فشاند اشک باران
در خیل هجوم برق سوزان | چون شمع در انجمن فروزان
شہ بعد ضیافت و نوازش | پرسید بہر کسی ز پوزش
هر یک ز مکان و موطن خود | میداد نشان مسکن خود
راغب بسخن شدہ دگر گون | زد بر سر راہ نعل واژون
از غیرت آن کہ با چنین حال | در پیش ملازمان جیپال
خود را چہ ضرور وا نمودن | قد چون دگران دو تا نمودن
شہ دید کزان گروہ سیار | با وصف تملقات بسیار
بوی ز گل یمن نیامد | مقصود ضمیر من نیامد
فرمود دگر ز رای غالب | کآرند برون شبیہ راغب
آمد چو حریر پارۂ ماہ | مہ جلوہ نمود از کمین گاہ
شہزادہ شد از نمود تصویر | از پردۂ خود برون ز تقدیر
از ابر لباس خاکساری | آمد خورشید شہر یاری
چون جان عزیز شہ ببر کرد | با سینہ کشید و چشم تر کرد
از گرد و غبار شست رورا | تابان کرد آن رخ نکورا
از خلعت زر طراز شاهی | و ز افسر رحمت الہی
پر کرد ز آفتاب روشن | بشگفت دگر جمال گلشن
بر تخت نشاند رو برویش | لیکن ز خوشی نظر بسویش
از شورش راہ و رنج هامون | از دورۂ تیز گرد گردون
شہزادہ جواب هر یکش داد | پرهر سخنش ملک در افتاد

دستش بگرفت و در محل برد گوئی خورشید در حمل برد
شد شهر و دیار و خانهٔ شاه زین مژدهٔ جانفزای ناگاه
چون باغ بهار سبز و خورم شد از دل خلق دور ترغم
آری چو دمید صبح امید از ظلمت یاس همچو خورشید
زین به چه بود نشاط دلها بالاتر ز انبساط دلها

دربیان رفتن راغب بشکار و یافتن ناسک را در صحرا اندرون کلیسای راهب

طومار نویس دردمندان افسانه نگار مستمندان
از قصهٔ خسروان دیرین بکشاد چنان زبان شیرین
کاں خستہ جگر اگر بظاهر می بود بروی شاه شاکر
لیکن بفراق یار جانی می سوخت چو شمع در نهانی
شب در بند خیال بودش چون مه بنظر جمال بودش
در روز چو آفتاب می سوخت در شعله چوخس شتاب میسوخت
روزی و ملال طبع او را می برد خیال سوی صحرا
با فوج و خدم بدشت آمد چون باد سحر بگشت آمد
بر گور و گوزن زد عنان را در دام کشید وحشیان را
سردار پلنگ آهنین چنگ افگند درون خون پر رنگ
از گرگ دو سگانه تازی رفته ز شغال روبه بازی
چون آمده در غضب سیه گوش شد پرده برون ز چشم خرگوش
فارغ شده چون ز صید حیوان آمد بشکار گاه مرغان
شد گرم صدای طبلک باز ذی بال فگند بال پرواز

بر کبک و کلنگ از کبوتر شد شہپر شان بشان خنجر
شاہین چو کلہ ز سر بر انداخت برطائر چرخ پر بر انداخت
بر جزرو تدرو شد قیامت شد زندگی موجب ندامت
بحری طوفان چو بحر انگیخت از مغز طیور موج خوں ریخت
در چنگل چرغ تیز ناخن دراج چو سنگ در فلاخن
بحری بچگان چشم پرور گشتند چناں ز خود ستمگر
بط غرق اگر در آب ماندہ پر خوں چو بط شراب ماندہ
زیں گونہ بدشت کار می‌کرد صحرا صحرا شکار می‌کرد
از لشکر خود جدا فتادہ تنہا می رفت شاہزادہ
ناگہ آہو فتاد در چشم مانند پری نژاد در چشم
چوں شہر برو فرس بر افگند زد در پئی او قدم فراچند
آں وحشی پی کشید غائب چوں برق شد از نگاہ راغب
افتاد گزر بدیر سنگیں در معبد گلرخان رنگیں
بودند دراں ز چند راہب زینت دہ کرسی مراتب
از تذکرۂ وجود یکتا مشغول کتاب ژند و استا
شمشاد قدان حور پیکر استادہ بہ پیش چوں صنوبر
ناسک بدرش چو سایہ بر خاک افتادہ ز طالع ستمناک
مستغرق بحر خواب گشتہ مدہوش ازیں شراب گشتہ
راغب بشناخت کیں رفیق است یارمن و مونس شفیق است
زد دست ز بیخودی بپایش بر داشت ورا ز تیرہ جایش
او را سر مونہ معرفت بود چشمش ز شناختن نیالود
یا کس نہ خیال آشنائی می یافت ز خویشتن رہائی

ناسک ناسک چو گفت شهزاد ناسک بر جست و باز افتاد
پس از دم چند هر دو باهم کردند معانقه فراهم
گشتند بیک دگر شناسا کردند بخود بهم مواسا
هر یک به دگر حکایتی کرد از جور فلک شکایتی کرد
هر دو ز ملالت زمانه چون شعله برون زده زبانه
القصه چو گل بهم شگفتند نزد ملک همام رفتند
شه نیز چو دید روی ناسک از دور شمید بوی ناسک
با سینه کشید و سیر بگرفت چون جان به جسد بدیر بگرفت
دو کس چو شوند هر دو باهم یک زخم بود دگر چو مرهم
این است حدیث عمر باقی العشق یزید فی التلاقی

دربیان دامادی و عروسی راغب و مرغوب اول خطاب بسخن کند و انگاه بداستان رود

ای گوهر معدن معانی وی جوهر تیغ خوش زبانی
وی شمع فروز محفل غیب وی رونق کارگاه لاریب
نام تو سخن نهاد عالم وز تو شده مستفاد عالم
معلوم نشد که از چه دستی نه بر فلکی و نه به پستی
بر عرش‌برین نه تخت داری بر فرش زمین نه رخت داری
گهه سحر بود خزانهٔ تو آنهم بود از بهانهٔ تو
با سحر ترا چه کار باشد زین فن نه ترا شعار باشد
از پردهٔ دل شوی چو بیرون در یک نفسی روی به گردون
آواز ترا جرس نباشد بر شکر تو مگس نباشد

گنجینهٔ تو هزار گونه / زان گنج جهان یکی نمونه
دانم به یقین که کیمیائی / صراف دکان کبریائی
زر ساز توئی، طلا تو سازی / پنهانی برملا تو سازی
شنجرف ترا هزار رنگ است / از رنگ تو مثل موم سنگ است
گاهی ز ذهب نحاس آری / از پنبه برون پلاس آری
نیسان صفتی گهر بپاشی / خوش باش بهر نمط که باشی
سرمایهٔ فیض آشنائی / محبوب سرادق خدائی
هر چند ز تو مرا بود جان / از من بتو نیز هست پیمان
بے من بجهان ترا که پرسد / گر من نبوم ترا که بوید
گویا من و من، دگر کیست / قدر تو بدون من دگر چیست
اکنون بحصول امر مطلوب / دامادی راغب است و مرغوب
برخی باعانتی نظر کن / سویم بحمایتی گذر کن
از (شادی) خاندان فغفور / از ضابطهٔ عروسی تور
واقف گردان که تا بدانم / این قصه بدوستان بخوانم
رامشگر بزم سور نوروز / بر بط زن عیش جشن فیروز
زد دست چنان برود شادی / بنواخت چنان سرود شادی
کان زادهٔ دودمان جیپال / چون شد بمراد خویش خوشحال
فرمود که جمله کارسازان / سازند مهام عشقبازان
آرایش شهر و کوچه سازند / نرد از سر خرمی ببازند
بر حکم ملک بدون منت / شد قطعه چنین چو باغ جنت
خاصان بمقام خود نشستند / در صحن و سرا طراز بستند
می‌بود صلای عام هر سو / بر مائدهٔ طعام هر سو

در قند و گلاب دیده الفت | طباخ فلک ربود کلفت
لبریز شد از شراب گلگون | دریای فرات و نیل و جیحون
از شربت خوشگوار نوشین | بر حوض برنگ تال در حین
از میوه طبق طبق بچیدند | گوی که بهشت وا خریدند
مردان و زنان بخانه خانه | در رقص بعیش جاودانه
راغب به نشاط خسروانی | پوشید لباس زعفرانی
امراء رکاب نیز اکثر | گشتند زرینه پوش یکسر
مرغوب بزیب نو عروسی | چون مه به سریر آبنوسی
در جمله خواص دلربائی | بنشست بناز خوش ادائی
خورشید رخان آتشین رنگ | دوشیزه بتان سحر آهنگ
پیرامن ماه حلقه بستند | ناموس بهشتیان شکستند
در محفل بادشه ز شادی | افگند بساط کیقبادی
از عطر و گلاب و صندل تر | و زعود و عبیر و مشک و عنبر
از خاص سرای تابه ایوان | وز مفرش خاک تا بکیوان
چون غنچه دماغ جز و کل بود | هر یک ز شگفتگی چو گل بود
ساقی بقبای گرد آگین | ساغر ز شراب سرخ رنگین
هرکس که درون انجمن بود | مخمور چو نرگس چمن بود
شیرین نفسی دمر چغانه | دل . . . . سیل از ترانه
از تار رباب و تار طنبور | و از باده شکرین انگور
بستند کمر بتان طناز | در رقص بصد کرشمهٔ ناز
پا کوبی شان چو جنبش جان | ظاهر اثرش ولی به پنهان
شد ز مزمه همچو باده در جوش | با عود شد ارغنون هم آغوش

این جشن اگر ستاره دیده — برجیس چو زهره بر جهیده

زین گونه سه ماه بود اسباب — از جنس طرب برای احباب

در خانه کسی نه خورد ز نهار — بر مائده جز طعام سرکار

از خلعت گلفشان گلستان — گردید تمام کشورستان

روزی که ز اختران گردون — آمد ساعت یکی همایون

چون کوکبهٔ کواکب هفت — مرغوب گرفت رنگ هر هفت

گلگونه کشید بر رخ گل — بستند حنا بشاخ سنبل

مشاطه نشست دست اول — از هفت آب گلاب و صندل

در شانه کشید عنبرین مو — گوهر آگین بمو و گیسو

آویخت ز گوش گوشواره — افگند قران همه ستاره

چون شد به سوار بنددستش — شد پنجهٔ مهر زیر دستش

هیکل به گلو ز لعل پرن ور — چون آتش طور بود از دور

از سلسلهٔ جواهر آمود — بستند کمر کمر کجا بود

تا حلقه بگوش مه فروشد — خلخال بپای زو گروشد

چون غنچه بدید کسوتش تنگ — زد چاک بخود قبای گلرنگ

او بود بخود چو درة التاج — با تاج نبود هیچ محتاج

اما ز رسوم پادشاهان — تاج است گهر فروز شاهان

از فرق باو شکیب دادند — بر تخت نشانده زیب دادند

راغب بمقابلش نشسته — مرغوب ز شرم چشم بسته

راغب چو نظر بران قمر کرد — مرغوب بپای خود نظر کرد

در آتش عشق گرچه میسوخت — دوشیزه تنی نقاب می دوخت

شه خواند مغان نامور * را — نامیده سران بختور را

---

* نامور اور بختور کا قافیہ درست نہیں، ایطاء جلی ہے۔

از رسم کیان و مذهب تور بر منهج خاندان فغفور
پاشان گرامی عقد بستند مینای مهاجرت شکستند
کردند ازاں قران سعدین یک روح درون جسم طرفین
نقارهٔ تهنیت صدا کرد جمشید گذشته را ندا کرد
مردنگ نواز ملک هندی خنیاگر خوشنوای سندی
پاروه و سرود شیشهٔ می از بانگ شکر فروشی نی
بردند زاهل مرتبت هوش ماندند تمام خلق مدهوش
شد صرف بعیش روز فیرور آمد بزفاف رنگ نو روز
از پردهٔ شب عروس گردوں آمد چو پری نژاد بیروں
مشکوی مقرنس گهربار خالی شده از وجود اغیار
مشاطه گرفت دست دختر بسپرد باں خجسته شوهر
راغب چوں دید روی مرغوب دیوانه شده ببوی مرغوب
بگرفت چو غنچه تنگ در بر پیوست باو چو گل به شکر
از لعل لبش شراب مے خورد چوں تشنه ز حوض آب مے خورد
آغاز ز بوسه کار کرده و زبوسه رخش شکار کرده
گه دست بروی سینه میزد سیماب بر آبگینه می زد
گه دست براں دو قبهٔ سیم گه لب بلبش چو حلقهٔ میم
گه از ذقن ثمر فریبش شربت می خورد زاب سیبش
یک سرو قدو نار پستاں آغوش بهار صد گلستاں
انگاه چو دست در کمر کرد تندی بدماغ عشوه گر کرد
قربت شده موجب شکایت انگیخت حیا بجنگ رایت
باز یمن و کبوتر چیں از پنجه کشی شدند گلچیں

شمشاد و نهال و سرو نازک　　بودند بنهروی تدارک

شد گفتی هر دو آن قدر گرم　　برخاست زهر دو پردهٔ شرم

زان کش مکشی بزیر دامن　　شهزاده بدید تازه گلشن

نه دست کسی بروی رسیده　　نه دیدهٔ کس ورا بدیده

از دست خزان همیشه مصئون　　چون باغ سحر . . . .

بر جست (و بقبض) خویش کرده　　داروی ضمیر خویش کرده

آخر شده صید آهوی چین　　در پنجهٔ سخت شیر غرین

چون خضر فگنده در سیاهی　　در آب حیات ناز ماهی

و انگشت دهان غنچهٔ تنگ　　گردید چولاله لعلگون رنگ

بگداخت شکر بمغز بادام　　لبریز ز آب نقره گون جام

آمد ز صناعت جگر تاب　　شنجرف برون ز کان سیماب

همدوش چو سوسن و چو سنبل　　در دست گرفته زلف و کاکل

باهم گل و غنچه تا سحر گاه　　بودند بخواب عشرت آگاه

چون صبح دم سعادت آثار　　شد از افق فلک پدیدار

مانند سحر بتازه امید　　بیدار شدند همچو خورشید

رفتند بتاب گاه آرام　　کردند علاج تن بحمام

از دلک نخست نرم گردند　　آسوده ز آب گرم کردند

این است بهار عیش دنیا　　کارند بکار خویش دنیا

شاهی و خوشی و نوجوانی　　محبوب و شراب ارغوانی

زین به چه بود نشاط گیتی　　بالا تراز انبساط گیتی

نزدیک خدا بدون سرکش　　امری نبود دگر بزرگش

گر مرد رهی ، رهی جداگیر　　دیباچه بود ره ۲ خدا گیر

جمشید کجا ، کجا فریدون　　جز نام نماند زیر گردون

در بیان مرخص شدن راغب و مرغوب از ملک همام طرف شهر یمن و روانه شدن انہا باں سمت

از جنبش چرخ تیز پرکار　وز گردش اختران سیار
آمد روزی بکف مبارک　روشن چوں آیت تبارک
راغب ہوس گل وطن کرد　شوق چمن شہ یمن کرد
فرمود ملک کہ ساز دختر　رخت سفر جہاز دختر
ترتیب دہند آنچہ باید　موجود کنند انچہ شاید
بر حکم جہاں مطاع سلطاں　گردید تمام جمع ساماں
ز اسپان عجیب یک طویلہ　برق از تگ شاں بعذر وحیلہ
گلگوں دسبان رخش پیکر　آہو صفتان ناز پرور
خوش کام چو نشأ درمئی ناب　در پویہ چو باد بر سر آب
باخیل جیال ہمعنانہا　با اسپ کماں سبک روانہا
از وہم فزوں لیاقت شاں　بر تیر کماں سباقت شاں
فیلان مہیب کوہ تمثال　البرز بنان و شرزہ دنبال
خرطوم دراز و پاے کوتاہ　جنباں چو سحاب بر سر راہ
در خشم بسان شیر نراں　چوں سیل رواں چو ابر غراں
بودی بازل اگر ہویدا　ہرگز نشدی جبال پیدا
صد اشتر مست سرخ موی　طاؤس وش و غزالہ خوئی
بر بانگ حدی بحشت و صحرا　رفتی بفراز کوہ خارا
چوں آب رواں رواں بہاموں　بے مثل چو بختیان گردوں
در تیز روی نسیم بنیاد　در جثہ چو بیستون فرہاد

یک گلهٔ اشتران شامی چون دلدل آسمان گرامی
مانند دلان پاک ابرار هر گونه ز خلق بار بردار
با آنهمه چند گون ستوران افزون ز قطارهاے موران
گنج زرو سیم خام کانی گل رنگ بساط اصفهانی
از عنبر و زعفران و کافور وز مشک حساب شد دور
چینی نصب طراز پیرا لائق به بتان ناز پیرا
رومی کله و زمردین تاج کرسی ز زرو سریر از عاج
از اقمشه انچه بود کالا سروی نرود قیاس بالا
سیفور * و خز و حریر و دیبا اکثون † و دگر قماش زیبا
از قاقم سرخ بستهها چند سنجاب و سمور جمله دربند
خوانهای بلور و جام یاقوت زاں به نه بود بملک ناسوت
مرغان شکاری سبک پر سیمرغ فلک بزیر شهپر
از سوزن ؛ رشته تابشانه انچه که بود رواج خانه
شه داد بآں عروس و داماد تاهر دو شوند خانه آباد
پنجاه هزار مرد جرار کایند بکار وقت پیکار
بسپرد بآں دو پاک گوهر پدرود نمود شاه یکسر
دیگر پی دخت نیک جوهر یک هودج زر ز لعل و گوهر
بر دیدن آں فلک خجل شد خورشید زمانه تنگ دل شد
ترتیب شده که تانشیند در راه بهار راه بیند
شاهان سلف زفاف کردند بر مهر و بماه لاف کردند
زیں گونه چهار خانه پرور کم داده برو کسے بدختر

---

* نوعی از جامهٔ لطیف ریشمی سیاه رنگ (غیاث)

† صحیح : اکسون - بضم سین مهمله - دیبای سیاه - (غیاث)

آں جملہ اگر کنم گذارش　یک نسخہ دگر کنم نگارش
مرغوب بگریہ مبتلا شد　از مادر و از پدر جدا شد
راغب چو نیازمند تسلیم　آورد بجا بشاہ دیہیم
گشتند ودام ہر دو باہم　اما بفراق دیدہا نم
آرے بجہانیاں جدائی　سخت است کہ بعد آشنائی
ہستند اقاربان عالم　آشفتہ ازیں صدای ماتم
ہیہات کہ ابجدی سخت مہجور　افتاد ز دوستان خود دور
چوں لالہ بدل ہزار داغ است　ہر داغ چو آتشیں چراغ است

در بیان یافتن کورنگ خلخال مرغوب از شکم ماہی و عاشق شدن او براں و فوج کشیدن او برائے مقابلہ راغب

گوہر سنجاں بحر دانش　دانش‌مندان آفرینش
ایں قصہ درون قصہ گفتند　کزیک غنچہ دو گل شگفتند
کآں دخت پری نژاد فغفور　رشک مہ و آفتاب پرنور
غارتگر ہوش پارسایاں　درد دل و دین آشنایاں
از پیش وقوم شادی خویش　روزی بہ بتان خیر اندیش
میرفت کنار آب دریا　سیراب چو خوشۂ ثریا
ناگاہ ز پای آں پری زاد　خلخال درون آب افتاد
ہر چند بدر بجست و جوشد　با سیمتناں بہ گفتگو شد
لیکن زاں حلقۂ جواہر　نامد بسراغ ہیچ ظاہر
چوں در بصدف در آب می بود　جوینده بہ پیچ و تاب می بود

کورنگ بنام شاه تاتار | بر صید فگنده اسپ رهوار
آمد بکنار آب چون شیر | از اسپ فرو رسید در زیر
بنشست درون شامیانه | افگند بساط خسروانه
صیاد بحکم پادشاهی | انداخت بر آب دام ماهی
می‌کرد شکار ماهیان را | میداد ملک سپاهیان را
داروغهٔ مطبخ جهان جو | یک ماهی تازه بهر خسرو
بر کرد که تا کباب سازد | نقلی ز پئی شراب سازد
شد از شکمش چو چشم عالم | خلخال برون چو خاتم جم
از قدرت ایزد تعالے | وز حضرت بادشاه اعلے
بنگرچه عمل برون بر آمد | کآں حلقهٔ نون زنون بر آمد
کورنگ ازاں هلال زرین | بر کرد بسے به بخت نفرین
زاں گردهٔ کوکب مجوف | شد دائرهٔ مجوف دف
از آنکه بران مدور خوب | می‌بود نوشته نام مرغوب
پرسید که این ز کیست زیور | از پای کدام ماه پیکر
این نام گرامی کدام است | این را بکدام جا مقام است
چون صید شدم ز جاں اسیرش | نادیده بدل نشست تیرش
گفتند که این نگار چینی است | با غنچهٔ نو بهار چینی است
دخت ملک همام باشد | پروردهٔ لطف عام باشد
چون نامزد شه یمن شد | راهی طرف همان چمن شد
داماد و عروس هر دو از فوج | آیند برون چو بحر پر موج
اینک رسند این جا | سوزند کنون سپند این جا
کورنگ چو گوش کرد این را | بر ابروی خود کشید چین را

گفتا زین به چه رنگ آید معشوق بکف ز جنگ آید
فرمود که جمله لشکرستان آیند بهر ز کشورستان
سرداران نوام آن سو سر خیل دلاوران هرسو ،
گشتند باتفاق باهم بستند کمر بخون فراهم
سلطان ستمگران تاتار با فوج دلاوران تاتار
بر جای کمین کمین گرفتند ره بررہ فوج چین گرفتند
از گنبد نیلناب گردون دیرنگ هزار گونه بیرون
آید بزمینیان همیشه بچینیان انگاه همیشه

در بیان مصاف کردن راغب با کورنگ تاتار و گریختن کورنگ از پیش راغب

پرخاش گذار این حکایت میکرد چنان بمن روایت
کاں بستهٔ عشق زلف جانان رخصت شده از جناب خاقان
با آن بت نو عروس رنگین می‌رفت برون ز سرحد چین
هر روز چو ماه تازه منزل هر وقت روان روان مراحل
مرغوب بمحجلهٔ عماری بر ناقه چو ماه در سواری
لشکر همه پیش و پس بآئین می‌رفت جدا جدا بتزئین
ناگاه نمود گرد کورنگ چون ابر سیاه لشکر جنگ
شهزاده میانجی فرستاد کین کینهٔ تازه را چه بنیاد
بیراه ازو جواب آمد دور از عمل صواب آمد
صف از دو طرف یلان کشیدند چون شیر مبارزان دویدند
سودا بدماغ ماه گشته خورشید فلک سیاه گشته

غریید چو شیر کوس رویین　　گردید علم سنان و رویین

آواز درای و بانگ شیپور　　بکشاد دهان غنچهٔ صور

هر مهره بچرخ شور انگیخت　　رنگ از رخ اهرمن فروریخت

آمد ز تبیره * شور بیرون　　گردید جگر ز شور او خون

از طبلک جنگ قایم انداز　　شد مغز چو آب تیره ز آواز

از حلق دهل غریو آمد　　فریاد و فغان ز دیو آمد

چون معرکه جوش اشتلم † کرد　　آشفته دماغ گا و دم ‡ گرد

راغب صف میمنه بیاراست　　بر میسره نیزه‌کار شد راست

شد پیش و پس صفوف لشکر　　از آهن گرز و تیغ و خنجر

چون کوه گران حصار در شد　　بر کوشک مه غبار بر شد

کورنگ دگر طرف قوی بود　　با چنبر چرخ مستوی بود

چون سیل بجوش آب ریزان　　چون برق سبک بگرم خیزان

درهم شده هر یکی دلاور　　با یک دگر ازسنان و خنجر

شمشیر مبارزان چابک　　گردید چنان بخود و تارک

از پردهٔ مغز تا بسینه　　شد سرخ سیه لباس کینه

از تیغ بلا رگی برون جست　　مینای سپهر رنگ بشکست

راغب بسمند کوه پاره　　در خرمن پنبه چون شراره

نیزه و کمند هر دو در دست　　مانند هژبر نر زبردست

در داد عنان بفوج کورنگ　　چون شیر رسید بر سر جنگ

رفتند برو یلان تا تار　　بستند کمر برای پیکار

---

* طبل و کوس و دهل

† غلبهٔ تندی و زور و تعدی ـ لغة ترکیست بمعنی ستم از برهان وغیره

‡ کرنای و برغاه (از غیاث)

از هر دو طرف چو چپقلش شد　در سنگ سیه تپ خلش شد

افتاد شکست بر معاند　اختر شده دور از مساعد

تیری که ازان دو بر گزشته　از بکتر و از سپر گزشته

هر سو همه کشته کشته گشتند　از کشته چو پشته پشته گشتند

کورنگ گریخت سوی تاتار　فوجش شده تار تار یک بار

غارت شده لشکرش بیک دم　گردید تمام ملک برهم

گمراه دواب و رخت و اموال　گردید ز دست خصم پامال

بد دید ز عقل بد فریبش　بشکستهٔ شیشهٔ شکیبش

شد هر که زند قدم بباطل　از پایهٔ اعتبار عاطل

دربیان آمدن راغب در شهر ختن و پیغام نسبت ناسک با صنوبر دختر بادشاه آن جا و قبول کردن او بعد عذر بسیار امر نسبت را

شهزادهٔ شیر دل ز کورنگ　چون یافت فراغت از سر جنگ

زان فتح شگفته چون چمن شد　همرنگ بهار برختن شد

سلطان خرد پژوه آنجا　آمد بفراترش ازان جا

پزرفته ورا برسر مهمان　خدمت کرده بقدر امکان

آئین ضیافتے که باشد　شایان لیاقتے که باشد

آورد بجا ز راه تکریم　بر بست میان برای تعظیم

هر یک نشناخت یک سر مو　در ماند بشان و شوکت او

آری چو رسد کسی باقبال　ادبار شود چو خاک پامال

بد رنگ شود بمفلسی * شکل ‌ ‌ از دست رود بہ بیکسی شکل
اقبال کند دگر بہ معکوس ‌ ‌ تبدیل شود لباس منحوس
دانند خردوران عالم ‌ ‌ فرقی کہ بود بآن و اینهم
یک هفتہ بنای و شوش بگذشت ‌ ‌ گاهی در بزم و گاہ در دشت
روزی کہ ستارگان مسعود ‌ ‌ بودند بکار نیک محمود
پاشاہ ختن نمود راغب ‌ ‌ کای والی مرجع مطالب
زیں هرچہ بود دریں ممالک ‌ ‌ کاهد بخریدی تو نامک
فرزند بود اگر پذیری ‌ ‌ داماد شود چو دستگیری
زیبب است کہ نامک و صنوبر ‌ ‌ گردند بهم یکی دو گوهر
تزئین مناکحت پذیرند ‌ ‌ آئین مجاورت بگیرند
کین هم پسری وزیر باشد ‌ ‌ در ملک یمن امیر باشد
والی بدو گفت کای ملک زاد ‌ ‌ من حکم ترا مطیع و منقاد
امری کہ کنی بجان پذیرم ‌ ‌ بی راہ تو راہ هر نگیرم
لیکن سخنی دگر دریں است ‌ ‌ انصاف اگر کنی تو این است
کوهست وزیر زادۂ شاہ ‌ ‌ من صاحب تاج و صاحب گاہ
دختر کہ ز نسل شاہ باشد ‌ ‌ هم بستر پادشاہ باشد
پیوند مناسبت بزیبب است ‌ ‌ بگذشتن ازیں هزار عیب است
شهزادہ بگفت کای خردمند ‌ ‌ زنهار مباش در چنیں بند
شاهست و وزیر هر دو باهم ‌ ‌ چوں مهر و مهست یکدگر هم
نور است یکی درون هر دو ‌ ‌ هر چند جدا ازیں بود او
بر یک شاخ است گرچہ دو پر ‌ ‌ یک اصل بود بآں دو جوهر

---

* مفلس اور بیکسی کا قافیہ درست نہیں

زان یک چو دگر بذائقه نیست — لیکن چندان مضائقه نیست

بینند باصل دور بینان — بر اصل بود قرار اینان

القصه پس از دلائل چند — سلطان کرده قبول پیوند

گردید بمهر قرار مربوط — پذرفت سخن اساس مضبوط

شد شکر و گل برسر دیرین — تقسیم بدوستان شیرین

در جلوهٔ دلفروز فرخ — شد از طرفین روز فرخ

دربیان زفاف صنوبر با ناسک

روزیکه قران اختران بود — نو روز جهان ز گلبران بود

شد شهر تمام چون گلستان — پر نور چو ماه شد شبستان

بنیاد سرور طرح کردند — بر هرکسے کارنو سپردند

مرغوب که بود میر مجلس — شد در حرمش امیر مجلس

راغب شده بر بساط مردان — رنگ افروز نشاط مردان

سلطان ختن برای این سور — میکرد تمام بزم پر نور

رامشگر خوش سرای شاهی — دل برد زماه تا بماهی

قوالان خجسته آوا — بردند ز خود دل شکیبا

رخشیده چو مشتری پیاله — می بود دران چو رنگ لاله

ساقی بعذار گل فروشی — سیمین بدنان بباده نوشی

ناهید کمر برقص بسته — مه دف به بغل پیش نشسته

بر بانگ رباب در کشادند — مهر از خم تازه بر کشادند

گلرنگ بتان ساده رویان — شمشاد قدان مشک مویان

مانند ستارگان بجستند — چون هالهٔ ماه حلقه بستند

دلاله برآن قد صنوبر		آراست لباس چون گل تر
بر بسته عصابهٔ دور آگین		بر چید قمیص زرکش چین
معجر ز جواهر گرامی		بر تارک آن عروس حامی
از زیور نغز آن گل اندام		بند است زبان کلک ز ارقام
آرایش ماه نور پرور		حاجت نبود برنگ زیور
بر تخت مرصعش نشاندند		چون صبح گهر برو فشاندند
سلطان ختن که بود مالک		در دست گرفته دست ناسک
بنشاند به پهلوے صنوبر		سعدین شدند هر دو اختر
موبد در هر دو رشتهٔ وصل		بر بست چنان که دور شد فصل
آن هر دو گهر درون یک تار		گشتند چو روح با جسد یار
محفل ز مصاحبان تهی شد		مشتاق بدرجهٔ بهی شد
در پرده شدند ماه و خورشید		کردند بدست نقد امید
ناسک چون دید روی گلگون		جوشید ز عشق در رگش خون
زان گونه کشید در برش تنگ		بشکست بروی گل بدن رنگ
پوشید دهان غنچه آگین		می خورد شکر ز لعل شیرین
گاهے بکف او گوئی سیمین		گاهے بدماغ بوی نسرین
از لاله و یاسمین و سنبل		آغوش شده چو خرمن گل
چنبر شده برمیان میانی		پیوست بجان تازه جانی
چون گلشن نو شده هویدا		از زور کمر بهار پیدا
در بسته چو غنچه یک چمن دید		بل نافهٔ آهوی ختن دید
بشگافت دهان حلقهٔ سپهر		در کرد الف بحلقهٔ مهر
سیمین قلمی بنون در آمد		زرین رقمی برون بر آمد

آمد چون زیبقی پر از نور شنجرف برون ز کان کافور
پیراهن ماه نو شفق شد رنگ کف دورهٔ افق شد
نرگس ز سرشک گشت در نم در غنچه چکید آب شبنم
شد عرق * بت بهار سیما از کثرت شرم چشم برپا
کارش ز قوی نرفت بالا بر کرد حریف جمله کالا
همچون بهم بخواب رفتند در بیخودیش شتاب رفتند
در وقت سحر شدند بیدار یک مست و دگر چونیم هشیار
یک چون گل آفتاب دیده یک چون بن سرو نو دمیده
یک چند صنوبر گل اندام در خانهٔ خویش کرد آرام
آخر ز تصرفات ناسک گردید بت دگر ممالک

دربیان نهضت نمودن راغب از شهر ختن بطرف ملک یمن و ملاقات کردن او با مادر و پدر خود

چون رایت صبح نور افشاں بر گنبد چرخ شد درخشاں
راغب ز درون خواب گاهی آمد بیرون چو صبحگاهی
بر رفتن خود مسارعت کرد بر سمت وطن مراجعت کرد
رخصت طلب از شه ختن شد مشتاق قلمرو یمن شد
شه نیز وداع کرد او را در حفظ خدا سپرد او را
مرغوب و صنوبر سمن بر در حجلهٔ نافه جلوه گستر
ناسک برکاب شاهزاده چون سرو بپا در ایستاده

---

* صحیح : عرق - بفتح اول و ثانی -

بوسید زمین و عرض کرده از خویش ادای فرض کرده
کین فوج ظفر اثر بترتیب باید که رود سوی سر اندیپ
زان راه رویم سوی مقصد بینیم شتاب روی مقصد
راهب پذرفت التماسش میرفت بفوج بر قیاسش
لشکرکش شاه بود ناسک چون راست روان راه سالک
از دشت خطر نما و کهسار رفتند یلان گرم رفتار
در راه شدید بس عجیبه دیدند هیاکل غریبه
گه آدم اسپ روی خونخوار گهه گرگ رخان مردم آزار
بررینه و شاخ کرده مردم مانند شغال طرۀ دم
خرطوم کشان چو فیل چندے پیچیده ز مو بکف کمندے
مرغان هزار گوش چون شیر منقار دراز تر زشمشیر
دیوان و سباع و دام و ددها هر سوی روان دوان ز حدها
شهزاده ازان صور ز عبرت گردید بخود ز روی خیرت
از قطع منازل ومراحل آسان میکرد جمله مشکل
حتی که بسرحد یمن شد آسوده بالکۀ وطن شد
بهرام شنید و گفت کین چیست این لشکر ناگهانی از کیست
خصم بدم از کجا رسیده از راه کدام سر کشیده
آراست برای جنگ لشکر از تیر و کمان و تیغ و خنجر
ناسک چو صبا زمین بریده نزدیک شه یمن رسیده
از مقدم بادشاه زاده شه را ز خوشی نوید داده
بهرام ازان بهار جانی بسیار نمود شادمانی
رفتند به پیش او بزرگان کردند گهر نثار ارکان

هر شهر ازین سرور وافر　　شد خانه بخانه عیش ظاهر

چون بنده رسیده شاهزاده　　سر بر قدم پدر نهاده

مرغوب ورا نمود تسلیم　　بر نهج کنیزکان ز تعظیم

گلفام چو گل کشاد آغوش　　آمد بر آن بت قصب پوش

با سینه کشاده ماه نورا　　جان کرد بمهر او گرورا

انگاه بچشم تر بر آمد　　بر گرد سر پسر بر آمد

بسیار کشید تنگ در بر　　جان باد فدا بمهر مادر

داسک هم با بت یگانه　　شد سوی سرای خود روانه

یا رب چه سعید روزگار است　　بر حسب مراد سازگار است

راحت که پس مشقت آید　　هر لحظه نتیجه نیک زاید

از تنگ دلی مشو تو بیتاب　　کز ابر سیه سفید شد آب

کاری که بدون چشم نم نیست　　آخر چو شود درست غم نیست

دربیان وفات کردن بهرام شاه پادشاه یمن

خودبین نفسان ملک تقدیر　　کردند باین طریق تقریر

کان شاه یمن بطاق رنگین　　می‌خفت شبی به تخت زرین

فارغ ز غم زمانه بوده　　همدوش بت یگانه بوده

ناگاه بخواب دید مارے　　آویخت باو بمرغزارے

گردید حمائل نو آئین　　چون سنبل تازه بر ریاحین

وز زلف معنبرین ز گردن　　افتاد فرو بعطف دامن

پیچید بآن خجسته هیکل　　چون مار سیه بشاخ صندل

بهرام ز خواب وحشت آلود　　زینسان گردید دهشت آلود

افتاد زاوج تخت پاڈیس　　گوئی که گلے ز شاخ نسرین

هوش از کنف دماغ رفته　　نور از جگر چراغ رفته

خوبان محل شدند بیدار　　چون هاله بماه شد پدیدار

ودند بروجگر تراشی　　از دیدهٔ تر گلاب پاشی

چون زان سکته بهوش آمد　　چون شعلهٔ خس بجوش آمد

زان خواب نمود شد چو اظهار　　افتاد چو سایه شه دگر بار

تب آمد و گرم شد تن او　　شد چون بن خار گلبن او

از باد مخالف ستم کیش　　بشکست سفینه لنگر خویش

در بدر تنش رسید طوفان　　کم ماند در اختیار سکان

دیدند معالجان چو حالش　　کامد خللے در اعتدالش

بستند کمر برائے خدمت　　تا چیز شود ادای خدمت

لیکن چه بود که داروی موت　　شد یک قلم از ریاض طب فوت

گردید چنان بدو صعوبت　　تسکین نه رساند هیچ شربت

چون رفت شکیب از مزاجش　　جستند ز دشت بر علاجش

بردند دران درون صحرا　　تا اخذ کنند مگر هوا را

گویند که اندران بیابان　　می‌بود ز آب رود جریان

آب از سر کوه سیل می‌کرد　　در بحر عمیق میل می‌کرد

شه بود نشسته اندران جا　　وا کرده نظر پئی تماشا

ناگاه ز طیلسان سیلاب　　آهوی سیه فتاد از آب

از دیدن آن ملک بترسید　　زان صدمه بسے بخویش پیچید

بد تر شده از نخست حالش　　آخر شده از حیات سالش

دانست که آب از گهر رفت　　خورشید امل بآب در رفت

ارکان رکین خویش خواندہ نزدیک بصدر در نشاندہ
گفتا کہ شما بگوش دارید این حرف زمن بہ ہوش دارید
واقب کہ گلے است نو دمیدہ لخت جگر است و نور دیدہ
امروز بخسروی مسلم از تاج شہی سرش مکرم
تعظیم ورا نگاہ دارید قد در طاعت دو تاہ دارید
نوشاہ شما و شاہ عالم بل رشتۂ بند و بست آدم
بہبود شما رضاش باشد خوبی ہمہ در بقاش باشد
روانگہے کرد سوی فرزند دو حرف بگفت از سر پند
کاول این ست از رعایا ہستند ز کافۂ برایا
دیگر چہ بود سپاہ نامی کین ہر دو بذات خود گرامی
گر از تو خوش اند ملک راند ورنہ چہ بود تو نیز داند
از عدل بہ مملکت کمال است از ظلم بہ سلطنت زوال است
این گفت و جگر ز آہ بشگافت خود ماند بچرخ روح بشتافت
موتی کہ باغنیا در آید از حسرت محض وا برآید
این است بہ بین مآل دنیا آشفتہ خیال و حال دنیا
این شش جہتے کہ نقش چین است چون اژدر ہفت سرنگین است
زین لقمۂ خار در کمین چند پیچیدۂ زہر و انگبین چند

حکایت ہم درین معنی گوید

چندین کلکے * قلیل فرہنگ بودند گرو بوام سرہنگ
دل خستہ و سینہ چاک از غم چون ابر ز گریہ چشمہا نم

---

* شوم و نا مبارک (غیاث)

روزی ز اُساری گفت مردے کای تیرہ دل ستم نوردے
ما را تو ز بند خود رہاکن راہ از خویشتن بماکن
از گدیہ زرت فراہم آریم پیش تو بلا سخن گذاریم
سرہنگ شنید و گفت آرے وا کرد ز بند خویش بارے
بگذاشت ولی ضماں گرفتہ زانہا خطے از نشاں گرفتہ
مدت شہ گرفت زر رساندند آں گرد بلا ز خود فشاندند
مقصود ازیں حکایت این است کیں دہر چو خصم در کمین است
زنہار مکن دراز دستی از اوج فتد بروی پستی
ہرکس کہ بخورد مال دنیا افتد بسرش وبال دنیا
چوں آں کلکاں بقید ماند در پنجۂ گرگ صید ماند
گنجی کہ بقسمت کساں است شہ بر سر آں چو پاسبان است
نہ زرپتّی زدہ ز نادش نہ بہر تزک، نہ بہر شادش
بہرام کہ او شہ یمن بود با آنکہ جوان نیک فن بود
عادل بود و کریم بودہ محسن بود و حلیم بودہ
از مسند خسروی گذر کرد در زیر زمین بد خمہ سر کرد
تو درچہ حساب ای سبک سر نازی بچنیں متام ابتر
نانی مخور از کف غریباں بیمار مشو بر طبیباں
مرہوں گشتن بوام دیگر زاں پس رفتن بدام دیگر
جز خیرہ سری دگرچہ باشد جز طور خری دگرچہ باشد
آخر زین باغ رفتہ باید در تحت مغاک خفتہ باید
گر زیست بود بہ نیک نامی آں مرد بود بحق گرامی

دربیان نشستن راغب بر تخت شاهی بجای پدر

ای دولت تازه عهد جاوید وی ابر بهار کشت امید
من دست بدامن تو دارم پیوسته سپاس تو گزارم
جز درگه تو قیام من نیست بی توبه دگر سلام من نیست
از روز نخست یار جانی هستم بتو من اگر تو دانی
من هم چو تو بخت را مشیرم در ملک سخنوری امیرم
آب سخنم کم از گهر نیست این سکه بدون نقش زر نیست
جائیکه ازان خرد کشد گنج گردید زمان من گهر سنج
مشاطهٔ این عروس اقبال زین گونه فشاند رنگ آمال
کان شاه سریر کامرانی چون رفت بملک جاودانی
بر جای پدر نشست راغب از بخت بلند و رای صائب
شد شمع ولی قمر برآمد بهتر ز پدر پسر برآمد
از عدل شه صلاح اندیش شد از دم گرگ حلقه میش
در عهدش از برای تمکین شد بر سر صعوه بال شاهین
از بهر ضیافت تکوتر در خانهٔ باز شد کبوتر
ناسک بوزارت ملک شد در سلک مهام منسلک شد
زان شاه و وزیر چون چمن بود در هر طرفیکه از یمن بود
خسرو که نکو بود صفاتش خواهند جهانیان حیاتش
دستور چو او درین عمل شد افضال خدای لم یزل شد
شاهان که ثمر ز بخت خوردند از رای وزیر گوی بردند
زد سکه بملک چون سکندر از رای وزیر شد مظفر
یارب بجهان مباد حاکم آن بد گهری که هست ظالم

راغب به مجرد نشستن بر تخت یمن بسان گلشن
سر سبزی ملک شد دگر گون آباد شدند کوه و هامون
در داشت حساب دخل سه سال از حاصل زرع و تاجر مال
شد روی مزارعین درخشان چون در شب تار ماه رخشان
از کثرت نعمت خدا داد گشتند سپه ز بار آزاد
از ملک چنان ربود فتنه جز چشم بتان نبود فتنه

در نصیحت فرزند گوید

ای جوهر معدن گرامی وی گوهر کان نیک نامی
هفت است ترا ز سال بنیاد در شصت من است نیز هفتاد
من نوبت خود تمام کردم بر پیک اجل سلام کردم
تو همچو نهال نوجوانی چون ماه نوی بکامرانی
زانچه که رسد ترا ز دوران از رفتن آن منم پشیمان
باید که دو حرف من کنی گوش این داروی تلخ را کنی نوش
کاول این است گر تو مردی چون شیر دلان جهان نوردی
نیت بامور خیر داری در کشور خیر سیر داری
اثبات عمل بدون نیت هرگز نبود ای نیک سیرت
در هر راهی که پا گذاری اول بهر خدا گذاری
در امر تعبدی به یزدان اخلاص ضرور هست ای جان
نزدیک خرد بود مسلم از کار تو کار حق مقدم
مومن که بود . . . . یقین و تمکین
ز ارایش زیور عبادت تابد برو نیر سعادت

در ظلمت بیم و صبح امید | ثابت مانند چو ماه و خورشید
تصدیق که نسبتش بدل هست | زان اهل نفاق منفعل هست
یک رنگ شوی درون و بیرون | دارند دو رنگ سحر و افسون
آن رنگ که هست صبغة‌الله | نقش است بجانم الله‌الله
حرفیکه بشانی است موسوم | این است که کلک کرد مرقوم
ای خوش منش ادب پسندی | پاکیزه نهاد و ارجمندی
خواهی که بدهر شادمانی | از هر جا مستفاد مانی
اندر ره نیکوان قدم زن | در صحبت اهل علم دم زن
از قرب و جوار بد حذر کن | در زمرهٔ صالحان گذر کن
از بهر معاش کام مکشا | چندان بتلاش کام مکشا
بسیار که نا پسند باشد | اندک چو خوری پسند باشد
عزت بقناعت است حاصل | حاصل بطمع شده است باطل
در قرض مشقت است (داتی) | . . . . . . تست داتی
نه دام بده نه دام بستان | خیریت خویش اندران دان
با آنکه اگر معامله شد | با نیک منش مقابله شد
بر قدر ضرور لاعلاج است | انسان پابند احتیاج است
لیکن ز کلام شیخ سعدی | بشنو دو بیت گر تو سعدی
وامش مده آنکه به نماز است | گرچه دهنش زفاقه باز است
کو فرض خدا نمی گزارد | از قرض تو نیز غم نه دارد
درخانهٔ خود اگر بود کس | این است نصیحتم دگر بس

در خاتمۂ کتاب گوید

الحمد لله کیں فسانہ آمیخت برنگ جادو انه
برگنج معانی گراں سنگ گردید یکی طلسم نیرنگ
رمزی که نہاں دریں بیان است روغن کش شعلۂ زبان است
ہر نکتہ چو برق آتش انگیز بر زخم جگر بود نمک ریز
از ژنگ نگار (سحر) مانی کردم رقم فریب دانی
ہر لفظ چو نخل . . . . . شوق درکمین است
از دود دہان سینه گل کرد بالای ہیون عشق جل کرد
گردید قبای عنبر افشاں بر قامت معنی درخشاں
مضمونش رہبر جنون است در مغز خرد شمیم خون است
ایں نسخه چو نسخۂ بہاریست از داغ جگر چو لاله زا ریست
تا مشق سخن درست کردم ترک خودی از نخست کردم
آشفته خیال و تیره رایم در کام نہنگ ہست پایم
چوں من شود ارکسے خرد سوز تازد پئی ایں شکار فیروز
پہلوی گوزن شیر خاید یا شیر صفت سگی بیاید
گر گربۂ نیک ایں ہوس برد چوں موش ضعیف صد لگد خورد
رتبت بمقام آفریدند شوکت بامام آفریدند
منظور نه شد بر سخن ور موضوع یکی بعلم دیگر
ہر کج عنق دژم نہادے مہر سر محضری فسادے
گوئی نتواں ازیں فزودن انگشت بریں حروف سودن
کیں آتش فارسی بر آرد . . . . بر آرد
ہر حیز انقلاب ہستم چوں نقش بلوح آب ہستم

شینم صفتم ، بقا ندارم پا بر سر ارتقا ندارم
خاموش شدم ز تلخ حرفاں بستم لب خویش چوں شگرفاں
بیہودہ زباں دراز کردن مغز سر خود گداز کردن
ایں در خور شان من نباشد ویں مہرہ بکان من نباشد
ورنہ دشوار نیست چنداں بودن بجواب ناپسنداں
دادن بشرارہ مشت خس را در شعلہ زدن پر مگس را
دور است ز عقل دور اندیش دیگر بودم برگ زدن نیش
یارب خط ایں پرند مشکیں ایں نقش و نگار قطعۂ چیں
تا گلشن دہر ہست رنگیں بی رنگ مکن ز رنگ تزئیں
کن حرز گلوی نازنیناں گل طرۂ دست مہ جبیناں
ہم ورد زبان عاشقاں کن ہم جوش خیال صادقاں کن
در محفل دل فروز مرداں محبوبۂ عز و ناز گرداں
لب چوں ز دعا گرفت تزئیں . . . . . . : ندای آمین

تمت الکتاب بعون الملک الوہاب قصہ راغب و مرغب من تصنیف
میر ابجدی بتاریخ ہفدہم شہو شوال المکرم روز جمعہ سنہ یک
ہزار و یک صد و نود و شش ہجری

فهرست مضامین و عنوانات

مثنوی

راغب و مرغوب مصنفهٔ میر ابجدی مرحوم

کلیات ابجدی حصۂ سوم

زبدۃ الافکار

مصنفہ

میر محمد اسماعیل خان ابجدی

ملک الشعراے دربار والاجاہی مدراس

مرتبہ

محمد حسین محوی لکھنوی

جونیر لکچرار اردو

مدارس یونیورسٹی

سنۂ ۱۹۵۱ عیسوی

تقریظ بر مثنوی زبدة الافکار
از
مولانا محمد باقر آگاہ مرحوم

مولوی محمد باقر بعد ملاحظۂ این کتاب زبدة الافکار بمیر ابجدی
مصنف هذا الکتاب نوشته فرستادند ' رقعه این است :

کواکب بلاغت و براعت از افق فلک عجیبة المضامین این نظم
رسا مرتفع است - و نفایس لطافت و ظرافت در اصداف اسالیب
غریبة القوانین این شعر مصفی مجتمع از رشک درر غلطان
الفاظ فصاحت نشانش که در نزاکت و رنگینیها بغایت بیبها
است . صدف سینۂ حساد ناتوان بیں همچو دل بحر شکسته
تر از کاکل پریشاں و از حسد بوارق درخشان معانی ندرت
عنوانش که در صفوت و صفا توام پیشین این نکا است .
خواطر احبا ردیفوار جویائے قافیۂ لطف و استحسان میزان
هر قاصر فهم آں را نتواند سنجید و قوافل بدائعش در تنگ
نائے حوصلۂ هر نارسائی نتواند گنجید . غرض این کلام
مرغوب نادر اسلوب سراسر خوبیها است و بوجه من الوجوه
قابل اعتراض و ایراد نیست .

مثنوی زبدة الافکار

بسم الله الرحمن الرحیم

افسر فهرست کتاب قدیم　　بسم الله الرحمن الرحیم

باغ سخن را که بهار است سبز　　از خط آن لاله عذار است سبز

جمله جهان پر تو مصباح اوست　　باب فلک بستهٔ مفتاح اوست

طرفه کلیدی که خزائن درو　　مخزن خلاق اماکن درو

نظم حروفش که بخود باهم اند　　راست کن مثنوی عالم اند

شمع فروزان شبستان قدس　　لاله فروشان گلستان قدس

هر الفش زیر نقاب سیاه　　هست بتوحید الهی گواه

. . . . . . بکفالت کند　　بر سر تفرید دلالت کند

جلوه کند وحدت یک رنگ را　　طره زند تارک آهنگ را

گوهر نازندهٔ بحر جزیل　　افسر اسماے خدای جلیل

با که ازو هست بقا تاجور　　. . کونین بدو جلوه گر

بسکه ره عجز پسندی گرفت　　جای الف رفت و بلندی گرفت

رسم کتابت بجهان نا شده　　صدر نشین جای الف با شده

هر که تواضع به کماهی نه کرد　　خسروی ملک الهی نه کرد

سین که کشد شصت قبا در کنار　　خلعهٔ ده عالم هر ده هزار

شانه وش و لیک کلاه سر است　　زلف سخن را بشگاف اندر است

شانهٔ سینش که نباشد بسر　　سر بصفت سر نشود سر بسر

جمله سرافکند دریں داوری   تا نبود سر نبود سروری
روز جزا هر که خورد بیم او   حصن حصین نیست مگر میم او
گوی زمیں حلقه فروش و یست   چرخ بریں حلقه بگوش و یست
دیده وش و سرمه کش دیدها   حلقه زن گردن امیدها
بحر خطیر است سوادش بفر   فرجه نظیر است بیاضش نگر
طره کش سنبل تر لامها   جعدنما تاب ده دامها
چونکه بهم رنگ توصل شدند   آره کش موی تفضل شدند
روی دوی را ز خودی تافتند   افسر ادغام بسر یافتند
آنکه اشارت بهویت کند   غوطه دریں بحر هویت زند
را که سر راز الهی بدو است   فتح در علم کماهی بدو است
حاکه درو حلم نمودار شد   آئینهٔ حلم پدیدار شد
گر بنظر تاج حقائق بود   درج دراں گنج دقائق بود
نون که بود ابروی حور بهشت   جلوه کن پرتو نور بهشت
گرچه هلالیست ولی عنبریں   تاب ده نیر چرخ بریں
مصقلهٔ زنگ حوادث بود   دافع وسواس خبایث بود
یا که دهد یاد ز جام الست   جرعه کش آں همه هشیار و مست
شد ببر او عشر کامله   سر نهاں را چو صدف حامله
نیست ورائے که ریا واکند   فرق ریا را بته پا کند
ایں ره ملفوظ ریا انتما   نه بدرون است و بروں ده نما
هست یقیں شرک خفی را اثر   تسعه شدن زیر نقاب عشر

در سپاس باری تعالی جل عظمته

شکر خداوند جهاں آفریں   کرد دهاں را چو شکر شکریں

داد بتن جان گرامی بہا | کرد ہمہ گوہر نامی بہا

داد نظر را ز بصر ارمغان | بست سخن را بحوال زبان

نور خرد کرد فروزاں بدل | رنگ شرف ریخت برین آب و گل

شمع قمر را ز کبودی حجب | کرد فروزاں بہ شبستان شب

علم و خرد کرد عطا خاک را | رنگ صفا داد دل پاک را

از رحم مادر زندگی بشب | کرد برون بچہ رومی نسب

روی مہ از مہر درخشاں نمود | سنگ سیہ لعل بدخشاں نمود

زاتش لالہ دل صحرا بسوخت | از بغل خار گلی بر فروخت

راز نہاں را بضمیر آفرید | طفل گہر را بصدف پرورید

زلف چمن را ز صبا شانہ کرد | اشک ہوا را بسحر دانہ کرد

آب مطر را بزمین بار داد | سدۂ ابر از دل گردون کشاد

سبزہ دمانید رخ ماہ را | تاج شرف داد سر شاہ را

گنج ظفر در دل شمشیر داشت | فیض قدم در بر شبگیر داشت

ناف زمین را گہر کعبہ تست | آہوی چین را کمر نافہ بست

این ہمہ برہان خدائیش ہست | بر شرف ذات گوائیش ہست

ہیچ نہ بودہ بازل بود او | جملہ جہاں عابد و معبود او

. : . . . . بود در عدم | اوست شہنشاہ سریر قدم

مرد پژوہندہ ازاں رہ نبرد | جوہر خود را بوجودش شمرد

ذات ورا بدو وبدایت کجا | علم ورا نیز نہایت کجا

کیست دریں معبد نیرنگ جو | دم لمن الملک زند غیر او

شاہی او مسترد از ملک نیست | در بر گرداب ورا فلک نیست

ہیست مقید ز تقید برون | عالم اسرار درون و برون

هستی او دور تر است از مثال	هست مبرا ز قیود خیال
تاب خرد را بدو افروختن	در بر مهتاب کتان سوختن
هر که دلی را به نیاز آوری	عقل فرو رفته فراز آوری
رو بسوی قاضی حاجت کنی	نیت حاجت بدو ثابت کنی

در مناجات

ای ز تو ابواب کرم باز شد	از تو بما وا گره راز شد
نخل من خسته ز باغ تو رست	نور ضمیرم ز چراغ تو رست
تخم محبت بدلم کاشتی	جنگ دوئی کرد بدل زاشتی
رونق بازار من بیدلی	از همه رو حل کن این مشکلی
کار مرا چون ز کرم ساختی	سر ز زمین بر فلک افراختی
باز چنان کن که درین تنگ راه	چون مه نخشب نه شوم زیر چاه
مغز تکبر ز سرم دور کن	رنگ هوس را ز برم دور کن
روی نیازم بسوی خویش آر	نقد مهمات فراپیش آر
رخت مرا بر در دونان مکش	مهد امیدم بزبونان مکش
رزق من از غیب مقسم نما	نارمن از نور مجسم نما
وهم مرا علم یقینی به بخش	عقل مرا رونق دینی به بخش
آب کرامت بگل من ببار	تا نرسد زاتش دوزخ شرار
روز مصیبت که شود رستخیز	تا چه بود حال من سست خیز
بهر تخلص چه زبان آورم	با که روم حرز امان آورم
نیست دران عرصگه پر گزند	جز تو دگر دادرس مستمند
کشت مرا آب دهاته دهی	رسته شوم گر تو براتے دهی

در نعت سید عالم صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم

جنبش اول که قلم بر گرفت　　حرف نخستین ز پیمبر گرفت
شاه رسل جلوه ده داستان　　عرش حریم است و فلک آستان
هرچه درین برج زبر جد بود　　آیت او فضل محمد بود
نیست ورا کلک ولی در افق　　در بر مه کرد رقم حرف شق
دفتر آیات فتوت بدو　　مهر خط ختم نبوت بدو
تاج سران عالم اُمی لقب　　جامع اسرار علوم ادب
حامی ما روز سریع الحساب　　پرده کشای خط اُم الکتاب
مجمع اوصاف بشیر و نذیر　　مخبر آگهه دل روشن ضمیر
شاهد خلوت گه اقلیم راز　　یکه رو و یکه دو و یکه تاز
شافع افراد سیاه و سفید　　خسرو فیاض سریر امید
شاه رسولاں که فلک خاک اوست　　شیر فلک بستهٔ فتراک او است
رونق بازار کواکب شده　　مطلع انوار غرائب شده
جلوه کناں همچو مه چارده　　گشت عیاں برافق چارده
عرش برین از قدمش کامیاب　　هست نمی ازیم او آفتاب
تا نه درخشید مه کان جود　　عالم گیتی بشب تار بود
از گهر او ضوی امید تافت　　از رخ او پر توی خورشید یافت
بانی بنیان کمالات شرع　　باعث ایجاد مهمات ورع
تیغ زن لشکر شماسیان　　خال ده چهرهٔ عباسیان
قائد دلها دل یاران او　　سائق جان کارگذاران او
آنکه نخستین شه صدیق هست　　در ره دین صاحب توفیق هست

هنوز عمر گوهر دریای ژرف | گلشن دین راست بهار شگرف
ثالث عثمان بحیاکس ندید | جامع آیات کلام مجید
یار چهارم اسدالله بود | مظهر آثار یدالله بود
ختم ببرو امر خلافت شده | تازه ازو رسم امامت شده

در معراج نبی صلی الله علیه و سلم

روبیت اول که علم بر فراخت | در شب معراج دهل بر نواخت
بود شب تار دران شب ملک | رو بحرم کرد و رسید از فلک
چون بسرا بالکشا آمده | لرزه کنان همچو سها آمده
دید دران دم که رسول امین | زیر سرش دست و تنش بر زمین
چشم مبارک بشکر خواب بود | چهره درخشنده پر از تاب بود
دست ادب برد بآهستگی | حل گره کرد ازان بستگی
شاه فلک دبدبه بیدار شد | سوی فلک قصد نمودار شد
در تن براق زخود جان کشید | پشت و را کرد چراغان عید
چون نگهش آمده آن شب چراغ | برق صفت گشت فروزان دماغ
بود تمنای دلش سالها | یافت ازان مرجع آمالها
شاه تهی کیسه و پشمینه پوش | گشت بران ختلی * فرخنده هوش
چون ز حرم تا در اقصی رسید | فوج رسل تا در اقصی دوید
رفت ازان جامه لشکر باو | دست ببر آن همه چاکر باو
چرخ نخستین بقدمها فتاد | ماه دو تا گشته ته پا فتاد
جست سوی چنبر ثانی ازان | خامه صفت تیر فتاد اندران

* اسپیکه از ختل آورند و آن ولایتیست از بدخشان و بعضی گویند از ترکستان (غیاث)

داشت دمی صحبت خوش همدمی | گشت دبیر فلک درہمی
چوں باراندت سوے ناہید شد | چرخ سوم مخزن امید شد
باز فرس چوں بفرا تر رسید | سطح چہارم بقدومش درپید
بہر قدمبوس دویدہ شتاب | سر ز قدم خانہ بدوش آفتاب
چوں بسفر گرم عناں شد دگر | بر سر بہرام نمودہ گذر
. . . . داد جلادت بدو | گشت مدد بخش حمایت بدو
رفت دگر دور ازیں پنجمیں | سوے نہاں دائرۂ ششمیں
خانۂ برجیس منور شدہ | رسم وفا تازہ (مکرر شدہ)
کرد گذر چوں ز سر مشتری | داد غزل داد دگر . . . . . .
خاتم جم چونکہ بدستش رسید | ریشۂ کیوانی او بر دمید
چنبر ہشتم چو سر افراختہ | آں کلۂ جامۂ خود ساختہ
اطلس او یافت بہاے دگر | چوں بتہ پاے شدہ جلوہگر
ہم ز جہت ملک تنگ و تاز ماند | رخش شتابندہ ازو باز ماند
سدرہ و جبریل بہم باز پس | ماند ازاں شاہ گرامی نفس
رفرف و کرسی ہمہ را طی نمود | حجرہ دگر دید و دگر در کشود
رفت سوے عرش و را ہم گذاشت | بیرق وحدت بدگرگوں فراشت
حالت دیگر ز قدم جلوہ کرد | رفت اضافات ازو ماند فرد
موج قدم سرزد و اورا بشست | چوں گل نرگس بہ تن چست رست
گشت یکی گرددوی سر بجیب | عقل دریں نکتہ گرفتار ریب
طالب و مطلوب بیک تنگ شدند | عاشق و معشوق بہم یک شدند
دید بخود آنچہ توانست دید | گوش شنید انچہ تواند شنید
باز سوے بستر خود در رسید | گرمی بستر بہماں طرز دید

. . . . . هان ابجدی خسته را — شرم دهد نکتهٔ سر بسته را
. . . . زین راه قدم کم زند — ختم سخن را بخموشی کند

خلوت اول

خلوت اول که دران غیر ذات — هیچ نبوده ز ظهور صفات
شاهد مخفی به نهان خانه بود — گلشن صد رنگ بیک دانه بود
آئینه بود خیالش دگر — پردگی بود جمالش دگر
خود صنم و خود بصفت برهمن — خود گل و خود غنچه صفت خود چمن
بود دکان جنس فروشی نبود — نقد دران غیر خموشی نبود
بحر گران سایه تموج نداشت — شاه گران مایه تفرج نداشت
باغ نمی داشت تمنای گل — یار نمی داشت تمنای مل
جام پر از باده چکیدن نداشت — نخل سر ریشه دمیدن نداشت
بذر گری تخم نمی زد به گل — ابر نمی ریخت برین گل و بل *
غیب هویت خمی انگیخته — ساقی گل رنگ بخود ریخته
نشه دگر گونه فروبست کار — کار دگر گونه فروبست بار
عشق درین ضمن فراتر رسید — شوق نهان را بفراتر کشید
رفت ز سربوی گل محویت — دید بخود انچه بود کیفیت
گنج جواهر بنهان بار دید — کنز خفی قابل اظهار دید
ظلمت شب مانع نورے بود — ترک ادب ترک شعورے بود

خلوت دویم

خلوت ثانی که در انجا شعور — کرد تجلی ز خیال ظهور

* وابل ـ باران بزرگ قطره ـ

ماه رخ نور و شهود و وجود — کرد دران جلوه بکف جام جود
علم دران رتبه نمودار شد — عالم ازان علم خبردار شد
گشت نمایان صور علمیه — یافت بهای گهر علمیه
علم شیونات تعین گرفت — درک مقامات تمکن گرفت
صورت اجمال بیک احدیت — جوهر تمثال بیک کیفیت
گوشه‌نشین صاحب رایات شد — قابل اقبال مهمات شد
شمع فروزنده درون نقاب — ماه درخشنده درون حجاب
تخم خرد دید گلستان ببر — شاه زیک غرفه برون کرد سر
موج زنی بحر نهان ساخته — می باثر پرده بر انداخته
لفظ یکی معنی او صد هزار — شاه یکی لشکر او بیشمار
لیک نه پردگی ذات بود — قالب اظهار علامات بود
خلوت علمی ست ورای صفات — علم گرفت است تعین بذات
این همه‌ها از پئی تفهیم هست — مبتدیان را پئی تعلیم هست

خلوت سیوم

خلوت ثالث که مدار شهود — جوهر او عرض جهان را وجود
ابر گهر نازیم کثرت است — نیر نور فلک وحدت است
نسخهٔ تکوین رقم کلک او — آیت تفصیل در سلک او
رنگ نه دامن ایجاد شد — طرح نه صورت بنیاد شد
موسس نه دائره کن مکن — حلقهٔ شش حجره مربوط کن
سرو سهی شد بگلستان ازو — شمع منور ز شبستان ازو
عالم و معلوم جدا شد زهم — غالب و مغلوب برون زد علم

اصل * نمایاں ز فروعش شدہ ‏ صورت آخر ز شروعش شدہ
کارگری کرد ہنر را پدید ‏ پذرگری کرد ثمر را پدید
بلبل و گل ہر دو بہم یارشد ‏ طالب و مطلوب پدیدار شد
شد دل فانوس چراغاں ازو ‏ شد دل ناقوس غریواں ازو
دیر مغاں رونق دیگر گرفت ‏ مسجد و منبر ہمہ زیور گرفت
. . . . . . را داد جلا ما و من ‏ یافت طراوت بہ دگر گوں چمن
قفل فروبستہ را آمد کلید ‏ زخم جگر خستہ را مرہم پدید

مقالۂ اول در آفرینش آدم علیہ السلام

مشت گلی چوں علم افراختہ ‏ شیر دلاں را سپر انداختہ
طفل چہل روزہ شہنشاہ شد ‏ داغ نہ ناصیۂ ماہ شد
خاک سیہ را شرفے شد پدید ‏ بوالبشر صاحب اسما رسید
گنج جواہر بتہ خاک بود ‏ غافل ازاں عالم افلاک بود
چوں ز سر خاک بروں کرد سر ‏ ریخت بواں لشکر گردوں گہر
گشت خلیفہ بہمہ خاکیاں ‏ داشت شرف برہمہ افلاکیاں
خلعت تشریف ببر در کشید ‏ چادر سہ لشکری بر سر کشید
شاہی او الکۂ ناسوت شد ‏ خسروی در کشور ملکوت شد
چونکہ جمالش بجہاں تاب یافت ‏ خال عصی از رخ او آب یافت
نور درخشاں شدہ عین الکمال ‏ تانہ رسد چشم بدی را جمال
علم الہٰی ز دلش آشکر ‏ فیض خدائی ز لبش روبکار
کارگہہ قدرت اللہی است ‏ پور زمیں را چہ قدر شاہی است

---

* ای از فروع اصل نمایاں شدہ ۱۲ منہ

این چه شرف هست کف خاک را　کیست بدو داد دل پاک را
این چه بود سر نهان در وجود　این چه بود بخشش ایثار و جود
این چه بود زر گری کبریا　شد بکفش خاک سیه کیمیا
رکن چهارم نبود جز تراب　فرش ورا کرد الٰهی بر آب
همچو یکی تودهٔ خاکستر است　گلخن طباخ ورا در خورست
جسم کثیف است ندارد وقار　گرد ازو گلشن پروردگار
خوار ازو هیئت ابلیس شد　فاش ازو صورت تلبیس شد
این همه قدرت که نهد غیر او　کیست ازین قضیه * کند گفتگو
سنگ شود آب و دگر آب سنگ　خاک شود باز زر سرخ رنگ
این همه از سطوت یزدانی است　دبدبهٔ و شوکت سلطانی است
تاکه پدید است دم زندگی　طوق گلوهست بمابندگی
غیر ازین نیست دگر کار ما　هست همین حرف سزا وار ما

حکایت

رفت یکی روز بره بو تراب　دیدیکی گبر گرفتار خواب
زیر درختی بزمین در غبار　چون سگ دیوانه در افتاد خوار
شیر خدا رفت ببالین او　گرد ربود از گل نسرین او
خفته بخود آمده از خفتگی　دیده کشاد از ره آشفتگی
گفت بآن شه که بگو کیستی　بر سر این راه پئی چیستی
لطف ترا دیده دلم شرم کرد　سنگ مرا عاطفتت نرم کرد
گفت علی ابن ابی طالبم　بر همه شیران جهان غالبم

---

* صحیح قضیه بفتحتم اول و کسر ثانی و یاء مشدد (عیاث)

خاک منم کنیت من شاهد است　　بو لهبی نار بتو عائد است

گر قدمم بر سر افلاک هست　　لیک مرا الفتی با خاک هست

غلبه ازان کرد بمن میل جنس　　از چه بود سوی تو این نیل جنس

لطف کجا رشک بود غور کن　　نیست جز این هیچ درین جا سخن

گبر سبک جست و بپا اوفتاد　　گشت مسلمان ز شه دین و داد

شاه جهان داد ردای خودش　　کرد مکرم ز عطای خودش

مقالهٔ دویم در تنبیه غافلان

عشق خدا مرد شتابنده را　　جمع کند کار پراگنده را

دل که بخود بار ندامت کشد　　عشق بهر نقش کرامت کشد

هر که درین دشت سراب آشنا　　گشت ز یک دجله بر آب آشنا

تا نه گزارید بران پای سنگ　　ره زن آن خسته شود صد نهنگ

به که ازین دجله قدم بر زنی　　تا نه دهد جان به نهنگ دنی

چند درین ورطه دمی شو براه　　رخت گران مایه مکن زیر چاه

تا نشد آن شاه * ازین چه برون　　جذبهٔ اقبال نه شد ره نمون

نقل مکان کرد و را در سران　　تا چه بود دولت این نقل جان

کار مکن تنگ بخود زینهار　　به که کنی فکر ره رستگار

نفس دغل را بتبر بر فگن　　تیشه برین پای هوس در فگن

از چه درین دائرهٔ خاکدان　　نقطه شده خاک کشیدی بجان

نقطهٔ گل را بزمین در کنی　　نقطهٔ کل شو که جهان سر کنی

همچو الف شوز نقط بر کنار　　کار نقط را بتعدد گذار

* اشاره بر یوسف علیه‌السلام ـ ۱۲ ـ منه

به که در ملک تفرد زنی — حلقهٔ ابواب تجرد زنی

میل درین چشم تعلق کشی — اره برین فرق تملق کشی

تا که نه سوزید تن خویش شمع — تا نه دوانید چرخ آب دمع

خود به شده زیر ملمع لگن — رونق انوار دل انجمن

تیره دلی نور درون رد کند — جوهر بد آئینه را بد کند

حسن عمل را چو توقف کنی — بر کمی حسن تاسف کنی

جور بزمستان که بود دیر تاب — روز شود کم چو گرفتی حساب

وقت نشاط تو شده صرف غم — عمر گرامی بتلاش درم

به که بیک عشق کشائی دکان — مشتری عشق ندارد زیان

سود کنی گر تو تجارت کنی — هستی موهوم بغارت کنی

زین چه بود روز بهی تاجری — در عرض خاک سیه گوهری

قلب زر است این که تو داری بکف — رو بسره کن که بیابی شرف

قلب بود قلب بهر جا بری — قلب نیرزد بر هر مشتری

صولت نقاد کشاید زبان — قلب بود بر محک امتحان

گرچه بکیسه تو کنی مختفی — گاه بها خنده زند صیرفی

کیسه بران را چه دهی صرف گنج — از چه شوی دست تهی باد سنج

خاک درین چشم تعقل کنی — شیشه تهی گشت چه قلقل کنی

روز تعدل که ترازو نهند — بر شرف سنگ جزا می‌دهند

خشک سرانند هم الخاسرون — مایه گرانند هم المفلحون

پله گران شو که شوی مردکار — پله سبک را نبود اعتبار

هرزه بود کار سبک سیرتان — یاوه بود نقد مگس طینتان

نقد همان به که بر آئین بود — کفه همان به که موازین بود

هست ترا داد خدا بهر کار   عقل تو بالید برای شکار

صید درین وادی روبه مکن   صید دران عالم شیرانه کن

دیدهٔ صیاد کشا و به بین   دامن تو بیشهٔ آهوی چین

سعی درین کالبد خویش کن   دام نه و صید دل خویش کن

چون تو کنی صید درین دشت زار   خود نه شوی صید کش انجام کار

این شرف مایهٔ آزادی است   این گهر لجهٔ صیادی است

سست مشو چون نفس جبریان   جهد کن و تیر فگن از کمان

معنی این جبر نه بستن بود   سلسلهٔ عقل گسستن بود

جبر اگر هست دگر کاملی   آن بکف عشق بود منجلی

بنده شدن پیش خداوند جان   در کف تقدیر سپردن عنان

این نه بود جبر بصد کج روی   تابع اماره شدن چون غوی

انچه ترا هست دران اختیار   در پئی آن گام زنی صد هزار

انچه ترا نیست دران دست رس   جبر نهی نام و نوازی جرس

پس جز این جبردنی یار تست   رخت بر نفس دغل بار تست

عاشقی یک رنگ ندارد نیاز   طالب دو رنگ گرفتار آز

مشرب خود کام نیاید بکار   فصل بهنگام در آرد بهار

عشق بود از خودی خود شدن   بی مدد عقل قدم برزدن

حاصل این رنگ زند موبمو   نیست میسر بلب گفتگو

صورت او معنی اسما بود   آئینهٔ روی مسما بود

غنچهٔ پژمردهٔ صورت پرست   گل نه کند تا که ز صورت نرست

حکایت

بود یکی خستهٔ شیدا دروں — داد دلی را بیکی لاله گوں
ناوک دلدوز بتِ همچو برق — داشت بدل تا سر سوفار غرق
بود چناں بر رخ او شیفته — رفت ز خود بادل افریفته
آں بتِ سنگیں دلِ نا مہرباں — کردیکی روز ورا امتحاں
کاکل مشکیں بتراش آورید — لالهٔ رخ خود بخراش آورید
کرد بروں جامهٔ دیبا زتن — ساخت بیک دلق کہن پیرهن
برقعهٔ پشمینه برو در کشید — ابر سیه بر سر مه بر کشید
کرد چناں هستی خود پائمال — کس نشناسید ورا زیں وبال
بود گمانش که گرفتار خود — وانه کند دیده بدیدار خود
لیک غم عاشق شوریدهٔ خو — گشت فزوں تر ز نخستیں بدو
ولولهٔ او ز یکی صد شده — طنطنه بر چرخ زبرجد شده
بود شب و روز بدیں حال او — سایه صفت در پس دنبال او
بر سر یک پشته بآں شور حرف — گفت یکی روز نگار شگرف
کای دل مجبور سراسیمگی — خرمن بربٰاد ده زیرکی
چوں تو ندیدم بوفا دیگرے — بر تو سزد بخت کشاید درے
لیک عجب آیدم از وضع تو — ایں چه بود وضع بمن راست گو
. . . بر سر خود چوں بتاں — تاج نه کاکل عنبر فشاں
لالهٔ حمرا بچمن زار بود — سرو سہی رونق گلزار بود
شمع بدم دردم افروختن — بود بجا بر سر من سوختن
رفت کنوں از کف من روزگار — گشت دریں پرده دگر گونه کار
بهٔقد مرا انچه که سنجیدهٔ — رفت زمن انچه که تو دیدهٔ

سن زچه رو سوز بدل می‌نهی — جان گرامی بهوا می‌دهی
از چه بود این همه آشفتگی — بادل بیدار درین خفتگی
گل ز گلستان چو شود نا پدید — کس بدر باغ نجوید کلید
کس نه زند گام سوے دشت بار — چون بعدم رخت کشد لاله زار
خسته جگر گفت بدو کای پری — پرتو نور تو مه و مشتری
آه ترا این چه توهم بود — دور تر از حسن تکلم بود
خار درین راه فگندی مرا — غول بیابانه پسندی مرا
معنی تو دام فگنده بمن — صورت تو نیست بمن راه زن
غمزه گره از دل ما واکند — دیدهٔ نرگس که تمنا کند
چشم مروت کند این جا عمل — ور نه بت سنگ چه دارد خلل
معنی معشوق بود ناز او — صوت خوش و حسن ادا ساز او
شخصیت تو نه مرا درکش است — ماهیت شخص سراپا خوش است
یار همیشه به لباس دگر — چون مه و خورشید شود جلوه‌گر
جمله تجلی بیکے رنگ نیست — جمله جواهر بیکے سنگ نیست
من بخیال تو سراپا خوشم — بی تو مرا نیست دگر مهوشم
عاشقم و سایه صفت در پیم — عاشق دو روزهٔ حسنت نیم
حسن اگر رفت دلم چاک نیست — عشق اگر هست بما باک نیست
مرد نباید که دهد دل بپوست — داد اگر مردک بے مغز اوست

مقالهٔ سیوم در فضیلت دل

گلشن هستی چو بهار آفرید — غنچهٔ دل بهر دو کار آفرید
اول آن بوی وفا بر دهد — رائحهٔ باغ صفا بر دهد

ثانی آن محو محبت بود — مصدر اخلاص و مروت بود
مطلع انوار الهی دل است — مخزن اسرار کماهی دل است
دل که مبرا ز عیوب شکیست — اول او آخر او هر یکیست
طرفه گهر بحر در آن مضمر است — غلغلهٔ او در همه جا اظهر است
مرجع انواع تحائف شده — مجمع اوصاف صحائف شده
شاه ولی تاج ندارد بسر — فرق گدا را بکند تاجور
لشکر او خیل ملائک بود — در ته پا جمله ارائک بود
صدر نشین کشور ملکوت شد — سیرگهش روضهٔ جبروت شد
عرش برین کرسی ایوان او — چرخ کهن بندهٔ فرمان او
لجهٔ لبریز علوم شگرف — در گران مایهٔ اصداف حرف
رمز نهان را شکم حامله — طفل سخن راست یکی قابله
پیر خرد طفل دبستان او — نور خدا شمع شبستان او
مورد الهام سموات شد — مهبط انعام کرامات شد
بندهٔ او صاحب ذوالاحترام — خادم او والی عالی مقام
حجلهٔ او پردهٔ راز الست — نشئهٔ او بادهٔ هشیار و مست
کارگه کارگزاران عشق — تقویت شیر شکاران عشق
مزرع ارباب ضمیر آگهان — مشرب مردان جلالت نشان
محفل اول که شهان اندرو است — منزل آخر که جهان اندرو است
هست کلید در گنجینه‌ها — جلوه ده روشنی سینه‌ها
گنج ابد شد همه درکار او — کان ازل هست شتر بار او
پرتوی او گر بکسی کرد تاب — ذره اگر هست بشد آفتاب
هست خوشا آن که شود یار دل — دیده ز دل مخزن اسرار دل

موس دل شو که تماشا کنی — کار فروبسته گره وا کنی
پیر دلت نیست رفیقت دگر — دلبر غمخوار شفیقت دگر
من چه کنم رفت زمن دل بروں — تا بکجا بند تواں شد بخوں
شاه کجا حجرهٔ زنداں کجا — راز کجا سینهٔ رنداں کجا
گر بکفم داد سر رشته دل — من نشدم پیش بزرگاں خجل
ایں همه آفت که تو بینی بمن — از چه بود گوش بکن ایں سخن
کش مکش دل زمن و من زدل — کرد فروپاے مرا زیر گل
ورنه مرا نیز سروکار بود — جنس مرا گرمی بازار بود
کشتهٔ دل هستم و دیگر مپرس — تشنه لبم بر لب کوثر مپرس
شاکی دل را چه حکایات هست — در بر ایں قصهٔ روایات هست

حکایت

کفش گری ساکن گجرات بود — لیک بدست زن خود مات بود
شب نه شدی روز بران سینه چاک — روز برو همچو شب تیره ناک
رفت بر مرشد خود روز عید — پیر نگه کرد ورا خوب دید
چهرهٔ او بر اثر غم شدے — دیده گهے خشک و گهے نم شدے
پیر دمی چند برو چوں گذشت — اندکی در پرسش احوال گشت
خسته جگر شکوهٔ زن وا نمود — پیر بدو گفت که برخیز زود
گردن او را برسن وا گذار — زیر حباله زن دیگر در آر
کفش گر ساده ازیں شد خجل — گفت مرا صورت او برد دل
گفت باو پیر اگر دل ربود — شکوه ز دل از چه کنی نیست سود
عشق کند صید دل مرد را — مهر کند گرم دل سرد را

بود گمانم که شدی بد ز زن گشتم ازین جهت * بتو حرف زن

زن چه کند عشق گرفتار کرد دل شده از عشق گرفتار درد

زن دگر و دل دگر است اے عزیز هست بسے فرق کنی گر تمیز

دل بخداوند مصاحب بود

شکوهٔ دن غیر مناسب بود

مقالهٔ چهارم در بیان عشق

چون خم اول که بجوش آمده عشق ازان خم بخروش آمده

باده فروش مئی ایجاد کن کرد دکان وا ز سر کن مکن

یار خریدار مئی ارغوان بادهٔ درخشان بسر هر دکان

جام بکف هست شهنشاه عشق پرده برون کرد ز سر کاه عشق

عشق قوی دست که شاهی کند خاصه بناسوت خدائی کند

حکم روان کرد زهر چار سو زخم بییک سو و بییک سورفو

مهر جنون بیگ وزیرش شده از پئی هرکار مشیرش شده

حسن درین ضمن سبک تر رسید رخت گران را بسبک بر کشید

زیب ده عالم ایجاد شد نور رخ نقرهٔ و فولاد شد

آهن و زر هر دو ازو تاب یافت چهرهٔ ز یبق هم آزو آب یافت

روی چمن را ز تره آب دار شیشه بهر گل ز مئی تاب دار

دیدهٔ نرگس ز غنودن کشود لاله رخی از ته چادر نمود

سرو قصب را ببر آراسته از پئی تعظیم بپا خاسته

نهر روان شد ز پئی دیددش رفت هوا بوی گلی چیددش

غنچه ادب کرد و لب خویش بست سر بگریبان بدو زانو نشست

---

* صحیح : جهد بفتح ه

گل بسر شاخ مقامی گرفت لیک نهان راه پیامی گرفت
بادصبا در پئی غمازیش مرغ چمن هم بسخن سازیش
لاله رخان مست شراب غرور هوش و خرد خیمه بروں از شعور
این همه از عشق نمودار شد از اثر عشق پدیدار شد
عشق بود همچو یکی شیرنر طعمهٔ او شد دل شوریده سر
عشق بود تیغ بر آورده رنگ هست نیامش دل آشفته رنگ
عشق شکاریست نهان صید او در پس هر پرده بود کید او
عشق بخود شعلهٔ آتش زن است حسن بران شعله یکی روغن است
عشق بمن داد مئی دلفریب برد زمن طاقت صبر و شکیب
نیست بدل هیچ نهان غیر عشق هست شب و روز مرا سیر عشق
عشق نمود است مرا پرورش خون جگر داد بمن در خورش
شمع صفت گرچه رخ افروختم چون پر پروانه جگر سوختم
منقل خورشید مرا در بر است آتش زرتشت مرا بر سر است

اشک من و موجهٔ عمان یکیست
آه من و جوشش طوفان یکیست

حکایت

شاه گهر بخش قزل ارسلان دید یکی دخترک باغبان
همره مادر بچمن زار بود رنگ کش رونق گلزار بود
ماه درخشان ز رخ او خجل سرو سهی از قد او پا به گل
غالیه بر سنبل تر ریخته موی میان سینه بر انگیخته
گیسوی او تا به کمر از سرش ناز فریبنده بود زیورش

شاہ بہراں باکرہ مفتوں شدہ　　داد عناں از کف و مجنوں شدہ
خواند نہاں مادر او را بہ پیش　　گفت بدو شمۂ اسرار خویش
او ز ادب چاک گریباں نمود　　در نظرش ہیبت شاہی نبود
عشق ملک را ز ادب برکشید　　در پس حلوا چو مگس سر کشید
یافت ازیں حال و زیرش خبر　　گفت بآں عاشق شوریدہ سر
ماہ رخانت بسراے حرم　　ہر یکی از حسن پری نیست کم
ہر یکی از قوم رعایا نظر　　از چہ بود ای ملک نامور
طرفہ بود دخترک گلفروش　　از ادب سلطاں بشود بادہ نوش
بت کہ نباشد شرفش ارجمند　　دل ندہد برہمن ہوش‌مند
یار ہماں بہ کہ مناسب بود　　در خور اقبال مناصب بود
گفت بدو اشک فشاں ارسلاں　　نیست دریں راہ فلاں بن فلاں
شمع بہ پروانہ چہ دارد نسب　　عشق دراں سرزدہ از امر رب
بلبل مسکیں چہ بگل داشت کار　　عشق چناں کرد دلش را فگار
عشق نخواہد ز مودت ادب　　عشق نہ گردید اسیر سبب
شاہ مع القصہ نکاحش نمود　　عقد بد و بست و گرہ بر کشود
عشق ببیں حرف دوئی دور کرد　　خانہ ازیں یک دلی معمور کرد
یک شو و یک بیں و بیک رنگ شو　　صلح کن و دور تر از جنگ شو
عشق گل گلشن اللہی است　　ہرکہ ندانست بگمراہی است

مقالۂ پنجم در نصائح ملوک

کارگزاراں کہ عمل کردہ اند　　کار نمایاں با جل کردہ اند
ارض و فلک چوں کہ دل افروز شد　　تسویۂ ہر دو بشش روز شد

لعل پس از چند بر آمد ز سنگ   قطره شود در بصدف از درنگ

نطفه جنین شد برحم بعد دیر   چشم گرسنه شود از دیر سیر

ثمر ز گل نشونما شد بوقت   نخل ثمر ریزبما شد بوقت

بدر هلال است ولی بعد چند   طفل شود بعد بسے هوشمند

لب ز تانی بلب آرد سخن   کارکنی گر بتانی به کن

چیست تانی که تحمل بود   در پئی هرکار تامل بود

فکر رسارا که خرد گفته اند   بهر همین اهل سند گفته اند

کارکنی گر تو شتابی مکن   از سر تعجیل خرابی مکن

دیر بیا لیک خوشا تر بیا   چون صدف از بحر بگوهر بیا

مدرکه شد قوت بازوی عقل   جوهر تابندهٔ نیروی عقل

شاه همان به که خرد یار اوست   ماه همان به که فلک دار اوست

شاه جهان پرور عالم نواز   شد ز خداوند جهان سرفراز

عدل و کرم زینت خسرو بود   چو گل هر روزه دگر بو بود

شاه اگر هست رعایا پرست   پایهٔ اقبال بآن قائم است

ورنه دران هست خلل بے گمان   دشمنی خلق در آرد زبان

کرد ترا شاه خدا بهر خلق   گنج و گهر داد ترا بهر خلق

این همه هستند عیال خدا   خورد و کلان هر همه مال خدا

جمله بیک نوع بنی آدم اند   نور چراغ همهٔ عالم اند

لیک سپرد است بتو این همه   چون که سپارند بچوپان رمه

گرگ شدی از پئی ایذاے شان   ترس نداری ز خدای جهان

قسمت صدکس بتو تفویض کرد   تا تو رسانی بهمه فرد فرد

حلق کنی وا چودهان نهنگ   جمله کنی بلع چه از خاک و سنگ

رزق کساں میخوری اے تیرہ دل — از چنیں اعمال دلی منفعل
قسمت تو هست یکے پارہ نان — سیر خوری گر تو نشینی بخوان
هست یکے جامہ اگر زیستی — چند صبا پرور جاں ایستی
وقت دگر رفتن تو در رسد — باز ردای تو ملک در کشد
هست همان چادر تو دو درام — نیست ازیں پیش بتو یک درام
چوں تو روی زیر زمیں سینہ چاک — مال تو پامال بدست تو خاک
مال بگیری ز حقوق کساں — باز گزاری بگروہ خساں
یک تلف حق ز خلائق کنی — خود بروی یک طرف اندر زمیں
پس چہ گرفتی تو ازیں دائرہ — هیمہ کنی جمع پئی نائرہ
وای بتو زانکہ سیہ رخ شدی — مفت یکی کندۂ دوزخ شدی
توبہ بکن رزق کساں را مخور — از دگراں پارۂ ناں را مخور
روزی هرکس تہ انبان اوست — همچو سخن در لب جنبان اوست
گر تو کنی بند در رزق کس — رزق رود در پئی او باز پس

حکایت

چوں شہ غزنی ز مہمات هند — یافت فراغت بمقامات سند
چشم فروبست ز حال سپاہ — گشت خریدار وبال سپاہ
اکثرے از لشکر خود دور کرد — خدمتیاں را همہ مہجور کرد
چونکہ بگردید سپہ بر طرف — گشت پراگندہ چو در از صدف
دیدشبے چند جواں را بخواب — گشت بران مخزن شہ کامیاب
هر یکے یک بدرہ کشیدہ بدوش — می برد از گنج شہ حق نیوش
گفت بآنہا کہ شما کیستید — در سر ایں کار پئی چیستید

گنج من و سیم و زر ازآن من | هست همه در ته فرمان من
سرقه حرام است بمال کسان | سرقه نسازند مگر ناکسان
آن همه دادند ملک را جواب | که تو هنوز استی گرفتار خواب
رزق کسانیکه تو پدرود کرد | حق پس شان این همه موجود کرد
روزی شان در پئی شان میبریم | حصهٔ شان جمله بشان بسپریم
جست ملک اشک فشان سینه ریش | خواند سپه را زندامت به پیش
معذرت آلوده تکلم نمود | در عوض گریه تبسم نمود
وجه معیشت ز در فیض وجود | کرد مسلم بهمه هرچه بود
لیک فرو سر بگریبان خجل | بنده همان به که شود منفعل
دید شبی باز همان سیم و زر | بسته در آرند کشیده بسر
انچه ربودند همه آورند | باز دران مخزن شه بسپرند
کرد ملک باز بآنها خطاب | باز کشادند زبان در جواب
کای شه فرخنده بجا میکنیم | انچه خدا گفت بما میکنیم
روزی هرکس که بود بهر او | میکنندش در پس او کرک او
قوم مرخص شده یک سر رسید | رزق دگر باره فرا تر رسید
روزی ما در کف دیگر بود | واسطه جستن نه نکوتر بود
تا بجهان مرد بخود زنده است | رزق پئی مرد شتابنده است

مقالهٔ ششم در شرف بامداد

ای چه خوشاهست دم بامداد | غیر خدا هیچ نیاید بیاد
گل بچمن صبح در آرد بهار | صبح شود زیب رخ لاله زار
مونس غمخوار دل خستگان | هست کلید در دربستگان

گلشن نورستهٔ اسرار حق ‌‌ مطلع رخشندهٔ انوار حق
مصدر انظار خدای کریم ‌‌ مظهر آثار جدید و قدیم
مرتع شیران بیابان جاں ‌‌ شمهٔ آب لب روحانیاں
مصحف آیات جمال اتم ‌‌ سورهٔ اخلاص دراں شد رقم
هست بت تازه رخ سیمبر ‌‌ خنده بلب ، جام بکف ، جلوه گر
نور فزائے دل ظلمت نشاں ‌‌ آئینهٔ روے همه مهوشاں
نقد دهن دامن امید را ‌‌ یاد دهد روضهٔ جاوید را
درج گهر بار فیوضات رب ‌‌ پور شرف دیدهٔ ز هدان شب
عامل شبگیر نیابد زیاں ‌‌ طالب آں هست درون اماں
خادم او خسرو اقلیم دل ‌‌ مخلص او رنگ زر آب و گل
نایم او هر که شده شه شده ‌‌ افسر پر نور سرمه شده
وای بر آں کس که نشد یار او ‌‌ دیده فروبست ز انوار او
هر که دراں سوق خریدی نه کرد ‌‌ در ره مقصود بریدی نه کرد
تاجر اجناس خر صبح گاه ‌‌ همچو فلک یافت قوی دستگاه
بحر سحر گرچه ندارد نهنگ ‌‌ مرد کجا تا گهر آرد بچنگ
خفته ملاں را چه خبر زاں گهر ‌‌ شرط بود بهر جواهر بصر
چشم اگر نیست بکس نور جو ‌‌ هست خزف پاره گهر پیش او ،
زنگ زد ای دل عصاة * شد ‌‌ بل سپر دشنهٔ آفات شد
تیر هدایات ازو رد شود ‌‌ نیک کند گرچه دعا ، بد شود
ناوک عصیاں چو شود زخم ریز ‌‌ صبح دمش مرهم کافور خیز
آه ازیں غفلت مردم فریب ‌‌ برد ازیں مردم ناداں شکیب
وقت اجابت که بود بامداد ‌‌ هست سعادت که نصیب تو باد

* صحیح عصاة — بلا تشدید - جمع عاصی بمعنی نافرماں -

حکایت

بود یکی دختر حلوا فروش — قند چکیدی ز لبش همچو نوش

مهر گرفتار جمال مهش — ماه سبک سیر غبار رهش

بود دهاں غنچهٔ شکر فشاں — رشتهٔ دندان گهر کهکشاں

رفت گدائی بر دوکان او — کرد گذر بر شرف خوان او

لیک بدستش نه فلوس و درم — مفلس بے برگ و نوایش دژم

حلوه ازو وام گرفت و ربود — روز دگر هم بکفش زر نبود

کرد تقاضا بدو آں سیمتن — که خوری تو حلوه بده زربمن

حرف بزرگی بگدا بود یاد — رد نشود هیچ دعا بامداد

ناله کناں شد به بیابان و کوه — دید یکی پیر گرامی شکوه

داد با و صد درم از دست خویش — مرهمی بگذاشت بران تازه ریش

گفت برو راتب تو صد درم — کرد خدا از ره فضل و کرم

صبح دم از بی سبب جهد و کد — زیر لحاف تو بود صد عدد

چونکه گدا شاه شده زاں نوال — گشت دگر گونه برو تیره حال

دید ورا چوں پدر گلبدن — سر ز خزاں کرد بروں آں چمن

کرد بدامادی خود سر فراز — کوته شده قصه نگشته دراز

ایں همه از فیض سحر آمده — خشک درختش بثمر آمده

مقالهٔ هفتم در باز جست پیر کامل

توسن دل کرهٔ جاهل بود — رائض او مرشد کامل بود

آهن تیره نشود نرم تر — تا نه رسد شعلهٔ آتش سپر

تا بخورد پتک * ز آهن گران — زر نه شود شمع فروز جهان

آئینه سازی چو مکمل شود — جوهر فولاد سجنجل شود

اول اگر هست درخشان بسنگ — در کف استاد دهد آب و رنگ

شیرهٔ انگور اگر هست نوش — بادهٔ جان بخش کند میفروش

در صف ارباب تجرد بیا — صحبت کامل چه بود کیمیا

تا ندهد تلخ دوایت حکیم — کی رود آزار ز تنوای سقیم

هست رگ دست بدست طبیب — نبض دلت هست بدست حبیب

او ز بدن دور نحافت کند — این ز دلت دور کثافت کند

نسخهٔ معجون او اطریفل ‡ است — نسخهٔ او پر ز خمیر دل است

صاحب اخلاص چولب وا کند — نور خدا از لب او بر جهد

ناصیهٔ او ز تجلی غیب — می برد آثار قرار و شکیب

گر تو روی راه ز سالک بپرس — منزلی از شاه ممالک بپرس

بندهٔ هر مسخره گشتن ز چیست — برسر هر کوچه گذشتن ز چیست

دامن مردان خدا را بگیر — معده گران از چه شوی چون زحیر

مرد همان به که کند جست و جو — خوار شود انکه بود سست خو

صحبت دیرینهٔ ایزد پرست — هست همین جان ببدن تاکه هست

گلشن انوار بهار فتوح — کیست درین قالب تو غیرروح

لیک بران آئینه افتاد زنگ — هست کنون همچو یکی پارهٔ سنگ

روبه سوی خانهٔ صیقل گری — تا برود زنگ ازان گوهری

مرد پژوهنده بر آرد امید — شیر شتابنده گرفته است صید

---

* آهن سطبر با دستهٔ چوب ، هتهوڑا ، گهن - (غیاث)

† اگیله .

‡ حام درام مشهور .

روبه مشو روبه بگیرد شکار　　روبه دلاں را چه بود اعتبار
هل الی است دل اولیا　　نور خدا آب و گل اولیا
جان ترا گر بریاضت کشد　　به که ازاں تن به عبادت کشد
فربه مشو نفس پذیرد غرور　　فربه تنی دور بود از شعور
قالب و جاں هر دو بقابل سپار　　تا بشود همچو زره داغدار
لیک مغور غم که اگر تن بکاست　　جاں چو شود فربه شود جمله راست
رنج کش درد داشتیم ما　　بند در آب و گلستیم ما
هستی ما قید بما آمده　　پا بته چاه ستم در شده
نالهٔ زنجیر صدای لب است　　آه سحر خیز دم یا رب است

حکایت

بود یکی شیخ کرامت اثر　　حجره گزین و زجهاں دور تر
بهر طلب هرکه بدو بر خورد　　حصه برد تا بأبد بر خورد
لیک عملهای ریاضت بسے　　بر طلبه امر قناعت بسے
نفس مریداں به تب فاقه سوخت　　شمع هدایت پئی هرکس فروخت
رفت جوانے بتمنائے دید　　تاکه شود هادی دیں را مرید
شیخ نشستیں بابا در شده　　قفل ازیں امر بدر بر زده
لیک پس از چند مریدش نمود　　از سر اخلاص خریدش نمود
پرده پیک حجره در حجره بست　　رفت غریب اندراں حجره نشست
همچو یکی مرغ بر افگنده پر　　شد بدرون قفس تنگ تر
کرد مقرر رطبی در خورش　　در پس هر شام پئی پرورش
زاں که بسی بود مشقت دراں　　تاب نبودش دمی از آب و ناں

ضعف تنش چوں برو طاری شده | حکم نماقت برو جاری شده
تختهٔ چوبین درش بر شکست | رفته بروں همچو یکی پهل مست
شخص بدو گفت سوی خانه رو | روح بدو گفت سوی پیر بشو
شیخ دراں وقت نشسته بخواں | دست گشاده بسوی خوان جاں
نعمت الواں همه بر دسترش | پر شده از میوهٔ خشک و ترش
شیخ ازاں جا که دلش صاف داشت | نور الٰهی بدلش سر گزاشت
کرد اشاره که بیاید مرید | دست خود از خوردن خواں بر کشید
بود لگن شیخ دراں قی نمود | قفل در قدرت حق بر کشود
گشت لگن پر ز در آب دار | گفت بآں رنج کش روزگار
هست ترا گر هنر در کشی | تو بخور ایں خوان و مکن سرکشی
دید مریدش دگر از اعتقاد | بر سر پا باردگر سر نهاد
توبه کناں باز در توبه بست | رفت دراں حجره دگر بر نشست
کرد گذر چونکه برو اربعین | کرد توجه بسرش شیخ دیں
خضر رسید و در دل بر کشاد | در صف ابدال ورا جای داد

مقالهٔ هشتم در استعانت از بزرگان

هر که پژوهندهٔ همت بود | او بجہاں صاحب نہمت بود
میل شتابنده پر و بال اوست | نور سحر رونق اعمال اوست
عشق هماں به که کند ترک تاز | مرغ هماں به که رود بر فراز
باز پئی صید خدا آفرید | ایک دراں میل جدا آفرید
آں که اعانت ز بزرگاں نخواست | بعد فتادن ز زمیں بر نخاست
چوں نرسد از سر کہسار سیل | نہر سوی بحر کجا یرد میل

کار جہاں بندہ بیک دیگر است خاصہ اگر ہست یکی صد در است

گر نبرد کس بکسی التجا از چہ بود گردش او جابجا

خاصہ امانت کہ کنند اولیا خاک اگر ہست شود کیمیا

نوش شفا ہست لب جام شاں آب بقا کاسۂ انعام شاں

زندہ نمایند دل مردہ را گرم کنانند صد افسردہ ر

علم خدا از دم آنہا پدید از نفس شاں ہمہ‌ہا مستفید

سرمہ کش چشم مراد جہاں رونق مقصود دل این و آں

زیور ہر شاہد خلوت نشیں چشمۂ ہر تشنۂ عزلت گزیں

اہر شرف بار کراماتہا صدر نشینان مقاماتہا

نقل ازیں کہنہ سرا گر کنند قرعہ دگر گونہ دریں جا زنند

نور ابد شمع مزارات شاں فیض ازل نقش عمارات شاں

ہست دگر گونہ دریں جا ظہور کرد دگر گونہ چراغاں قبور

سر بفلک مردم زوار را او بزمیں مرکز ادوار را

وای بتو گرنہ ارادت بری از چنیں جاہا نہ سعادت بری

مہر دم صبح نہ زائر شود ماہ بشب گرد آں سایر شود

ہرکہ ازانہا نہ مرادی بجست در پس ا ہر ناقصی اُفتاد چست

جملہ بزرگاں بخدا زندہ اند زندہ دلاں بر در شاں بندہ اند

زرنشود خاک اگر خاک شد فرق گدا بر سر افلاک شد

چوں زر خالص ہمہ ہستند شاں ہم زرو ہم سنگ زرستند شاں

خود بہ نخستیں بمحک در شدند انگہی ہر زر بمحک در زدند

بہ کہ کشی آہن خود را بزر تا نشوی زر نخوری ہیچ بر

صحبت کامل چہ بود زر بود بر سر ہر صدر چو گوہر بود

ہر پیر او ہست نہاں کیمیا دور تراز عیب و بری از ریا

حکایت

مطلع انوار خفی و جلی ۔ سبط پیمبر حسن ابن علی
دید یہودی کہ سیہ رای داشت ۔ خار مغیلاں بکف پای داشت
در رہ دیں کرد عدم اقتدا ۔ خواند بصد جہل کلام خدا
دل بکف زحمت یا لیت داشت ۔ جاں بسوی معنی توریت داشت
گفت بد و کای غوی پیچ پیچ ۔ نیست شکوہی بقرات تو ہیچ
کفر ترا از رہ دیں بر زدہ ۔ خار دلت بر کف پا سر زدہ
از چہ نگیری رہ فرقانیاں ۔ چوں نشوی در رہ روحانیاں
دین محمّد بدل و جاں پذیر ۔ حاصل اخلاق الہٰی بگیر
گفت یہودی کہ کتاب شما ۔ خود نبود پردہ کش رای ما
لیک بریں دعوی اقرارہا ۔ نیست گواہی بجز انکارہا
تا نہ کشد نطق تو خارم ز پا ۔ تا نبرد گرم دمت بارہا
خود نتوانم کہ قبولت کنم ۔ دل بسوی دین رسولت کنم
راز یہودی چو زباں بر کشید ۔ آں شہ اقلیم ولایت شنید
خواند بیک بار ز لحن ملیح ۔ آیت مصحف بزبان فصیح
کفر یہودی ز دلش دور شد ۔ خار بروں آمد و مسرور شد
ابر شرف بر سر او آب ریخت ۔ گشت مسلماں ز یہوداں گریخت
خود نہ رود درد دل جاہلاں ۔ تا نہ کند کار دل کاملاں
خاصہ دم شافی آل عبا ۔ داروی ہر درد دل مبتلا
اینکہ منم ابجدی خستہ * ناک ۔ معصیت آلودہ دریں آب و خاک

---

* صحیح : خستہ ۔ ناک زائد اور غیر درست ہی

روزِ قیامت کہ شود جاں ملول   دست من و دامن آل رسول

مقالۂ نہم در فضیلت قناعت و نکوہش طمع

گنج قناعت کہ ندارد فنا   ہست نہاں لیک درون غنا

ہر کہ غنی شد بقناعت شہ است   پیک ظفر قائد او در رہست

سر بفلک مرتبۂ قانع است   سر بزمیں کیست مگر طامع است

نقد قناعت بکف خود بیار   مسند زربفت نیاید بکار

گل کہ دہد بوی قناعت چہ دل   نکہت گل ہست بہ پیشش خجل

قوت شم جاذبۂ بوی او   خادمۂ خدمت دل جوی او

ہست قناعت چو یکی دلبری   قانع دل سوز ورا شوہری

خانۂ خود را بدو آباد کن   نسل حیارا ازو ایجاد کن

شرم کند مرد قناعت پرست   شرم بود حسن بتان الست

فقر ازاں کوس مباہی زند   دم ز سر شوکت شاہی زند

کہ بسرش تاج قناعت بود   از شرف عجز اعانت بود

اہل قناعت کہ فقیری کنند   نیست فقیری کہ امیری کنند

شاہی شاں تابہ ابد قائم است   دبدبۂ شاں بجہاں دائم است

مہر بود گرچہ بما رہنموں   سر کشد از روزن ہر در بروں

مہ بیکے قرص پریشاں رود   از چہ رود بر در دوناں رود

لقمۂ زنبیل گدا سم بود   نوش شفا در بر آں کم بود

قدر کجا یافت سگ ہر دری   گرچہ بہ سگباں بودش ہمسری

اہل وفا را کہ بود پائگاہ   غیر قناعت چہ بود دستگاہ

ہست طمع میل کش چشم دل   مرد شتابندہ بود منفعل

هر که طمع کرد گرفتار شد ‏ ‏ از تب این وسوسه بیمار شد
گرچه دراز است طمع را قدم ‏ ‏ لیک نگون است مراورا علم
بیرق او سر بفلک کی کشد ‏ ‏ رایت او دوش ملک کی کشد
ابر قناعت گهر انگیز شد ‏ ‏ بر سر ابرار گهر ریز شد
بدر بود لیک ندارد نهنگ ‏ ‏ شاه بود لیک نهی کرد جنگ
هست قناعت شرف آدمی ‏ ‏ قهر خدا را کنف آدمی
شاهد غیرت که شده ارجمند ‏ ‏ شد ببر مرد قناعت پسند
مشت گل از خاک که نامی شده ‏ ‏ بر همه افراد گرامی شده
راز قناعت بدو آموختند ‏ ‏ آتش فاقه برو افروختند
گرچه یقین بر همه را مردن است ‏ ‏ شکر بیک پارهٔ نان کردن است
من که شدم خوار طمع کرده ام ‏ ‏ پی به سر راه طمع برده ام
دشمن عزت شدم از چند روز ‏ ‏ طالب دولت شدم از چند روز
چون که گزشتند بزرگان زهم ‏ ‏ جای تهی دیده فرازم علم
کرمک شب تاب زند لاف نور ‏ ‏ زانکه شب ماه ز خود دید دور
چون زر قلبم ز بها دور تر ‏ ‏ گردش من شام و سحر در بدر
گرنه رسد رزق بریں از کساں ‏ ‏ خاک زمین در دهن آسماں

حکایت

بود درختی بزمان مسیح ‏ ‏ نطق نمودی بزبان فصیح
هرکه باو کرد سوال از شکیب ‏ ‏ پاسخ پرسنده بر آید ز غیب
خلق گرفتار هواداریش ‏ ‏ قوم مقید به پرستاریش
گشت دران ناحیه مسجود خلق ‏ ‏ درره دین مشرک معبود خلق

بود یکی عابد ایزد پرست — روز و شب از ساغر توحید مست
صاف دل و تابع شرع رسول — گلشن شوبادهٔ رد و قبول
جست غضب ناک و بدستش تبر — گشت روان از پئی قطع شجر
چون بر آن تیره درختش رسید — صورت ابلیس دران شد پدید
مانع تقطیع درخت آمده — از دو طرف خرخشه سخت آمده
پنجه کشی شد بمیان جانبین — چشم کشاده فلک از فرقدین
کرد خدا دوست لعین را زبون — زد بزمین کرد و را سرنگون
گفت لعین گر تو گزاری مرا — بر سر پرخاش نیاری مرا
مزد چنین اجر دهم صد درم — باز ز تو منتے بر خود نهم
عابد مولع بدرم در شگفت — کرد رها ، برد درم در نهفت
شب ز خوشی شکر خدا ساز کرد — حمد خدا را ز سر آغاز کرد
گفت بدل تازه هنر هست این — از چه توان کرد جبین زیر چین
گر برسد صد درمم یوم یوم — فخر توان کرد بر ابنای قوم
روز دگر باز بزیر درخت — هر دو بهم پنجه وری کرد سخت
گشت لعین همچو یکی مست شیر — عابد بیچاره در افتاد زیر
گفت سگ کوچهٔ مطرودیان — حال کنم پاره ترا استخوان
گفت بدو عابد فرسوده دم — کای دمک زخم من پشت خم
من بتو دیروز شدم دست چیر — تو بمن امروز چرائی دلیر
چیست درین نکته بمن باز گو — چیست درین پرده نهان راز گو
گفت باو راندهٔ امر ازل — کز تو شده در عمل تو خلل
دی بخدا بود رسیدن ترا — از پئی دین بود دویدن ترا
آمدی امروز برای درم — تا شدی در پنجهٔ شیطان دژم

حرص و هوا تابع نفس دنیست | با صنم عقل نهان دشمنیست
نفس بود تابع شیطان دون | لیک بود او بدرون این برون

مقالهٔ دهم در حقارت جهان نا پائیدار

زین دوسه قریه که جهان نام اوست | بر کتف سادہ دلاں دام اوست
شعبدہ بازیست اگر بنگری | در تہ ایں پردۂ نیلوفری
ہر نفسم ہست خیال دگر | صورت دیگر و جمال دگر
ہیئت موہوم ولا اصل لہ | جوہر بے نور چہ دارم گلہ
چوں دہل پارہ شدہ بی عمل | چوں گہر تیرہ سراپا خلل
شکل چنین است وفنا درپیش | زہر دم مارنہاں درمیش
ہست بت و دشمن جان مغاں | حاسد بد خواہ جمیع بتاں
دزدوش و راہزن ہر ہمہ | سنگ دل و سنگ زن ہر ہمہ
چیست جہاں مصدر صد فتنہا | ہست گریزاں ز دمش اژدہا
جاں نبرد از کف اودام و دد | خانہ خراب اند ازو نیک و بد
ہاں نہ کنی صحبت دنیای دوں | ہاں ! نروی زیر چہی سرنگوں
دل بہ دغل باز نباید سپرد | جاں بدغا ساز نباید سپرد
پاکرہ بربد بودت آشتی | چاک کند کیسہ اگر داشتی
خور بدم صبح برآمد ز شرق | کرد دراں آب سیہ شام غرق
ماہ درخشاں بشب تارشد | وقت سحر از حسدش خوارشد
جملہ دلیراں کہ زہم رفتہ اند | آں ہمہ در زیر زمیں خفتہ اند
رستم ز دستاں خیالش چہ دید | وارث بہمن چہ گریباں درید
خنجر شہرویہ دم تیز یافت | جا بتہ پہلوی پرویز یافت

هشتهٔ خسرو که جگر خواره بود | در بر شیرین * شکر پاره بود
این بت فرسودهٔ هر نیک و بد | با که وفا کرد که با تو کند
بین که درین دائره خاک بیز | هر همه هستند بسر خاک ریز
لقمهٔ بد شکل بکه در خورد | کیست ازین جان سلامت برد
بهر خدا اندکی هشیار باش | چند بخوابی دمی بیدار باش
چیست بگو عشرت زندانیاں | غیر بران شدت دربانیاں
هچنه گهی نیست مگر مستراح | از چه زنی باز دم ارتیاح
زهر دگر هست، دگر هست قند | خنده دگر هست دگر زهر خند
هوش اگر هست تمیزش کنی | ورنه کنی خاک بسر بر زنی
دل بخداوند جهاں بر گمار | غیر خدا هرچه بود وا گذار

حکایت

داشت زنی در عمل اردشیر | کودک شیریں لب و روشن ضمیر
برد ملک روح ورا بر فلک | نقش حیاتش ز قضا گشت حک
مادر اوبر در راهب شده | زندگی مرده را طالب شده
گفت بده بار دگرجان او | تا چو نخستین شودش آن او
گفت بدو راهب افسرده دل | که ز پیام تو شدم من خجل
جان بکف ایزد دادار هست | او به چنین امر سزاوار هست
گفت دگر بارزن غم نما | عرض بکن این به الهان ما
زانکه کنوں خادم آنها توئی | خازن گنجینهٔ جانها توئی
گفت بآنها چه بری احتیاج | سنگ چه داند که نماید علاج

---

* فارسی میں اعلان نون نظر سے نہیں‌گذرا۔

گفت اگر نیست ازین سنگ رنگ • از چه زنم دست • • • • •
پس ز درش تیره و مایوس رفت • از دل صد پاره با • • • •
شد بسوی خانه بت خود شکست • رشتهٔ زنار درا • • •
رو بسوی خالق افلاک کرد • آه ظلمتاز دل چاک کرد
گفت خدایا که گنه کرده ام • در پئی بت عمر تبه کرده ام
غیر تو معبود بحق نیست کس • جان تو دهی، هم توستانی و بس
انچه گرفتی ز پسر بازده • مرغ مرا قوت پروازده
بود دعا برلب پر حیرتش • طفل شده زنده زهی قدرتش
مادر و کودک بخدا ساختند • دل ز سرای دنی پرداختند
هردو بهم دربن غارے خزید • بار دگر کس رخ آنها نه دید
هرکه طلبگار خدا شد خدا • کرد ورا از همه عالم جدا
چیست جهان غیر خیالات چند • دل بخیالات چنین در مبند

مقالهٔ یازدهم دربیان توکل

مرد بخود چون متوکل بود • لطف خدایش متکفل بود
رزق رسد از طبق آسمان • تا به جسد هست ورا نقد جان
• • • ان او خورشید شد • کیسهٔ او پر زر امید شد
• • • • هرچه بود اقتضا • روضهٔ فردوس فریسد غذا
• • • • • نکند هیچ گاه • پارهٔ نان گل شکرش شد پگاه
خضربکف جام پئی آب او • آب حیات ست متے ناب او
ابریکی قطعهٔ زنگار گون • هست پئی سفرهٔ آن رهنمون
هست نزولش زهر معنوی • شام و صبا مائدهٔ عیسوی

چاشتگه او من و سلوا بود — وقت عشا بهر او حلوا بود

خادم او چرخ برین آمده — ملک جهان زیرنگین آمده

هرکه در اقلیم توکل رسید — زیر گران بار تحمل رسید

شاهی اورا ز جهان کار نیست — میری او در پی ادبار نیست

قصر عروسی ست گرامی فرش — غیر توکل نبود زیورش

هرکه توکل نه کند مرد نیست — در صف مردان دل داورد نیست

مرد همان به که توکل کند — شاه همان به که تحمل کند

چیست توکل بخدا ساختن — دل ز سراین و آن پرداختن

سرنه نهادن به در هیچ کس — برسر هر خوان نه شدن چون مگس

خود نه کند هیچ تلاش معاش — شکر کند گر برسد ترش آش

دور شدن هم ز مهمات نفس — قهر نمودن بخیالات نفس

غیر در خالق جن و بشر — پانه زدن بر در زید و عمر *

جهد توان کرد بقدر ضرور — لیک نه چندان که در آید نفور

مذهب جبری نه توکل بود — در پئی هرکار تامل بود

جهد کنی گر، بتوکل بکن — چون مه نو قصد تحمل بکن

جهد زیاده حق طامع بود — این نه خورد مردم قانع بود

حرف بود این که ز لب بر جهد — غیر مجرد که توکل کند

اول این پایهٔ تجرید هست — آئینهٔ صورت تفرید هست

قطع علائق زدرون و برون — از که شود در عمل نفس دون

جهد و توکل نه بود هم نفس — جمع نقیضین محال است و بس

هر دو بهم گوهر شهوار هست — قدر فراهیش خریدار هست

---

* صحیح : عمرو . (واو زائده)

گو بتوکل شده ترجیح جهد　　از چه شده رتبهٔ تصمیم جهد
بهرزن و بچه ضرورت بود　　در تگ آن دل بکدورت بود
ورنه توکل ز خود آگه کند　　گرچه گداهست ورا شه کند

حکایت

گفت سلیمان ز هوا بر زمین　　آمده روزی بسر کوه چین
بحرسیه دید به پیرامنش　　موج زدی تابلب دامنش
نیست گزار بنی آدم دران　　هول خورد دیدهٔ بینندگان
غار زمین خیز نهان اندرش　　پیر سبک خیز نهان در برش
دید مه اوج نبوت رسید　　شیر بیابان فتوت رسید
جست برون زاهد دیرینه تاب　　چون ز شب تیره جهد آفتاب
جای ادب بود فروسر نهاد　　سود جبین را بره انقیاد
گفت سلیمان که بگو کیستی　　دربن این غار پئی چیستی
باکه بود رسم سروکار تو　　از که بود رونق گلزار تو
اکل زچه شرب زچه باز گو　　تا به کجا نغمه کند ساز گو
گفت شهامن ز بنی آدمم　　خاک کف پاے همه عالمم
دین رسولان خدا دین من　　بسته بدان رشتها آئین من
شکر خدا را که یکی مومنم　　در ره اسلام یکی موقنم
مشت گیاهست همین زاد من　　برگ درختان ببرم پیرهن
گفت بدو من بتو از آب و نان　　عرض کنم پیش خدای جهان
تا ز فلک باز رسد وقت شام　　تا بشود تقویت تو تمام
گفت برو این نه تحمل بود　　مانع اسباب توکل بود

ملت فیاضیست بهار دلم   سبز کن گلشن ملت گلزار

مژده خدا داد بمن از خوشی   هست خوشم از چه کنم سرکشی

گفت سلیمان چه خوشا راه تو   برد دلم را دل آگاه تو

کرد دعا رفت نبی خدا   گشت ازان پیر جوان فرحدا

مقالهٔ دوازدهم در بیان صبر

صبر چراغیست ره مستقیم   صبر کلید در باغ نعیم

مرهم کافور دل چاک چاک   داروی بیماری هر درد ناک

آب ده گوهر افسردگان   تاب ده جوهر پژمردگان

مونس ترسندهٔ آفات چرخ   دافع آثار بلیات چرخ

زنگ کشان را چو مصاحب بود   مصقلهٔ زنگ مصائب بود

طرفه بود نخل گلستان صبر   طرفه بود میوهٔ بستان صبر

اول او تلخ بود همچو زهر   آخر او همچو شکر داد بهر

شیرهٔ حنظل بودش اولین   شیرهٔ انگور بود آخرین *

شربت نیلوفر تب دیدگان   نوش دوای دل رنجیدگان

صبر کنان را فلک آید معین   زانکه خدا هست مع الصابرین

صبر بکن گرچه زیانت رسد   لیک سر انجام امانت رسد

تخم که خاک نشد، گل نه شد   رز نه گدازید ز خود مل نه شد

خار نه دیدی که کشد سر نخست   گل ز پس خار برآید درست

سنگ شود لعل ولیکن ز صبر   خاک شود زر بآماکن ز صبر

لیک درین نکتهٔ پوشیده هست   تا نتونه فهمی نه شوی چیره دست

صبر مع الشکر ضرورت بود   صبر بلا شکر کدورت بود

---

* آخرین اور اولین کا قافیہ درست نہیں ۔

صبر اگر واجب رنج آمده | شکر هم از لازم گنج آمده
داد خداوند چو توفیق صبر | شکر توان کرد بہ تطبیق صبر
نعمت توفیق کم از گنج نیست | شکر کنی گرتو بران رنج نیست
زیور فخر است همیں صبر و شکر | مایۂ فقر است همیں صبر و شکر
ایں دو اگر نیست فقیری حرام | گشت ازیں هر دو فقیری تمام
نخل فقیری ز همیں گل کند | کیفیتش کیفیت مل کند
بعد رسیدن بتہ خاک شور | میکند آں مظلمہ آهنگ زور

حکایت

چنگ نوازے بزمان عمر | بود بیک قریہ گرفتہ مقر
شب بسرش رفت جفا پیشۂ | سنگ دل و سخت بد اندیشۂ
قوت بازو چو برو چست کرد | از لکد و مشت بسے سست کرد
روز دگر لت خور شوریدہ بخت | شد بمزارات و در افگند رخت
گفت بدو سادہ دلی کای عجب | شب بتو بگذشت بدینساں تعب
کیفر ظالم نہ گرفتی هنوز | از چہ دریں جا شدی اے تیرہ روز
گفت خمش * ایں چہ بود حرف تو | چیست دریں گفتن تو صرف تو
ظالم من نیز دریں جا رسد | بعد رسیدن بزنم صد لکد
گرچہ ازو تنگ دل و خستہ ام | بهر مکافات او بنشستہ ام

مقالۂ سیزدهم در استدعای جلال

اے علم افروز جهان جلال | وی گهر افروز وجود کمال
شیوہ بر انداز ازیں انجمن | تا نہ کند بار دگر گل چمن

* خاموش ۰

نور سحر در دل مشرق بسوز　　پیرهن مه ز کتان بر فروز
فرق بکن‌خانهٔ مغرب ز تاب　　زوه بیاور ز درش آفتاب
قامت شب را بعدم کش قلم　　روز روان کن پئی آن در عدم
در شکن این طاق زمرد نگار　　بار منه بر کتف روزگار
هر چه بود در ته این دہ رواق　　از جهت ستهٔ و از چار طاق
در دهن پهن شهنگ عدم　　باز بده تا بشود منعدم
بخیه مزن پارهٔ ایجاد را　　بند مکن رخنهٔ بنیاد را
فیض مشیه بکش از اُمهات　　تا نشود بار دگر ذی حیات
جام ببر از کف آبای چرخ　　سنگ بزن بر سر مینای چرخ
فرق مرالیهد ته خاک کش　　درد وجود از سر افلاک کش
از چه بود حقهٔ نیلوفری　　از چه بود دائرهٔ چنبری
از چه بود این همه ارکان سست　　از چه بود در همه جان درست
از چه بود باد بجولان گری　　از چه زند آب دم زر گری
این همه را دور بکن از وجود　　همچو نخستین که وجودی نبود
تا بخدائیت مقر می‌شوند　　بر عدم خویش مصر می‌شوند
چون تو دیگر نبود جز عدم　　هست توئی شاه سریر قدم
رخش خرد در ره تو نعل ریخت　　پیک قیاسات ازین ره گریخت
هوک بتو تا بدو افتد ز سر　　مرغ خیال همه افکنده پر
مهر ترا حد و نهایت کجا　　قهر ترا نیز شکایت کجا
بحر گران مایه بود علم تو　　کوه گران پایه بود حلم تو
هرکه شود پیش تو پیشش شوی　　مهر کنان مرهم ریشش شوی

هرکه شد دور ز تو دوزخیست   وای بر آن کس که بمهجوریست

پاک بود ذات تو از ضد و ند   وصف تو لم یولد و لم یولد

حکایت

طفل قضارا ز قضا در گذشت   گریه کنان چشم پدر تیره گشت

گفت خدایا ز چنین امر بد   گشت یقینم که نداری ولد

چون دگران گر بتو بودی پسر   مهر شدی بر پسران دگر

صاحب اولاد بود مهربان   از ولد غیر نخواهد زیان

آه بمن قال چه داری نظر   صورت ماقال درین جانگر

قول سبک لغو بود جابجا   هست اگر زیرکی خذما صفا

مقالهٔ چهاردهم در شکایت ابنای روزگار

کیست درین دائرهٔ گربه گون   بعد دویدن نه فتد سر نگون

هرکه بود در ته این خاکدان   خاک بسر هست بیک پاره نان

لخت جگر از پئی نان میفروخت   رخت خرد زآتش شهرت بسوخت

خاصه گروهی که ندارند هوش   معتقد شان زن هر جو فروش

علم و خرد در خفه ازکار شان   فضل و هنر خوار ببازار شان

با عمل نیک همیشه بجنگ   شیشه تهی هست و بهر شیشه سنگ

لقمهٔ صد رنگ بزنبیل شان   آن همه آلوده بخون زنان

بر اثر تیره دلان میروند   قرعه برین تیره دلی میزنند

تشنه لب خون بزرگان دین   سنگ ره قافلهٔ اهل یقین

عاشق مفتون صنم خانها   خاک ره معبد بت خانها *

---

* صنم خانه اور بت خانه کا قافیه درست نهیں ۔

صبحدم به جنگ بهر درم می‌کنند ‏ ‏ درد حقل بهر درم می‌زنند

میخورند شان برهمنی ژند خوان ‏ ‏ ماهی شان دیو شقاوت نشان

بعضی آنها ز شگاف دگر ‏ ‏ مشرب آنها بگزاف دگر

بعضی پشت است مدار معاش ‏ ‏ دخل بود بعد خراش تلاش

همچو رسوب * اند بهر ته نشین ‏ ‏ در ته قارورهٔ هر کوته بین

سجده گهه شان در دونان بود ‏ ‏ کعبهٔ شان کوے زبونان بود

زهر سرشتند نهان در شکر ‏ ‏ پر ستم و بد عمل و بد سیر

همچو نهنگان کشاده دهان ‏ ‏ بانگ زنان چون جرس بے زبان

سنگ دل و بدمنش و ناپسند ‏ ‏ نام ظرافت بقباحت برند

هزل و جدل را هنر انگاشتند ‏ ‏ بر سر این دو علم افراشتند

پیش مهان این چه فطانت بود ‏ ‏ نیست فطانت که بلاهت بود

شعر مرا بینند † و بینی زنند ‏ ‏ دل به حسد برزده بینی کنند

. . . . سر که مبادا حسد ‏ ‏ . . . . نشود در جسد

نیست ازانها بغض من خلل ‏ ‏ پایهٔ عزت نه پذیرد زلل

کم نه شود انچه بود قدر من ‏ ‏ گو که مخالف بدرد پیرهن

چند اگر ابلهی ناخن زند ‏ ‏ بر سر الماس چه خواهد کند

آهن اگر هست بسختی گران ‏ ‏ آب شود زاتش آهن گران

زانکه بدستم قلم تیز هست ‏ ‏ خنجر دشمن کش خون ریز هست

ملک معانی بخط من بود ‏ ‏ هر خط من چون خط گلشن بود

کیست درین وقت بمن هم عنان ‏ ‏ کیست چو من صاحب گوهر فشان

---

* درد - چیزیکه در ته اب یا شراب یا بول نشیند -

† زکی میں بینی الٹا کر بیٹھتے تھے

از چه کنم من بکسی همسری　　تنگ بود طبع مرا شاعری
از اب وهم هست دماغی دگر　　هست فروغم ز چراغی دگر
فقر بود رتبهٔ والاے من　　فخر بود منصب آباے من
برق صفت هست دلم در گذر　　حاصل این قول بودالحذر

حکایت درویش و گرگ

گرگ ستم گر بزمان رشید　　بر رخ درویش طپانچه کشید
دید شبی شیر ژیان را بخواب　　نعره زنان' حمله کنان ' پر عتاب
ساده دل از خوف گریزان چو تیر　　شیر پئی او چو اجل راه گیر
دید دریں ضمن درخت بلند　　رفت بران تا نرسد زین گزند
شیر بزیرش بدو زانو نشست　　لیک نتاند که کند فکر (شست)
مرغ قضا را ز هوا در رسید　　شیر ژیان را بتنه بر کشید
کرد ز منقار تنش ریزه ریز　　شیر گرفتار بچنگال تیز
مرد هراسنده ازاں هول سخت　　سر نگوں افتاد بزیر درخت
ضربت آں صدمه رسیده چناں　　که شده سرمه به تنش استخواں
قوت اعضا همه فرسوده شد　　بلکه سراپا عرق آلوده شد
چشم فروبسته کشا د اندراں　　دید بخود هست سلامت رواں
کرد یقین این همه آشفتگی　　بود بمن از اثر خفتگی
خواب ستمناک مرا در ربود　　تا بمن این خواب ستم آزمود
زنده شده همچو دم صبحگاه　　رفت بر پیر معبر پگاه
گفت بدو قصهٔ دوشینه را　　کرد تهی وسوسهٔ سینه را
گشت معبر متعجب ازاں　　تا چه بود صورت تعبیر آں

برد حکیمی بر آن غیب دان — گفت بچنین گونه با وی کای فلان

این همه اضغاث خیالات هست — بل متولد ز بخارات * هست

عاشق تعبیر نباشد خیال — زان که بیک رنگ نمانده است حال

مفسده معده بافراط شد — منبعث جوشش اخلاط شد

شربت مسهل بچنین درخورست — ورنه جنون عاقبتش رهبر است

بود یکی صوفی فرخ خصال — متصف از جمله صفات کمال

شیر دل و واقف اسرار جان — همت او کاشف استار جان

گفت که این مردک شوریده بخت — با کسی از اهل دل آویخت سخت

بر سر کس خاک ستم بیخته — بادهٔ مینای دلی ریخته

صورت او شیر غضبناک شد — صولت او بر سر افلاک شد

رحمت حق مانع او آمده — مرغ کرم بر اثرش سرزده

ورنه یقین است بخار و خیال — گشت مصور بنقوش مثال

داد بآن ترک معبر جواب — راست بگو تا تو شوی کامیاب

تیر ترا گر دل کس شد هدف — غیر تلافی تر نیابی شرف

گفت بلی پئی بخطا برده ام — بر سر درویش جفا کرده ام

گفت معبر تو ازین جا برو — در پئی غم دیده بکن جست و جو

خاک در کلبهٔ درویش باش — منفعل از خطیهٔ † خویش باش

دیده تر و لب بفغان خواب بین — شد بتلاش دل اندوهگین

گنج بویرانه نظر آمده — شام ندامت بسحر آمده

اشک فشان سر بقدم در نهاد — عذر کنان لب بثنا در کشاد

---

* بخارات اور خیالات کا فائده درست نہوں

† صحیح بفتح خا و کسر طاء و تشدید یا ۔ (غیاث)

شیم ازان راضی و خوشنود شد ساحت دل از فضل خود افزود شد

گر عمل نیک کند یا گناه بنده همان به که شود عذر خواه

مقالهٔ پانزدهم در تهذیب اخلاق

چون بسرا پردهٔ روز الست گرم شده مجلس هشیار و مست

هر یکی از عالم ارواح پاک دم نزده جز دم روحی فداک

جرات بد کرده دران دم عدو کرد اِبا از آمر اسجدوا

سرشه نهاده پئی امر گزین گفت خدا کان من الکافرین

بار دگر چون بشهادت رسید نوبت اول بعداوت رسید

بے ادبانه ز در کبریا رد شده آن مصدر کبر و ریا

هرکه درین دائره شد بے ادب گشت بیک بار اسیر غضب

چون بازل کار گزاران کار پرده کشیدند برون از نگار

منشی دیوان جهان قدم حرف ادب کرد نخستین رقم

(جان) ادب هست و جود ملک قلب ادب هست مدار فلک

نیر اعظم ز ادب نور یافت بلدهٔ دل هم ز ادب سور یافت

ز یور ایمان نه بود جز ادب غیر ادب نیست ثبوت نسب

( ) اگر وضع شی پس چه بود قدر بدرگاه حق

هست ادب رنگ ادیم وجود هست ادب رونق باغ سجود

هرکه بتاصیل ذمائم بود سنگ اگر هست ملائم بود

صاحب اخلاق کریمان شوند خرمن برباد لئیمان شوند

مرد پئی نیک خصائل رود دیو سوی راه رزائل رود

* صحیح : امر . پسگویهد -

غفلت معبود سلیمانی است — سیرت مذموم پشیمانی است
بخل سخی بخل نه فرخ بود — بخل کلید در دوزخ بود
نیست حیا بلکه سراپا ریا — خرف کجا چونکه نباشد حیا
عابد ممسک چه بود مزبله — عالمی از مزبله دارد گله
مرد سخی وارث جنت بود — داور فرماں ده منت بود
ترس خدا دارد و شرم از رسول — عاقبتش خیر و دعایش قبول
هرکه به تهذیب سیر می‌شود — مشتری این دو گهر می‌شود
عامل آں را که جهاں آں اوست — این دو عمل اول برهان اوست
هست عملهاے دگر بعد ازیں — هرکه بود سالک راه یقین
اشبه برد فعل قرین صواب — آں همه اخلاق حسن در حساب
مرد مکمل متحمل بود — کار کند لیک متامل * بود
هست سخی آتش طور کلیم — سرمه کند سنگ دلاں را ز بیم
خلع لباس صفت خویش کن — مرهم ناسور دل ریش کن
از گل ولا دور شو و نور شو — از ستم گرد فنا دور شو
شکل جهاں هست برنگ حباب — باد اگر بشکندش هست آب
درد دلی زاتش سودا بود — عاشق آں در همه رسوا بود
غیر خیالات دگر هیچ نیست — راست بداں بر سخنم پیچ نیست

حکایت

عابد پر مایهٔ یزداں پرست — عاشق یک رشک خیال الست
معتکف جامع بغداد بود — از همه‌ها چوں ملک آزاد بود

---

* متامل کا الف وزن سے گرتا ہے۔

از پس دیوار صدای شنید — وه چه صدا جان چه روانش طپید
چون سوی محراب نگاهی نمود — دیدیکی غرفه که سابق نبود
شد متحیر که خلاف از چه شد — در بر محراب شگاف از چه شد
راند ازان رخنه چو بیرون نظر — دیدیکی باغ فریبنده تر
قصر دران طلکش و در قصر صدر — صدر نشین دخترکی همچو بدر
مشتغل مصحف معجز نشان — همچو یکی قاری شیرین زبان
کرد نظر آن بت گل پیرهن — دید جوانی که شده چشم زن
گرچه نخستین به عتاب آمده — زجر کنانش بخطاب آمده
گشت دگر بار برو مهربان — شد ز تبسم برو شکر فشان
گفت کهٔ از چه بگو ایستی — محرم من هم تو نهٔ کیستی
گفت منم کشتهٔ شمشیر تو — صید تو زلف گره گیر تو
بر رخ زیبای تو مفتون شدم — از گل حمرای تو مجنون شدم
پیش جمال توای * فرخنده کام — هست مه و زهره کنیز و غلام
گفت مرا هم بتو الفت بود — از تپش قلب محبت بود
نیست کسی غیر خدایم ولی — عقد بکن گر تو بود قابلی
راز نهان است یکس درمیار — مرده شوی گرتو کنی آشکار
جان تن افروز عزیز است گر — زندگی ما نه کنی فاش تر
کرد مع‌القصه طلب خطبه خوان — رشته بهم بست گره درمیان
طنطنهٔ سورشده سر بلند — هست خوشا دبدبهٔ ارجمند
هردو دران مسجد محکم اساس — مدت نه ماه بهم در مماس
بابت خود مست ز جام خیال — کرد نهان از همه اظهار حال

* صحیح : ای پرورش غم۔

چون بتنش رنگ نحافت گرفت روز بری رفت و نقاهت گرفت
رفت برون قوت ارکان او شد چو چراغ سحری جان او
هر کسی آید که کند حال درک وانکند لب به کس از بیم مرگ
لیک شبی پا بهلاکت فشرد . . . . . . کرد و مرد
روز دگر صبح نمودار شد فکر به تجهیز پدیدار شد
از سفر روم پشب بوعلی بود دران خانقهٔ منجلی
دید صدف نیست تهی از گهر هست گهر در صدفش جلوه‌گر
شد ز بخارات فساد دماغ ورنه هنوز است بروغن چراغ
دود بسر زانکش سودا شده در چو خزف پارهٔ رسوا شده
چون بشود روح به تن محتبس دیر پذیرد که در آید بحس
نشتری بر تارک او زد چنان کز رگ سر، دود برآمد عیان
خون سیه جوش چو فواره کرد آفرین بروی که عجب چاره کرد
زنده شده باز جوان غریب شکر خدا کرد و دعا بر طبیب
شیخ بدو گفت کجا یار تو هست کجا آن بت دلدار تو
آن همه یک رنگ محالات بود اصل ندارد که خیالات بود

مقالهٔ شانزدهم در توبه

توبه فروغ گهر کاذب است نور چراغ عمل طالب است
حافظ اعمال بزرگان دین زادره سالک راه یقین
بنده در سیر . . . . . مظهر آمرزش آمرزگار
مرهم ناسور دل عاصیان سرمهٔ روشن نظر خاکیان
رنگ ازو باغ ریاضت گرفت روضهٔ امید طراوت گرفت

گرتو شوی مرتکب سیئات   تانه کنی توبه نیابی نجات

حرف معاصی ز دمش حک شده   بهر تراشش دم کزلک شده

برق زن رخت گران گناه   بازده حاصل عمر تباه

توبه بود زیور خاتون جان   توبه بود رشتهٔ قانون جان

توبه گناں را ز خدا یاوری   توبه کند کار دران داوری

سنگ ره راه معاصی ویست   مورث انواع خلاصی ویست

جامه اگر پاک کند گازری   توبه کند پاک دل کافری

کیسهٔ امید ازو پر شود   قطرهٔ ناچیز ازو در شود

بانگ درای دل آزادگان   شیوهٔ مقبول فرستادگان

گرچه کند مرد بسے معصیت   توبه کشاده است در مغفرت

توبه گنهگار اگر می‌کند   رحمت حق کار دگر می‌کند

توبه بکن تا تو بود در حیات   توبه کجا بعد ظهور ممات

چون بکشایند ز دوزخ نقاب   . . . . ندارد صواب

توبه فرعون پذیرا نه شد   از عمل تیره گزیرا نه شد

تابدهن هست زبان را تری   به که ازین ورد رضا نگذری

توبه توان کرد درین انجمن   تانه کند رقص زبان در دهن

چون بشود بند دم واپسین   سود ندارد بکسی بعد ازین

آه ازین مشغلهٔ نفس دون   گشت مرا جامه بتن واژگون

توبه کنم لیک ندارد درنگ   هست بیک رنگ دو صد گونه رنگ

توبه شکن نام بمن اوفتاد   پس چه بود عهد من نامراد

همچو فلک بوقلمون گشته ام   چون سر دولاب نگون گشته ام

اخگرمن خرمن من سوخته   شعله اگر منقلم افروخته

به که کنم بار دگر توبهٔ   باز بیارم ز سفر توبهٔ

ضیف بدر رفته بیارم اگر   خدمت او باز بر آرم دگر

نیست مروت که رود میهمان   از در صاحبدلی رنجیده جان

حکایت

بود یکی معصیت آلودهٔ   از ستم حادثه آسودهٔ

خرمی وزا . . . .   غیر ازین درد دگر غم نه داشت

رفت برشیخ کرامت مآب   تا بکند جهد براه صواب

گفت که ای پیر ملک پیکری   مصدر اشفاق و کرم گستری

شرب و زناگر تو مباحم کنی   چارهٔ بر وفق صلاحم کنی

من بتوبیعت کنم از صدق دل   گرچه فرورفته بود پا به گل

پیر بدو گفت بیاهوش‌دار   آنچه بگویم بخدا گوش‌دار

که نه روی بر در آن میفروش   کز بر آن من بشدم باده نوش

گر بروم من بسرای زدی   فسخ کنی عزم ازان برزنی

به که جداگانه پذیری مکان   حفظ ادب نیست شدن همعنان

داد جوابش که چه یارا بود   جرات این قدر گوارا بود

پانه نهم جای که باشی دران   من بروم جای دگر بے گمان

شرم درین کار بیک دیگر است   عیب ته پرده بود خوشتر است

شیخ بایں شرط مریدش نمود   از سر اخلاص خریدش نمود

گفت درین عهد تفاوت مکن   هست میان من و تو این سخن

روز دگر شد بتلاش شراب   چونکه رود تشنه سوی جوی آب

دید بهر میکده موجود پیر | زیر بغل بالش چینی حریر
رفت دگر ره بسرای بتاں | بهر تماشای گل گلرخاں
شیخ دراں جا چو بهار چمن | جلوه‌فروز است بهر انجمن
مردک بیچاره فروماند سخت | سنگ در افگند بمینای بخت
عهد شکستن نتوانست او | رشته ازیں راه نه بگسست او
سر بگریباں ز خجالت بشیخ | آمده از راه هدایت به شیخ
توبه نمود از سر اعمال خود | خاک در افگند بر اعمال خود
منزوی حجرهٔ ابرار شد | محرم دلهاگے سبکبار شد

مقالهٔ هفدهم در مذمت نفس اماره

نفس بد آموز نهاں دشمن است | راهرواں را بنهاں رهزن است
ساده دلاں را ز خیالات دوں | سوی ضلالت بشود رهنموں
خاصیتش خاصیت دوزخ است | کیفیتش ماهیت دوزخ است
هفت درش هست بهر در تعب | گفت "لها سبعة ابواب" رب
خشم (۱) و هوا (۲) شهوت (۳) و حقد (۴) و حسد (۵) | مکر (۶) و دغا (۷) هفت بود در عدد
قهر ازیں چند حوادث بود | هر یکی در گرده خبائث بود
هست مصاحب بدو دیو لعین | دیولعین را بودش همقریں
هست دمش همچو دم اژدها | شد بدمش خار و خس خارها
گرد فسونش چو بهر دم رسید | آرزوی دانهٔ گندم رسید
خواهش آدم نه پئی دانه بود | حکمت حق بود دریں آزمود
گردش ما نیز پئی دانه نیست | وای بر آں کس که او فرزانه نیست

پلّهٔ بهر سمت هوا می‌برد   مادهٔ دل از نفس دغا می‌خورد

ورنه غذای شکم عرشیان   هست کجا مائدهٔ عیسیان

دور بود طعمهٔ ارباب قدس   نور بود لقمهٔ اصحاب قدس

بقل و بصل کرد هوا آرزو   امر سوی مصر شده اهبطوا

روح ازین حرص دنی فارغ است   فهم کند مرد اگر بالغ است

هست مهیا پئی ما آب و نان   دور بود از دهن قدسیان

نفس گرفتار پئی نان و آب   روح مبرا ز خمار شراب

نفس کند خون رز تر سموم   شربت کوثر نه خورد غیر روح

از چه کنی صحبت نفس دنی   از چه دم تیشه بپا میزنی

دزد بخر بنده شود آشنا   خر برود نیست دریں شک بما

گرچه بود دزد گرامی وقار   صاحب کالا نه کند اعتبار

این همه در سیرت اماره بود   خصلت غارت گر مکاره بود

لیک بتبدیل صفت یار هست   مونس یک رنگ وفادار هست

سنگ شود لعل به تبدیل وصف   نار شود نور بتکمیل وصف

مخزن اسرار خدا می‌شود   مطلع انوار هدا می‌شود

گربه نخستین * صفتش بند شد   زهر بود گر بصفت قند شد

سرکه شود گرچه بود انگبین   ترشی او چین بکشد بر جبین

عاشق او همرهٔ شیطان بود   سر بخیالی زده حیران بود

تازه هوس سر بزند آن زمان   نیست بیک لحظه دلش را امان

اول او گر بنظامت کشد   آخر او سر بندامت کشد

سخره مشو ربقهٔ ابلیس را   دخل مده آفت تلبیس را

---

* ای اگر نفس اماره بر صفت نخستین خود که امارة بالسوء باشد قایم ماند ، صفحه زهرداره — ۱۲ ۔

حکایت

قاضی همدان بزمان شباب دید یکی ختلی ابلق بخواب
بود بخوبی که عدیلش عدیم گرم روان تر ز کرنگ * نسیم
خوش قد و خوش چهره و باریک پوست دیدن او دل ببرد همچو دوست
سر طبق زر، کمر و سر بلند سینه گشاده چو دل هوشمند
گنبد او تاره گردون شده آب دل برق ازو خون شده
روز دگر قاضی دانش پسند درپئی آن نعل در آتش فگند
کرد طلب شقهٔ دیبای چین تابه کشد صورت آن نازنین
خامهٔ نقاش وجود مثال بست برو شکل سمند خیال
کرد چو تصویر مرتب قلم تیز کشادند رفیقان قدم
هر یکی می‌رفت پئی جست وجو هر یکی می‌کرد دران کرک دو
دید چو ابلیس خیالش چنان رفت بر خارکشی ناگهان
گفت که اقبال ترا یار باد طالع فرخنده مددگار باد
از عمل خارکشی رستهٔ گرچه نخستین ز فلک خستهٔ
قاضی همدان بتلاش سمند هست پریشان چو بر آتش سپند
من بشوم ختلی مرغوب او بر هوسش ابلق مطلوب او
شخصیت خویش مبدل کنم بهر تو زین گونه تجمل کنم
بدرهٔ زرداد که این را بگیر ساز سفر کن و ره خویش‌گیر
خارکش گرم دل و نرم خو گشت باسباب سفر راه جو
همره او کافر بد کام بود . . . ابلق ایام بود
داد خبر هر یکی را از نهان کامده از دور یکی کاروان

* اسپ سرخ رنگ ـ (غیاث)

اسپ شتابنده پلی مشتری　　همچو نگین است به انگشتر

قاضی ازان مژده بخود بر جهید　　رفت و رخ اسپ خرامنده دید

بهتر ازان شکل که در خواب دید　　کس ز دخلیرش گل دیگر نه چید

سیم و زرو عنبر و مشک تتار　　قیمت آن اسپ شده پیل وار

مال بآن مالک ابلق رسید　　اسپ سوی آخر قاضی دوید

گشت مرخص بوطن کاروان　　قاضی ازان بیع بسی شادمان

خادم او روز چهارم بگفت　　اسپ به شب دانه نخورد ونه خفت

قاضی پراگنده شده زان خبر　　رفت بر رخش شتابنده تر

دست ز سر تا بدمش نرم راند　　اسپ شده غیب بکف دم بماند

قاضی به پیچیده درون حریر　　داشت بصندوق دمش نا گزیر

قافله رفته دگر باز پس　　آمده بر دعوی آن بوالهوس

اسپ و دم اسپ معرف شده　　قضیه * ازان هر دو مزلف شده

قاضی و مالک بهلاک در شدند　　نزم کنان هر دو فراتر شدند

شاه طلب کرد . . . . .　　تا بشود واقف ازین ماجرا

لیک بصندوق دمش دید گم　　بربطی دیدند همه جای دم

شاه ز طنبورهٔ قاضی شگفت　　کرد تبسم بدو چیزی نگفت

گشت خجل مدعی تنگ دل　　پس چه کند کار چو شد منفعل

اسپ شد و دم شد و طنبور ماند　　حجت او بین چه قدر دور ماند

او بزر و مال روانه شده　　قاضی بالزام نشانه شده

چیست جهان، بازی خواب و خیال　　هست به یک رنگ دو صد گونه حال

دل بخیالش ننهد هوشمند　　زان که بود پیش خرد ریشخند

---

* قضیه بفتح اول و کسرثانی و یای مشدده (غیاث)

AZ. F-8,

مقالهٔ هژدهم در کتمان اسرار

راز دل خود منه از خویشتن   همچو گلی در طبق انجمن
چون نهی بیرون لب تو واکند   از لب تو گوش تو اصغا کند
هست زبان آلهٔ اظهار آن   زو برسد در دهن مردمان
آتش فتنه پس ازان سر کشد   خرمن عزت بسحر در کشد
مهره ازین حقه میفگن برون   تا زندامت نشوی سر نگون
بسته زبان به ز لب یاوه گو   صرفه ندارد عمل یاوه جو
سر خفی چون بکند رو بفاش   . . . بود در خراش
هست بیک نقش خدا سرو سر   این چو رود آن برود از نظر
گر نبود در بکنار صدف   پس چه بود درج صدف را شرف
شیشهٔ ساعت بنزرگوست کم   زان که دل هر دو بیک جا بهم
باطن این باطن دیگر شود   هر دو بیک کرد موثر شود
هرکه کند راز نهان آشکار   خاک کند در دهن انجام کار
راز سکندر چو نوا بر کشید   از بن نی سر بصدا بر کشید
مرد شود تیره ز افشای راز   گوش شود خیره ز آوای ساز
شیشه شرف ناک شد از رنگ می   می‌چو نباشد چه بود قدر وی
راز دل سنگ بود لعل تر   ورنه کجا سنگ پزیرد و قر *
گفت پیمبر که کسی سر نهفت   زود شود بابت مقصود جفت
کارکنان کار دوبالا کنند   انچه سر انجام در اخفا کنند
صورت نادر چو مرتب شود   همچو یکی جسم مرکب شود

---

* صحیح: وقر ـ بسکون ثانی ـ (غیاث)

تشبیه آن بوجه اندر خلاب	عرض دهد بو همه چون آفتاب
پرده غرور است بهر پرهگی	پرده نباشد بود افسردگی
انچه شگرف است نهانی بوه	زان که جواهر همه کانی بود
ثمر نهان است درون شجر	نار نهان است درون حجر
آن همه رازهد دل جوهری	هست بهر جوهری پنهان سری
سر چو شود فاش شود تیره دل	نیست دگر هیچ بجز آب و گل
خوار شود هرکه بکس راز گفت	خاصه ز زن راز بباید نهفت
راز کسی پرده بر افگن مباد	سر نهان در دهن زن مباد
هست در اظهار همه سفلگی	پیش خردمند بود طفلگی
هست دل عاقل کامل عیار	مخزن سلک گهر آبدار
رونق او هست ز امساک راز	فهم توان کرد بعمر دراز

حکایت

پیر زنی با پسر خویشتن	گفت که ای شمع شبستان من
باز مگو راز دل خود بکس	قافلهٔ راز ندارد جرس
شاهد کنعان ز کنار پدر	از چه شدی دور نداری خبر
محنت غربت چه قدر شد برو	در چه مشقت شده ذاتش گرو
از کف اخوان چه جفاها کشید	از ستم جور چها جور دید
حبّ وطن ، هجر پدر رنج راه	درد دل و دیده تر و لب بآه
پس من و تو در چه شمار و قطار	حفظ سخن کن که شوی رستگار
گفته پسر دوست بود نا گزیر	هست باو گفتن راز ضمیر
گفته در چیزیست درین مستمل	گر رود ازوی بضرورت خلق

. . . درستی بود صعب تر — اهل خرد میکنند ازوی حذر
ثانی آن هست ورا نیز دوست — او بکند از سر این باز پوست
پس چه بود شرم تامل بکن — بهر خدا منع تسلسل بکن
میرود این راز زبان در زبان — گنده شود لقمه دهان در دهان
راز بود صورت خود ای پسر — صورت خود را بکسی وا مبر
شرم نداری که کنی کشف آن — بر نظر دیدهٔ بیگانگان

مقالهٔ نوزدهم در درستی امور عاقبت

ای که دل از غفلت خود دور کن — خانهٔ عقبی دمی معمور کن
مرد همان به که کند کار خویش — قدر ضرورت بکشد بار خویش
پابدرازی نکند چون صبا — کوته کند دامن حرص و هوا
قطع کند رشتهٔ طول امل — گوش کند قصهٔ روز اجل
هرچه کنی عاقبت اندیش باش — اندکی در فکر سر خویش باش
راه دراز است و سفر بیشتر — دام و دد و آفت بد بیشتر
نیست ترا زاد ره و ساز و برگ — وای بتو غافلی از روز مرگ
راه عدم گرچه بود صافتر — راه زنانند دران بیشتر
کیسه بران را چه دهی اختیار — فکر نداری ز سر انجام کار
حب زر و مال ترا در ضمیر — هست نهان همچو نمک در خمیر
گر ز خمیرت نمکی کم شود — از کمیش ذائقه برهم شود
تلخ شود گر بود افزون دران — هست بهر حال خلش اندران
گرچه باندازه زبان را خوش است — راه وسط مرحمه را ملکش است
لیک ز اندازه نداری خبر — شور نداند تو چنین از [illegible]

شیشه بیا از سر شیرین زنی | خاو گرفتی در نسرین زنی
خار دگر هست دگر هست گل | شیشه دگر هست دگر هست مل
فرق نتوان کرد بهر نیک و بد | رد و قبول است بهر کس سند
مست خیال بت سنگین مشو | در صدد هر گل رنگین مشو
دل بجمال بتی باید سپرد | دهر نداند که ازو حسن برد
شاهد عینی که چها می کند | صد روش ناز و ادا می‌کند
پرتو حسنش بهزاران صور | هست درین قافلهٔ جلوه گر
هست بهر رنگ تجلی دگر | هست بهر کیف نهان صد اثر
سالک این ره چه هشیار هست | گوش کند بانگ درای الست
نالهٔ بلبل اثر عشق اوست | طرهٔ گل از گهر عشق اوست
قمری و طوطی همه‌ها رام او | زاغ و زغن مست مئی جام او
آه ازینها تو نداری خبر | راه تو دیگر و خیالت دگر
رو بمزارات نظر کن که چیست | زیر زمین خفته هوادار کیست
گرد غباری کف پای کیست | نقش کف دست حنائے کسیست
مهر کسی کرد گرفتار خاک | عشق کسی کرد جگر چاک چاک
هوش کسی هست ره آخرت | چون نه کند فکر ره عاقبت
نیست خرد نقد ز کف باختن | بر سر نسیه فرسی تاختن
مهرهٔ چوبین که بشطرنج هست | مات کند هرکه برو کرد دست
تو خود ازان کم نهٔ ای مرد دون | از چه شوی در کف دنیا زبون

حکایت

بارقه نام بتی از نسل عاد | دختر سیمین تن و حور زاد
یافته مهر - کاسده عمری غلام | رشک بر حسن او ماه تمام

عاشق نادیده جمالش شده | راغب و مفتون وصالش شده
کرد تمنا که خریدش کند | آنچه بود قدر مزیدش کند
با همه گنجینه شتر بارها | مشک و زر خشک بخروارها
آمده در مصر ز اقلیم شام | از پئی دیدار کمربسته تمام
بعد رسیدن بمکانش شنید | گنج گهر داده زلیخا خرید
آن مه نو لاله باغش شده | بوی ریاحین دماغش شده
به جگر دوز بلب بر کشید | همچو دم صبح گریبان درید
رفته سوی شاهد کنعان شتاب | دید یکی هیکلی از نور ناب
آود ملک لیک قیاس بشر | نور مجسم بلباس بشر
گفت که ای تازه نهال مراد | حسن دل افروز تو افزون بباد
راست بگو اختر برج کة | گوهر فرخندة درج کة
کیست نگارندة ابروی تو | آب ده تازه گل روی تو
چشم ترا سرمه کش ناز کیست | سرو ترا از چه چنین ناز کیست
گفت سزد شکر خدا را بسی | غیر خدا نیست نگار کسی
من یکی مخلوق کهین ویم | رستة ناچیز زمین ویم
نقش مبین صورت نقاش بین | مهر نهان در پئی خفاش بین
هست دگر شاهد مسند نشین | ما همه هستیم ازو خوشه چین
شمس و قمر پرتوی از نور او | چرخ برین بندة مزدور او
هست گلستان ز جمالش خیال | برق درخشنده نشان جلال
گر خردی هست باویک روی | راه نمایم تو اگر ره روی
دل چه دهی در سر این آب و گل | از چه سر انجام بمانی خجل
یوسف مصری به کسی ره نمود | چون نبرد ره بخداوند جود

گشت روشن منش دل شاد ۔ غنچهٔ نوخیز بهار مراد
مست شد از جام مئی یوسفی ۔ یافت سراغی ز پئی یوسفی
کرد تجلی بدلش نور حق ۔ از نظر حق شده منظور حق
. . بشکرانه . . خرج کرد ۔ از دل خود دور چنین حرج کرد
جامهٔ کرپاس ببر در کشید ۔ سربته کهنهٔ چادر کشید
گشت بویرانه نهان همچو گنج ۔ شد به لب نیل گراماد سنج

مقالهٔ بستم در سخن منظومه

چون هر مکنون سخن از درون ۔ از صدف کاف و نون آمد برون
ناطقه اول بگذارش کشید ۔ کلک پس انگه بنگارش رسید
گشت زبان آلهٔ اظهار آن ۔ شعله بر افروخت چراغ بیان
روشنیش جلوه بهر سو نمود ۔ از دل اسرار گره بر کشود
چیست سخن شحنهٔ بازار عشق ۔ تاجر فرخندهٔ سرکار عشق
راز نهان را چو زبان آمده ۔ زان که کلید در آن آمده
معجز سر معجزهٔ انبیا ۔ شمع ره بی خطر اولیا
هست سخن جان همه کائنات ۔ زنده کن مرده چو آب حیات
جان و سخن هر دو یکی در حساب ۔ مرده بر آن نیست ازان کامیاب
مرده اگر خود متکلم شود ۔ غنچه صفت لب متبسم شود
وهمه شود باز نماند بهم ۔ جان و سخن هر دو کجا شد بهم
طرفه نگاہیه که بدامش همه ۔ هست گرفتار چه گرگ و رمه
رنگ ادیم هنر نیک وبد ۔ هر دو گرفتند ازو یک سند
گاه دعا شد گهی دشنام شد ۔ گاه پئی داوری اعلام شد

گروهه ازو جمله طوامر شده
هر دو جهان پر ز مظالم شده

لیک ازان ذره نه گردید کم
بحر نه‌ارد غمی . . . .

مرد سخن گو بسخن چون رسد
جوهر پنهان او بیرون جهد

مرد چو زرهست و سخن چون محک
غیر محک زر نبود خوشترک

هست سخن گوهر دریای دل
زمزمهٔ مطرب دارامه دل

خاصه در منتظم شاعران
منسلک سلک سخن پروران

جان سخن هست و سخن جان او
خورد و کلان در که فرمان او

شعر اگر طرح نمی شد بهر
فرق نمی کرد کس از سور و غم

رتبهٔ شعرا * ز شهان برتر است
که سخن نغز یکی گوهر است

مملکت شان بزوالی رسد
هر نفس از چرخ وبالی رسد

ملک سخن دور تراست از زوال
بلکه بهر روز پذیرد کمال

ست گران قدرت ارباب شعر
سخت بود صولت اصحاب شعر

. . . . گنج از دست رنج
زیر سخن هست هو صد گونه گنج

طرفه خزینه که نمی داشت حرج
آمد او هست زیاده ز خرج

قافله سالار جواهر کشان
گشت بدین گونه جواهر فشان

شعر بر آرد زادمیت نام
,, الشعراء أمراء الكلام ‘‘

اهل سخن مست مثی و حدت اند
گر چه نواسنج نی کثرت اند

از دم شان سنگ گهر می شود
از لب شان خاک چو زر میشود

زان همه این جا که یکی حاضر است
حضرت من مولوی ماهر است

هستی او قصر شرف را بنا
سلمه الله علی راسنا

موجد قانون سخن گستران
مصلح اشعار سخن پروران

---

* صحیح : شعراء ـ بفتح ثانی ـ

وقف اسرار خدا و رسول | کاشف استار فروع و اصول

مهر کسائی بخصوص قرأة | مهر خلیل است امام (نحات)

هست کمالش بسخن گستری | گاه بتازی و گهی در دری

شعر او مملوء صنائع بود | رونق بازار بدائع بود

قوت بازوی بزرگان دین | حامی ارباب مقام یقین

حکایت

دور خلافت چو به مامون رسید | قدر سخن سنج به گردون رسید

شان گهر ریز علم بر فراشت | علم و عمل هر دو طبل بر نواخت

گر سخنی از لب گوهر فروش | آمدی مر شاه جهان را بگوش

بدرهٔ زر در صله اش میشدے | طره بسر از کرمش میشدے

روزی یکی قافلهٔ کاروان | آمده از چین بر او ناگهان

بود دران جور سرشتے کنیز | از رخ او ماه نمی‌شد تمیز

شاه بفرمود بهایش کنند | بیم کنیزک بسزایش کنند

مالک او گفت کنیز شگرف | هست گران مایه چو دریای ژرف

با همه این حسن یکی شاعر است | قوت طبعش بسخن حاضر است

نیز بشطرنج کمالش بود | غیر ازین هر دو جمالش بود

گفت ملک هر سه صفت خوشتر است | لیک برد دل که سخن پرور است

ای بت گلگون رخ نازک بدن | گر به سخن سحر کند یار من

زانکه منم از دل و جان بیگمان | عاشق یک رنگ سخن گستران

شعر بقانون عروض است گر | پیش گهر سنج به از گنج زر

شاه خریده ببهای گران | جاریهٔ شاعرهٔ تر زبان

خاتمۂ کتاب

شکر خدارا که فلک یار شد ‌‌ ‌ طالع بیدار مددگار شد

نامۂ زیبا بنگارش رسید ‌ ‌ ‌ راز درونم بگذارش رسید

شاهد مضمون سرای ضمیر ‌ ‌ ‌ گشت مجلی به لباس حریر

پرده بر افگند بت سحر ساز ‌ ‌ ‌ بر کتف کلک معانی طراز

انچه نهان بود درون خیال ‌ ‌ ‌ آمده بیرون بدر قیل و قال

شد بفراغت دل گنجینه سنج ‌ ‌ ‌ رست ازین فکرت آلوده رنج

خاطر ازین کار سبکدوش شد ‌ ‌ ‌ لب ز سر گفتگو خاموش شد

ذهن بیاسود ز زخم تلاش ‌ ‌ ‌ مدرکه آسوده شده زین خراش

گرچه درین مدت کم روزگار ‌ ‌ ‌ گل شده این گلشن رنگین بهار

لیک بسی کان گهر کنده ام ‌ ‌ ‌ تا گهر چند در آگنده ام

لخت جگر هست تراش سخن ‌ ‌ ‌ پردۂ دل هست قماش سخن

هست سخن خون دل هوش‌مند ‌ ‌ ‌ بسته شده بر لب دقت پسند

بهره ندارند ازین ابلهان ‌ ‌ ‌ مرده شود خر چو خورد زعفران

من که درین راه کمر بسته ام ‌ ‌ ‌ جان گرامی به گهر بسته ام

چیست گهر سحر حلال من است ‌ ‌ ‌ شمع شبستان خیال من است

دائرۂ نسخۂ این مثنوی ‌ ‌ ‌ هست گلستان گل معنوی

رونق این راست نسیمی دگر ‌ ‌ ‌ نفحۂ این راست شمیمی دگر

فکر رسا در صددش یار شد ‌ ‌ ‌ نام همش زبدۂ افکار شد

بعد چهل روز مرتب شده ‌ ‌ ‌ چهل صبا دیده مرکب شده

هست مگر از نفس بوالبشر ‌ ‌ ‌ در سخن من ز کمالش اثر

از مدد عاطفت ایزدی بستد گره راز دل سرمدی
به که گذاریم بر آتش سپند تا به ابد دور بوه از گزند

تمت الکتاب بعون الملک الوهاب چهارم شهر جمادی الثانی سنه ۱۱۹٦ھ
یک هزار و یک صد و نود و شش هجری کتاب زبدة الافکار
باتمام رسید

فہرست مضامین مثنوی زبدۃ الافکار

نمبر شمار	نام عنوان	صفحہ

نمبر شمار	نام عنوان	صفحه